

Christiania Tukthus

Sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1799

Caroline Elise Hals

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier

UNIVERSITETET I OSLO

VÅR 2010

Takk til Oslo Museum for lån av forsideillustrasjon.

”Tukthuset”, ca. 1910.

Fotograf: Væring, Olaf Martin Peder.

Bildenummer: OB. F011 67

Permalenke: <http://www.oslobilder.no/OMU/OB.F01167>

Eierinstitusjon: Oslo Museum.

Arkiv/samling: Byhistorisk samling.

Innholdsfortegnelse

Tabeller.....	6
Forord.....	7
Kapittel 1 – Innledning.....	9
1.1 Problemstillinger	9
1.2 Avgrensninger i tid og rom.....	9
1.3 Tukthusets historie	10
1.4 Begrepsavklaringer.....	11
1.4.1 Leiermål.....	11
1.4.2 Løsaktighet	12
1.4.3 Fødsel i dølgsmål.....	12
1.4.4 Hor.....	12
1.4.5 Blodskam.....	13
1.4.6 Homofili/bestialitet – omgjængelse mod naturen.....	13
1.5 Tukthusprotokoller som kilder til å undersøke sedelighetsforbrytelser	13
1.6 Historiografi	14
1.7 Teori og metode.....	17
1.8 Tema og oppgavestruktur	18
Kapittel 2: Lov og straff	19
2.1 Lov i endring	19
2.2 Deduksjonsmodellen – Hvordan blir en handling straffbar?.....	20
2.3 Hvorfor straffe?	22
2.3.1 Forebyggende individualpreventiv virkning	23
2.3.2 Forebyggende allmennpreventiv virkning.....	23
2.3.3 Straff som gjengjeldelse	24
2.4 Tukthusets – forebyggelse eller straff som gjengjeldelse?	24
2.5 En mildere tendens	25
2.6 Konklusjon	26
Kapittel 3 - Christiania Tukthus	27
3.1 Intensjonen	27
3.2 Styre og stell.....	27
3.3 Tukthusbygningen	29
3.4 Hverdagen på tukthuset.....	31
3.5 Tugthuscouleur.....	33

3.6 Venerisk svaghet	33
3.7 Dødsfall på tukthuset.....	34
3.8 Ønske om forbedringer.....	35
3.9 Konklusjon	36
Kapittel 4: Leiermålsdømte på Christiania tukthus	37
4.1 Lover og forordninger for leiermål.....	37
4.1.2 Konfirmasjon.....	38
4.1.3 Tredje gangs leiermål	38
4.1.4 Formildende reskripter og forordninger	40
4.2 Christiania tukthus – straffen for å avle uekte barn.....	41
4.3 Straffetid.....	43
4.4 Leiermålsdømte døde på tukthuset.....	46
4.5 Menn måtte betale barnebidrag	47
4.6 Konklusjon	48
Kapittel 5: Løsaktighet.....	50
5.1 Begrensninger.....	50
5.2 Lovene.....	51
5.3 Bordeller eller mange løsaktige kvinner samlet på ett sted?	52
5.4 Christiania tukthus – innsatt for løsaktighet.....	53
5.5 Straffetid for løsaktighet.....	54
5.6 ”Hengivenhed til fræk løsagtighed”	56
5.7 Og de vendte tilbake.....	57
5.8 Konklusjon	58
Kapittel 6 - Fødsel i dølgsmål	60
6.1 Fødsel i dølgsmål i følge loven	60
6.2 Fødsel i dølgsmål på Christiania Tukthus	62
6.3 Straffen for fødsel i dølgsmål	63
6.4 Hvem og hvorfor?	65
6.5 Konklusjon	67
Kapittel 7 – Hor, blodskam og ”omgjængelse mod naturen”.....	68
7.1 Hor.....	68
7.2 Blodskam.....	69
7.3 Omgjængelse med naturen	72
7.4 Konklusjon	73
Kapittel 8 – Konklusjon	75

8.1 Christiania tukthus.....	75
8.2 Leiermål.....	76
8.3 Løsaktighet	78
8.4 Fødsel i dølgsmål.....	79
8.5 Hor.....	79
8.6 Blodskam.....	80
8.7 Homoseksualitet/bestialitet.....	80
8.8 Konklusjon	80
Kilder.....	82
Utrykte kilder	82
Publiserte kilder.....	82
Litteratur	84

Tabeller

Tabell 3.1: Antall innsatte på Christiania tukthus i perioden 1775-1779	s. 30
Tabell 3.2: Antall innsatte på Christiania tukthus i perioden 1795-1799	s. 30
Tabell 4.1: Antall leiermålsdømte i perioden 1775-1779	s. 41
Tabell 4.2: Antall leiermålsdømte i perioden 1795-1799	s. 42
Tabell 4.3: Straffetid for leiermålsforbrytere i perioden 1775-1779	s. 44
Tabell 4.4: Straffetid for leiermålsforbrytere i perioden 1795-1799	s. 44
Tabell 4.5: Antall leiermålsdømte som døde på tukthuset 1775-1779	s. 46
Tabell 5.1: Antall personer satt inn for løsaktighet i perioden 1775-1779	s. 54
Tabell 5.2: Antall personer satt inn for løsaktighet i perioden 1795-1799	s. 54
Tabell 5.3: Straffetid for personer dømt for løsaktighet i perioden 1775-1779	s. 55
Tabell 5.4: Straffetid for personer dømt for løsaktighet i perioden 1795-1799	s. 55
Tabell 6.1: Antall kvinner satt inn for barnefødsel i dølgsmål – 1775-1779	s. 62
Tabell 6.2: Antall kvinner satt inn for barnefødsel i dølgsmål – 1795-1799	s. 62
Tabell 6.3: Hvilke domstoler fødsel i dølgsmål kom opp i for begge perioder	s. 64
Tabell 6.4: Idømt straffetid på tukthuset for fødsel i dølgsmål for begge perioder	s. 64
Tabell 7.1: Innsatt for blodskam i perioden 1775-1779	s. 71

Forord

Tukthusets historie var fremmed for meg, da jeg ble introdusert for den av min veileder Hilde. Som ekte Oslojente hadde jeg aldri hørt om tukthuset. Min interesse for institusjoner og straff våknet tidlig. Da jeg var rundt ti år ble jeg svært interessert i straffeforfølgelsen av trolldom. Denne interessen utviklet seg videre til å gjelde straffeforfølgelse av kvinner og menn i tidlig nytid. Hele tiden har spørsmålet mitt vært; hvorfor ble man straffet for forbrytelser man ikke blir straffet for i dag? Jeg har ved å undersøke tukthusets fangeprotokoller mot lovverket kommet frem til flere forklaringer.

Jeg vil rette en stor og hjertelig takk til min veileder Hilde Sandvik for fantastisk hjelp og engasjement.

Tusen takk til Johanne Bergkvist for din uvurderlige hjelp til å finne frem i tukthusets uberørte historie.

Tusen takk til kollokviegruppen til Hilde som har kommet med konstruktiv kritikk og hjulpet meg med kunnskap og støtte.

Tusen takk til min kjære familie og venner som har støttet meg hele veien. Dere er gull verdt!

Caroline Elise Hals, 24.04.2010

Kapittel 1 – Innledning

I periodene 1775-1779 og 1795-1799 ble 164 personer satt inn for leiermål, løsaktighet, barnefødsel i dølgsmål, sodomi, blodskam og hor på tukthuset i Christiania. De fleste var kvinner. Myndighetene grep inn i befolkningens hverdag på en helt annen måte enn vi er vant med i dag. Lover og forordninger skulle regulere innbyggernes privat- og seksualliv. Tukthuset skulle fungere som en forbedrings- og straffeanstalt, men med årene ble det heller en straffeanstalt enn et forbedringshus. Hvordan fungerte tukthuset som straffeanstalt?

1.1 Problemstillinger

Mine problemstillinger dreier seg om statens inngrep i datidens menneskers privat- og seksualliv. Hvordan grep staten inn ved hjelp av lover og rettspraksis i straffeforfølgelsen av leiermål i siste halvdel av 1700-tallet? Var det noen endringer i statlige og lokale myndigheters bruk av tukthuset for denne typen forbrytelser i perioden 1775 til 1799? Hva kan være årsaken til en eventuell endring? Jeg vil også undersøke om tukthuset fungerte etter myndighetenes ønske som en forbedringsanstalt.

1.2 Avgrensninger i tid og rom

Jeg har valgt meg ut periodene 1775-1779 og 1795-1799. I denne perioden kom nye forordninger som endret bruken av tukthuset ved at nye grupper ble satt inn. I 1771 kom en forordning som avskaffet dødsstraff for tyveri. I 1789 ble legemsstraff, slik som brennmerking, avskaffet. Ifølge den nye forordningen skulle første gangs simpelt tyveri straffes med tukthusstraff i to måneder opp til to år. For andre gangs simpelt tyveri var det ulik straff for kjønnene. Menn skulle straffes med festningsarbeide og kvinner skulle straffes på tukthus i tre til fem år. For tredje gangs tyveri skulle tyven straffes til livstid på en av disse anstaltene.¹ Ved å se på periodene før og etter denne forordningen vil jeg kunne se om den hadde en innvirkning på antall sedelighetsforbrytelser. Trolig ville tukthuset fylles opp tyveridømte og myndighetenes interesse eller kapasitet for å huse sedelighetsforbrytere ville avta.

Hovedfokuset mitt er på fangene på Christiania tukthus. De kom hovedsakelig fra Østlandet og Sørlandet.

---

¹ Hauge, Ragnar (1996), *Straffens begrunnelser*, Universitetsforlaget, Oslo s. 119.

1.3 Tukthusets historie

På slutten av 1500-tallet ble det oppført tukthusanstalter i de fleste land i Europa.² Tukthuset i Christiania stod ferdig innredet høsten 1741.³ Det var bygget etter danske forbilder. I resten av Europa var tukthusene styrt lokalt, mens i Danmark-Norge var tukthusene sentralstyrt og alle inntekter fra manufakturene gikk til staten. På 1700-tallet var det økonomiske kriser i Danmark-Norge, som i resten av Europa. Myndighetene ønsket å sysselsette arbeidsledige og tiggere ved å plassere dem i tvangsarbeidsanstalter. Dette skulle hjelpe staten til å dra økonomisk nytte av arbeidskraften.⁴

På 1600-tallet ble det skapt en ny produksjonsform, nemlig manufakturene. Manufakturene var verksteder/fabriker der varer ble masseprodusert. På Christiania tukthus ble det opprettet garveri, veveri, ullmanufaktur, farveri og tobakks spinneri for å sysselsette de innsatte. Manufakturene ble drevet ved hjelp av streng disiplin, samordning og planlegging.⁵ Garveriet og andre virksomheter ble nedlagt etter hvert som det ikke lønnet seg økonomisk. Det var kun ullmanufakturen og farveriet som bestod utover 1800-tallet.⁶ Garveriet ble nedlagt etter elleve år og tobakks spinneriet ble nedlagt i 1767. Tukthusets økonomi var trang. Det var vanskelig å få driften til å gå rundt. Flere av virksomhetene på huset ble solgt til private, men selv ikke da gikk bedriften i overskudd. Dette førte til at tukthuset forfalt og de hadde ikke råd til å gi nok underhold til de innsatte.⁷

Christiania tukthus lå i Storgata 33 og var et stort bygg i forhold til datidens målestokk. Huset var bygget i to etasjer med en kirke som mellombygg. I tillegg hadde huset to sovesaler, en for menn og en for kvinner. Løkka utenfor ble brukt som kirkegård. ”Dårekisten” befant seg i underetasjen, der de sinnslidende skulle være.⁸

Hva slags mennesker skulle bli satt inn ifølge anordningen? Friske, arbeidsdyktige tiggere, som ikke hadde jobb, skulle plasseres på tukthus. Det var ikke ønskelig at personer flakket rundt uten arbeid. De skulle i det minste søke jobb, men gjorde de ikke noe forsøk på å søke,

---

² Slyngstad, Marit (1994), *Ulydighet og straff – Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tukthus i perioden 1741-6*, Tingbokprosjektet, Oslo, s. 21

³ Daae, Anders (1908), *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*, Nielsen & Lydiche, København, s. 118.

⁴ Slyngstad (1994): 22,23.

⁵ Op.cit. s. 26-35

⁶ Op.cit. s. 35,37

⁷ Midré, Georges (1990), *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*, Universitetsforlaget, Oslo, s. 66-67

⁸ Slyngstad (1994): 34.

så skulle de inn på tukthus.⁹ Det kan se ut til at det var mer godkjent av staten at man i det minste forsøkte å skaffe arbeid, enn å være arbeidsledig, fordi man ikke ville jobbe. Dette vitner om at det var en forventning i samfunnet om at man skulle jobbe så lenge man var frisk nok til å gjøre det. Andre som skulle inn på tukthus var tjenestefolk som var ”vanartige, gjenstridige, modvillige, lade, ulydige, utro og tyvagtige”. Tukthuset skulle virke avskrekkende, slik at tjenestefolket ville oppføre seg bedre. Myndighetene ønsket god arbeidsmoral blant befolkningen og nærmest ville skremme dem til å oppføre seg pent. Det var heller ikke ønskelig at befolkningen var hengivne til drukkenskap eller gamblet.¹⁰ Det var ikke egne fengsler for kvinner på 1700-tallet, og derfor ble tukthuset brukt som fengsel for kvinner. Kvinner fra hele Østlandet ble sendt til Christiania tukthus for grovere forbrytelser. Ikke nok med det; tukthuset ble brukt som sinnssykehus, siden det på den tid ikke fantes noen egne anstalter for sinnssyke.¹¹ Det var derfor en stor variasjon i hva slags mennesker som ble plassert på tukthuset i Christiania.

1.4 Begrepsavklaringer

Under kapittelet *Løstaktighet* i Christian 5.s lov fremkommer det hva som er sedelighetsforbrytelser. Jeg har valgt å ta for meg leiermål, løstaktighet, fødsel i dølgsmål, hor, blodskam og homoseksualitet/bestialitet.

1.4.1 Leiermål

Leiermål er samleie mellom to ugifte personer. Fra 1756 var det kun leiermål det ble barn av som skulle straffes. I Christian 5.s lov står det:

1 Art. Hvo nogen Qvindis-Person beligger, bøde til sit Herskab fire og tyve Lod Sølv, og Qvindfolket tolv Lod Sølv, og stande begge aabenbare Skrifte. Have de ikke Middel til Bøderne, da straffis de efter deris Formue og med Fængsel paa Kroppene; Men dersom de egte hver andre, da betale hand til Bøder halv femte Lod Sølv og hun halv saa meget, og være frj for Skriftemaal.¹²

Leiermålsforbrytere skulle betale bøter eller fengsles, hvis de ikke hadde penger til bøkene. Hvis de valgte å gifte seg, ble straffen mildnet. Mannen måtte ut med en dobbel så høy sum som kvinnen. Det fremkommer ikke i lovverket hva som er årsaken til dette, men trolig kan det ha noe med at kvinner ikke tjente like mye som mennene. Christian 5.s lov var hard mot menn som hadde seksuell omgang med ”uberørte” kvinner eller enker opptil flere ganger.

---

⁹ Tukthusanordningen – kapittel 3

¹⁰ Ibid

¹¹ Daae (1908): 123,124,126

¹² Christian 5.s lov, 6-13-1 - Med Herskab menes øvrigheten.

Loven krevde at mannen skulle straffes på livet eller få en straff til skrekk og advarsel.¹³ Kvinnene ble på dette punktet heller ikke straffet like hardt som mannen. Men i Art 9 står det: ”Men er det med berøgtede Qvindfolk hand saadant haver begaaet, da straffis hand paa Formuen og paa Kroppen med Fængsel, og hun tredie Gang uden al Naade til Kagen.”¹⁴ Det var ergo en større forbrytelse å ha seksuell omgang med en ”uskyldig” kvinne enn en kvinne som hadde et rykte på seg. Mannen fikk en betydelig redusert straff, hvis kvinnen var beryktet. På tukthuset var det flere kvinner enn menn som ble satt inn for leiermål. Dette kan komme av at menn ble dømt til festningsarbeid for slike forbrytelser, mens kvinnene ble dømt til tukthusene.

Leiermål ble rangert etter første, andre, tredje og fjerde gangs leiermål, ettersom hvor mange barn personen fikk utenfor ekteskap.

1.4.2 Løstaktighet

Løstaktighet var en betegnelse som ofte ble brukt sammen med leiermål. Jeg har imidlertid registrert løstaktighet og leiermål hver for seg. I tukthusets fangeprotokoller er løstaktighet betegnet på flere måter; ”løstaktighed”, ”slet Rygte”, og ”letferdig Rygte” m.m. Disse betegnelse er trolig et annet ord for prostitusjon. Jeg kommer hovedsakelig til å bruke ordet løstaktighet i denne oppgaven. I perioden 1795-1799 tar jeg også med lidderlighetssaker som løstaktighetssaker. Johanne Bergkvist har vist at kvinner som ble satt inn på tukthuset for lidderlighet i denne perioden, livnærte seg av prostitusjon.¹⁵

1.4.3 Fødsel i dølgsmål

Å dølgje betyr å skjule. Det var straffbart å skjule sin graviditet og/eller fødsel. Dersom barnet døde før, under eller etter fødsel og det var mistenkeligheter rundt fødselen ble kvinnen dømt for drap. Fødsel i dølgsmål skulle opprinnelig straffes med døden, men utover på 1700-tallet ble de fleste kvinner benådet og sendt til nærmeste tukthus.

1.4.4 Hor

Hor var samleie mellom to personer der den ene var gift og den andre var ugift. Dersom begge var gift, men ikke med hverandre, ble det omtalt som ”dobbelthor”.¹⁶ Hor skulle straffes med bøter, landsforvisning eller døden. Straffeutmålingen avhang av hvor mange ganger forbrytelsen hadde gjentatt seg.

---

¹³ Christian 5.s lov, 6-13-8

¹⁴ Christian 5.s lov, 6-13-9

¹⁵ Bergkvist, Johanne (2008), *”en Haard og Dyr Tid” – Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802*, Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, Oslo, s. 95-121.

¹⁶ Hoff, Randi Holden (1996), *Avlet i synd og ondskap – En sosial- og rettshistorisk undersøkelse av fødler utenfor ekteskap i Kristiansund 1742-1801*, Hovedoppgave i historie, Tingbokprosjektet, Oslo, s. 8

1.4.5 Blodskam

Blodskam er et annet ord for incest. Det var straffbart å ha seksuell omgang mellom nære familiemedlemmer, også mellom steforeldre, stebarn og svigerfamilie. Blodskam var en forbrytelse det var dødsstraff for. I dagens forståelse av ordet er det som regel et offer og en overgriper. Slik var det ikke på 1700-tallet, da det var straffbart for begge parter.

Blodskamforbrytere ble utover 1700-tallet benådet eller dømt direkte til tukthus.

1.4.6 Homofili/bestialitet – omgjængelse mod naturen

Homofili og bestialitet gikk under samme lov frem til 1972. I Christian 5.s lov av 1687 skulle denne forbrytelsen straffes med døden. Akkurat som fødsel i dølgsmål ble dødsdommer oftere benådet utover 1700-tallet.

1.5 Tukthusprotokoller som kilder til å undersøke sedelighetsforbrytelser

Kildematerialet er stort og har ikke blitt forsket mye på. Ved å bruke Christiania tukthus' fangeprotokoller, "Register over Ind- og Udkomne Fattiglemmer ved Christiania Tugthus", har jeg fått et innblikk i hvor mange mennesker som ble satt inn på tukthuset for sedelighetsforbrytelser. Allerede i 1908 publiserte Anders Daae en oversikt over antall menn og kvinner som satt inne på tukthuset fra 1742 til 1810. Han så ikke på hvert år, men hvert femte år. Jeg valgte ut to femårs perioder for å komme mer i dybden av sakene.

Daae delte de innsatte inn i fire ulike kategorier. Kategori nummer to består av: "Lejermaal, Løstgithed, mistænkelig Omgang med Foster, Barnefødsel i Dølgemaal [og] Blodskam".¹⁷ Det var denne kategorien jeg ønsket å gå grundigere inn på. I tukthusprotokollene fant jeg ut hva menneskene var dømt for, hvor mange som ble satt inn for hver sedelighetsforbrytelse, hvor lenge de skulle sitte på tukthuset og hvor lenge de satt inne. Jeg fulgte hele tiden undersøkelsen tett opp til datidens lover og forordninger. Christian 5.s lov av 1687 og Schous samling av forordninger ga god innsikt i lovendringer og tankene bak lovendringene. Jeg har også forsøkt å finne flere av de innsatte i tingbøkene og politiretten, men det er kun få av dem jeg har funnet.

Tukthusprotokollene er oversiktlige og lett å orientere seg i. Jeg har brukt tre forskjellige protokoller; Fangeprotokoll 1763 – 1783, Fangeprotokoll 1775 – 1809 og Fangeprotokoll 1796 – 1803. Sistnevnte protokoll er meget detaljert med personbeskrivelser. Protokollene opplyser om personenes navn, hjemsted, innsettelsesdato, grunnlag for innsettelse, straffens

---

¹⁷ Daae (1908): 138.

lengde og løslatelsesdato.¹⁸ Noen ganger er rubrikken for løslatelsesdatoen utfyllt med flere opplysninger, andre ganger står det kun løslatelsesdato. Det varierer også hvor detaljert årsaken til innsettelsen er ført.

Å bruke fangeprotokollene som hovedkilde kan være problematisk. Da jeg skulle lete etter mennesker som var satt inn for løsaktighet kom jeg over et problem. Det er mange av dem som jeg vet har blitt satt inn for løsaktighet før, som har kun blitt satt inn som løsgjengere. Jeg har forsøkt å finne disse personene i andre kilder, men har ikke funnet ut om de er løsgjengere eller har vært løsaktige, eller begge deler. Jeg har derfor måttet ta noen valg i noen tilfeller. For eksempel lidderlighet er et ord som ble brukt om flere typer oppførsel på 1700-tallet. I tukthusforordningen er lidderlighet koblet med drikking og gambling. Bergkvist, som har skrevet om tukthuset og løsgjengere på slutten av 1700-tallet, har registrert at enkelte av dem som er satt inn for lidderlighet faktisk var prostituerte eller løsaktige. Jeg har ikke hatt muligheten til å sjekke om alle som ble satt inn for lidderlighet var løsaktige. Jeg har derfor valgt å medregne personer som ble satt inn for lidderlighet i perioden 1795-1799 som løsaktige.

Lover er normative kilder som sier noe om hvordan samfunnet forventet at menneskene skulle leve. Det må presiseres at lover ikke nødvendigvis sier så mye om hvordan samfunnet egentlig var. Det er ikke alltid lover blir fulgt eller brukt. Lovene har likevel gitt meg et innblikk i hva som ble sett på som sedelighetsbrudd. Jeg tar for meg Christian 5.s lov fra 1687 og Schous samling av forordninger. Sistnevnte er oversiktlig og forklarer årsaken til at en lovendring har blitt gjort. Dette har vært svært interessant å bruke, da det har gitt meg innsyn i hva myndigheten så på som viktig og riktig. Anne Aune har funnet ut at lovverket var strengt håndhevet i første halvdel av 1700-tallet, men utover på 1700-tallet ble lovene mildere håndhevet.¹⁹ Selv om lovene for sedelighetsforbrytelser ikke endret seg i stor grad, kan andre lover ha hatt innvirkning på antall sedelighetsaker som endte på tukthus.

1.6 Historiografi

Anders Daae (1908) har skrevet om tukthusets historie og kategorisert de innsatte inn i fire kategorier, fordelt på kjønn. Deretter talte han hvor mange menn som var satt inn for tyveri og hvor mange kvinner som hadde blitt satt inn for løsaktighet. Han tok for seg hver

---

¹⁸ Slyngstad (1994): 5-6.

¹⁹ Aune, Anne (1994), *Avkriminaliseringen av leiermål – Ein studie av lov og rettspraksis i leiermålssaker i Nedre Telemark sorenskriveri 1727-1797*, Tingbokprosjektet, Oslo, s. 125

femårsperiode fra tukthuset åpnet i 1742 til 1810, slik som 1775, 1780, 1785. Daaes forskning viser at det satt flere kvinner enn menn inne for sedelighetslovbrudd og at i løpet av de siste tiårene av 1700-tallet sank antallet mennesker som satt inne for slike forbrytelser. Fra 1770 sank antall kvinnelige sedelighetsinnsatte fra 14 til fem i 1810. I 1770 til 1810 sank antall menn fra tre til en.²⁰ Ved at Daae kun har registrert antall sedelighetsforbrytelser hvert femte år gjør at vi ikke kan se endringer som skjer på kort tid. Tallene hans viser at antall sedelighetsforbrytere avtok utover 1700-tallet. Jeg skal se på hele femårsperioder og se om det er noen endringer i løpet av disse fem årene. Daaes forskning er kvantitativ og gir lite informasjon om menneskene som satt inn på tukthuset. Siden han delte inn alle forbrytelsene inn i fire grupper, får man ikke innblikk i hvor mange som satt inne for hver forbrytelse. Daae går også inn på styre og stell på tukthuset.

Historiker Marit Slyngstad deltok i Tingbokprosjektet og skrev boken *Ulydighet og straff – Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tugthus i perioden 1741-63.* (1994) Slyngstad har ikke tatt for seg perioden jeg skal se på, men satt seg grundig inn i opprettelsen av tukthuset og hvordan det fungerte i praksis. Slyngstad kom frem til at tukthuset var en forlengelse av tinghuset. På tukthuset ble mennesker fra ”samfunnets aller laveste sjikt” samlet for å ”temmes”, og fordi det ble en samlesekk for mange ulike problemområder, fungerte ikke den pedagogisk-oppdragende planen som ønsket. Slyngstad kom også frem til at tukthuset, som i utgangspunktet skulle bekjempe fattigdomsproblemet, måtte ta seg av mange flere problemområder enn bare fattigdom.²¹ Jeg har brukt Slyngstads registreringer av sedelighetsforbrytelser for å sammenlikne med mine egne registreringer. Dette har gitt meg innsikt i endringen av bruken av tukthuset som straffeanstalt for sedelighetsforbrytelser fra antaltens opprettelse frem til slutten av 1700-tallet.

Kari Telste har skrevet om den sosiale og offentlige kontrollen av seksualitet i Ringerike og Hallingdal i andre halvdel av 1600-tallet (1993). Telste har kommet frem til at det på den tid var spesielt fire sakstyper som viste kontrollen av seksualitet, forholdet mellom kjønnene og ære. Sakene var ”fødsel i dølgsmål, møkrenkelses- og farskapsaker og

---

²⁰ Daae (1908): 138-141.

²¹ Slyngstad (1994): 239.

æreskrenkelsessaker”.²² Selv om hun ikke berører den tiden jeg skal ta for meg har hun mye viktig informasjon angående lovgivning og behandling av saker.

Anne Aune har skrevet om avkriminaliseringen av leiermål (1994). Hun har sett på leiermålssaker i Nedre Telemark sorenskriveri i 1727 og 1797, og hvordan lovverket ble overholdt. Aune har kommet frem til at lovverket ble håndhevet strengt på begynnelsen av 1700-tallet. Utover på 1700-tallet endret myndighetene håndhevingen av lovverket. Leiermålsforbrytere ble fortsatt dømt, men flere slapp unna med lave bøter. Aune hevder at leiermålssakene endret seg fra moralske til økonomiske saker. Myndighetene var nå mer opptatt av å sikre de uekte barnas oppvekst og finne ut hvem som var faren enn å slå ned på kvinnene som fikk barn utenfor ekteskap. Aunes bok er en nyttig innsikt i lovverket på 1700-tallet. I tillegg kommer hun med en rekke faktorer som forklarer hvorfor leiermål ble avkriminalisert.²³

Randi Holden Hoff har skrevet om utenomekteskapelig seksualitet i Kristiansund fra 1742-1801 (1996). Hoff kom frem til at kvinnene ble straffet noe hardere enn mennene, fordi mennene kunne nekte eller gå fri på grunn av militæret. Hoff påpeker at kvinnene som fikk barn utenfor ekteskap ikke led noen økonomisk eller sosial nød, fordi det sosialt sett var akseptert med illegitimitet i dette distriktet.²⁴ Hoff gir et godt innblikk i forordninger og lover mellom 1750 og 1800, men hun tar for seg et annet geografisk område enn det jeg gjør.

Bente Granrud har skrevet om Christianias bykultur og tar kort for seg tukthuset i Christiania mellom 1745 og 1800(1998). Granrud tar hovedsakelig for seg folkelig bykultur og har brukt ordenssaker i politiretten som kilde.²⁵ Hovedoppgaven til Granrud har gitt meg innblikk i kulturen i byen i den perioden jeg har tatt for meg.

Barn kunne også settes inn på tukthus, hvis de ikke oppførte seg ønskelig.²⁶ Dette kan vi se i Arvid Evjen Andersen hovedoppgave om problembarn som ble plassert på tukthus. I hovedoppgaven med tittelen *Problembarn 1741-1771 – En undersøkelse av de ulydige barna på Christiania tukthus og forholdet mellom stat og hushold i relasjon til hustukten* (2005) ser Andersen på myndighetenes tilbud om å hjelpe foreldre med å tukte sine barn. 187 personer

---

²² Telste, Kari, *Mellom liv og lov – Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710*, Tingbokprosjektet, Oslo, 1993, s. 227.

²³ Aune (1994): 125-128.

²⁴ Hoff (1996): 175-176.

²⁵ Granrud, Bente, *Folkelig bykultur i Christiania – En analyse av ordenssaker i politiretten 1745-1800*, Hovedoppgave i kulturhistorie, Tingbokprosjektet, Oslo, 1998, s. 11.

²⁶ Daae (1908): 121-122.

ble innsatt på tukthuset for å ha vært ulydige mot foresatte, husbond eller liknende.²⁷

Andersen berører ikke perioden jeg skal ta for meg, fordi muligheten for å sende barn og andre ulydige på tukthus forsvant med lovendringen i 1771.²⁸ Oppgaven er likevel inne på temaet mitt som er statens inngrep i menneskers privatliv og endringer i bruken av tukthuset.

Johanne Bergkvist har skrevet masteroppgaven *”en Haard og Dyr Tid” – Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802* (2008). Bergkvist har tatt for seg de fattige i Christiania på slutten av 1700-tallet. Hun har brukt samme fangeprotokoll som meg, men har brukt politiforhør som hovedkilde. Bergkvist berører min siste utvalgte periode, men siden hun hadde fokus på fattige, har vi ikke studert de samme sakene bortsett fra når det gjelder prostitusjon. Bergkvist har registrert flere kvinner som livnærte seg av prostitusjon. Noen av disse kvinnene havnet på tukthuset og noen slapp unna med en advarsel.²⁹

1.7 Teori og metode

Min oppgave består av både kvantitative og kvalitative metoder. Jeg har registrert antall kvinner og menn som har begått de ulike sedelighetsforbrytelsene leiermål, løsaktighet, fødsel i dølgsmål, hor, blodskam, og homoseksualitet/bestialitet. Videre har jeg laget statistikk på hvor lenge de skulle sitte på tukthuset, hvor lenge de satt inne, om de ble sluppet ut før tiden eller om de måtte sitte lenger enn først antatt. Jeg har også telt hvor mange av sedelighetsforbryterne som har dødd på tukthuset. Kvantitative undersøkelser gir oversikt over myndighetenes kontroll og eventuelle endringer i kontrollen. Jeg har også foretatt kvalitative undersøkelser ved å se på enkeltpersoner som har blitt satt inn på tukthuset og deretter funnet dem i tingbøkene. Dette gir en større forståelse av hvem de er, hvorfor de ble satt inn og hva de egentlig hadde gjort. Jeg mener en slik blanding av kvantitative og kvalitative metoder gir oss et bredere spekter. Samtidig som man får en oversiktlig fremstilling av historien får man også frem historien på mikronivå.

Jeg har valgt å bruke Ragnar Hauges fremstillinger om straffens historie. Han viser hvordan ulike hensyn har blitt vektlagt opp gjennom tidene. Hauge deler inn straff som forebyggende og gjengjeldende. Videre deler han forebyggende straff inn i individualpreventiv og allmennpreventiv virkning. Denne teorien bruker jeg for å forstå hvilken virkning tukthuset hadde som straffeanstalt. Mer om denne teorien skal vi se på i kapittel to.

---

²⁷ Andersen, Arvid Evjen, *Problembarn 1741-1771 – En undersøkelse av de ulydige barna på Christiania tukthus og forholdet mellom stat og hushold i relasjon til hustukten*, Hovedoppgave i historie, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, Oslo, 2005, s. 11.

²⁸ Op.cit. s. 49.

²⁹ Bergkvist (2008): 95-121.

1.8 Tema og oppgavestruktur

Temaet for oppgaven er sedelighetsforbrytere på Christiania tukthuset i 1775-1779 og 1795-1799. Jeg vil se på myndighetenes inngrep i menneskenes privat- og seksualliv.

I andre kapittel skal jeg forklare årsaken til staff. Jeg vil se på hva som er bakgrunnen til at myndighetene forsøkte å kontrollere mennesker privat- og seksualliv. Hva sa lovene og hvordan ble de fulgt? Kan vi se noen endringer i lovverket?

Kapittel tre dreier seg om Christiania tukthus. Her vil jeg gå inn på styre og stell. Hvordan bygningen var tilrettelagt for forbryterne og tiggerne. Jeg vil gå inn på hvordan hverdagen på tukthuset var. Jeg vil se på hvordan besøkende så på tukthuset og om tukthuset fungerte etter sitt ideal som straff- og forbedringsanstalt.

I fjerde kapittel ser jeg på leiermålsakene. Jeg går inn i lovverket og forordninger og følger dem fra da leiermål ble en forbrytelse til den ble avkriminalisert.

Femte kapittel handler om menneskene som ble satt inn på tukthuset for løssaktighet. Jeg vil se på hvor mange som ble satt inn for denne forbrytelsen, samt hvor lenge de satt inne. Fantes det bordeller på 1700-tallet?

I sjette kapittel skal jeg se på fødsel i dølgsmål. Jeg går først inn på lovverket og deretter ser jeg på hvor mange som ble satt inn for denne forbrytelsen. Hvor mange fikk livstid og satt de på tukthuset hele sitt liv? Hvorfor begikk kvinner fødsel i dølgsmål?

I syvende kapittel tar jeg for meg tre forbrytelser det opprinnelig var dødsstraff for, men der personene ble benådet og sendt på tukthus. Forbrytelsene er hor, bestialitet/sodomi og blodskam. Jeg går inn på enkelte endringer i forordninger og ser om de kan ha hatt en innflytelse straffeutmålingen.

Kapittel 2: Lov og straff

Christiania Tukthus var en institusjon der ulike mennesker ble samlet enten fordi de var fattige eller hadde begått et lovbrudd. Noen mennesker ble på tukthuset i kortere perioder, mens andre endte sine liv der. Flere tidligere fanger ble satt inn igjen på tukthuset etter en periode i frihet. Var tukthuset en forbedringsanstalt? Tukthusanordningen av 2. desember 1741 fulgte Christian 5.s Norske Lov av 1687. Hvordan var strafferetten i Norge på 1700-tallet og hva var bakgrunnen for straffeutmålingene? Hvilken effekt skulle straffen ha for personen eller samfunnet? Kan vi se en formildning av straffeutmålingene fra Christian 5.s lov fra 1687 til slutten av 1700-tallet? Hva straffer vi og hvorfor?

2.1 Lov i endring

Synet på hva som er kriminelt eller ulovlig er i stadig endring. Lovene forandrer seg etter hvordan samfunnet er og hva myndighetene mener det er nødvendig å slå ned på. På 1100-tallet ble Gulatingsloven skrevet ned. Denne loven hadde en egen kristendomsbolk som var preget av kanonisk rett. Kristendomsbolken ble eget lovverk, da Magnus Lagabøtes lovgivning tok over.³⁰ Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 ble benyttet i Norge frem til 1687. Loven ble riktignok trykket på dansk og fikk noen endring, og fikk navnet Christian 4.s lovbog av 1604. Sammen med en rekke reskripter og forordninger var dette grunnlaget for strafferetten i Norge. 20 år etter innføringen av eneveldet, Danmark-Norge, ble det påbegynt en ny lovbok. To kommisjoner, en i Danmark og en i Norge, arbeidet med å utforme et felles lovverk. Resultatet ble et felles lovverk, nedfelt i to forskjellige lovbøker. Forskjellene var at Norge beholdt noen av sine gamle lover i den nye lovboken, som blant annet odels- og åsetesrett. Christian 5.s norske lov ble en realitet i 1687.³¹ Ståle Dyrvik mener at: ”Danmark-Noreg fekk to av dei mest oppdaterte, logiske og oversiktlege lovverka i Europa. Utan tvil var dette svært viktig for rettstryggleiken og stabiliteten i den oldenborgske staten.”³² Lovverkene endret seg over tid, men mange handlinger forble straffbare selv om lovverkene endret seg. Hva gjør en handling straffbar? Er det endringer i samfunnet eller er det myndighetenes syn som endres? Er det kombinasjon av begge deler?

---

³⁰ Hauge (1996): 54.

³¹ Dyrvik, Ståle, *Norsk Historie 1625-1814*, Det Norske Samlaget, Oslo, 1999, s. 62-63.

³² Op.cit. s. 63-64.

2.2 Deduksjonsmodellen – Hvordan blir en handling straffbar?

”Det finnes ingen atferd som i seg selv er kriminell – kriminell blir atferden først når det gis en lov som stempler atferden som straffbar.”, hevder Hauge.³³ Hvordan blir en atferd straffbar? Innen kriminologi og strafferett finnes det forklaringsmodeller som brukes til å forklare kriminaliseringen av ulike handlinger. *Deduksjonsmodellen* er mest interessant for oss som skal forklare hvorfor usedelig atferd ble straffbart på 1600 og 1700-tallet. En handling blir straffbar når handlingen blir ansett som stridende mot landets overordnede verdi- og normsystem. Straffesystemet blir bygget på verdiene og normene i landet og alle handlinger som avviker fra dette overordnede systemet skal straffes.³⁴ De norske lovene var bygget på et slikt verdi- og normsystem.

På 1100-tallet ble Gulatingsloven nedskrevet. Deler av denne lovboken var påvirket av kristne verdier. Nye lover ble innført og eldre lover ble innskjerpet. Fra 1100-tallet var det ulovlig å være homoseksuell, begå blodskam, legge fra seg barn og drive med trolldom. Slike handlinger avvek fra det kirkelige verdi- og normsystem. Lovbruddene ble sett på som en krenkelse av kirken og kongen. Forbrytelsene ble som oftest straffet med bøter, men noen forbrytelser ble slått hardere ned på. Dersom en person hadde seksuell omgang med dyr skulle han bli kastret og landsforvist. Da Magnus Lagabøtes lovgivning trådte i kraft på 1200-tallet, ble ikke kristenretten tatt med i den nye loven. ”Kristenretten” som kirken og det verdslige dømte etter var egne lover.³⁵ Hvordan var utviklingen fremover?

Etter reformasjonen ble kongedømmet opptatt av å følge Guds ord enda mer bokstavelig enn før. Årsaken var en økende frykt for Guds vrede. Næss skriver: ”Kongens tap på slagmarken i Treveårskrigen ble da også forklart med at Gud vendte sin svøpe mot Danmark-Norge fordi innbyggerne på grunn av all sin synd førte til at Guds straffedom kom over landet”.³⁶ Nå skulle all synd straffes! I årene 1610-1660 ble 59 personer dømt til døden for blodskam i Stavanger len (Stavanger by er ikke inkludert). Av de 59 dødsdømte ble 21 mennesker henrettet, 32 personer rømte og seks personer vet vi ikke noe om.³⁷ Dette viser at myndighetene så svært alvorlig på sedelighetsforbrytelser. Forbryterne slapp ikke lenger unna med bøter og eventuelt fredløshet, de ble nå dømt til døden. Det er interessant å se at det var

---

³³ Hauge (1996): 21-22.

³⁴ Op.cit. s. 22-23

³⁵ Op.cit. s. 54-55

³⁶ Næss, Hans Eivind (1990), “Forbrytelse og straff”, *Tingboka som kilde. En seminarrapport*, (Red.) Marthinsen, L., Norsk Lokalhistorisk Institutt, Oslo, s. 31

³⁷ Op.cit. s. 34

så mange av dødsdommene som ble eksekvert, da dette ikke forekommer i like stor grad utover på 1700-tallet. Det må understrekes at ikke alle sedelighetsforbrytelser ble straffet med døden. Leiermål for eksempel var en forbrytelse som ble straffet med bøter eller fengsel.

Utenomekteskapielig samleie ble regnet som en stor synd. Fra 1617 skulle samleie mellom to ugifte personer straffes med bøter. Menn skulle betale 12 riksdaler og kvinner skulle betale seks riksdaler. I tillegg ble de idømt åpenbart skrifte. Staten ønsket å kontrollere undersåttene. Myndighetene slo ned på usedeligheten blant befolkningen. Lovene skulle forhindre umoralsk oppførsel og sikre ekteskapet som institusjon. Prestene i sognene skulle rapportere til myndighetene hvem som hadde fått barn utenfor ekteskap. Deretter tok den dømmende myndighet over og straffet dem som hadde oppført seg usedelig. Myndighetene var avhengige av prestenes rapportering for å slå ned på problemet.³⁸ Dette vitner om et samspill mellom stat og kirke for å kontrollere undersåttene sine. Næss har sett på antall dømte for kriminelle handlinger i Rogaland på 1600-tallet. Mellom 1623 og 1629 ble 115 mennesker, 96 menn og 19 kvinner, dømt for leiermål. Mellom 1651 og 1660 ble 176 mennesker, 118 menn og 58 kvinner, dømt for leiermål.³⁹ Her kan vi se at det var flest menn som ble straffet for denne forbrytelsen, men når vi nærmer oss 1700-tallet er dette en forbrytelse som er kvinnedominert. Dette vil jeg komme nærmere inn på i kapittelet om leiermål. Kan vi se liknende interesse for å straffe usedelighet i andre land?

Cronberg trekker frem at i Sverige mellom 1500 og 1700-tallet økte avskyen for all seksuell omgang utenfor ekteskap. Stat og kirke gikk sammen for å straffe mennesker som oppførte seg usedelig. Det var en effektivisering i rettsvesenet på denne tid, som gjorde det mulig å slå hardt ned på seksualforbrytelser. Cronberg trekker også frem at denne ortodokse seksualmoralen var et europeisk fenomen. En seksualmoral som var sterkt preget av kristne verdier og politisk absolutisme.⁴⁰ Denne seksualmoralen kan vi se ble ført videre i Christian 5.s lov.

Christian 5.s lov la vekt på avskrekkingstanker og sjetten bok om ”Misgjerninger” var disponert etter de ti bud.⁴¹ I følge Hauge førte den mosaiske retts påvirkning på lovverket til hardere straffer for forbryterne. Dødsstraff, pisking og andre legemsstraffer ble innført og skulle være til skrekk og advarsel for folket. Moselovens tallionsprinsipp ”øye for øye, tann

---

³⁸ Aune (1994): 24.

³⁹ Næss (1990): 37.

⁴⁰ Cronberg, Marie Lindstedt, Synd och skam – Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880, Lunds Universitet, Lund, 1997, s. 11-13

⁴¹ Hauge (1996): 72-73.

for tann” stod bak denne form for strafferett.⁴² Næss mener Christian 5.s lov hovedsakelig var bygget på tidligere straffebestemmelser som hadde blitt preget av mosaisk rett. Med andre ord hadde mosaisk rett hatt stor innvirkning på lovgivningen i flere hundre år før Christian 5.s lovbok ble til. Det nye med loven av 1687 var at den enda mer enn før fulgte mosaisk rett.⁴³ Næss skriver: ”Hor, barnemord og blodskamsaker, altså saker som direkte eller indirekte var ledd i kriminaliseringen av utenomekteskapelig kjønnsliv, topper statistikken både i antall dødsstraffer og i antall saker totalt.”⁴⁴ Rettsforfølgelsen av usedelige handlinger kan dermed sies å ha vært av stor interesse for myndighetene. I følge historiker Marie Linstedt Cronberg var det spesielt for Norden at sedelighetsforbrytelsene ble satt under verdslig rett.⁴⁵

Dette viser at deduksjonsmodellen passer til å forklare hvorfor en handling ble straffbar i Danmark-Norge. Danmark-Norges lover var sterkt preget av det kristne verdi- og normsystem. Handlinger som avviket fra disse verdiene og normene skulle straffes på det hardeste. Næss viser at det kristne verdi- og normsystem hadde hatt innflytelse på norsk rett i flere hundre år. Det var altså ikke nye kristne verdier som bredte seg over landet, men et tankesett som hadde eksistert blant befolkning og myndigheter i flere hundre år. Aune mener staten brukte troen på synd til å kontrollere sine undersåtter, men Næss hevder at myndighetene fryktet synd i like stor grad som sine undersåtter. Jeg vil tro myndighetene fryktet synd mer enn sine undersåtter og at de forsøkte å kontrollere usedeligheten i landet ved hjelp av lovene. Myndighetene var redde for at synden blant befolkningen skulle være til skade for den dansk-norske stat. Dette kan være årsaken til at forfølgelsen av usedelige handlinger eskalerte på 1600 og 1700-tallet. Hvorfor straff? Hva ønsker man å oppnå ved å straffe? Hvordan skulle tukthuset fungere som straffeanstalt?

2.3 Hvorfor straffe?

Hauge mener at ”[d]en vanligste definisjonen av straff er at det er et onde som påføres den som har begått en lovovertrødelse, fordi han eller hun skal oppleve det som et onde.”⁴⁶

I boken *Straffens begrunnelser* (1996) trekker Ragnar Hauge fram to hovedbegrunnelser for straff; forebyggelse og gjengjeldelse. Den første hovedbegrunnelsen er straff som forebyggelse som skal virke avskrekkende og forhindre nye lovovertrødelse. Hauge deler inn straff som forebyggelse i *individualpreventiv* og *allmennpreventiv* virkning.

---

⁴² Hauge (1996): 63-64.

⁴³ Næss (1990): 38.

⁴⁴ Op.cit. s. 39

⁴⁵ Cronberg (1997): 11-13.

⁴⁶ Hauge (1996): 15.

2.3.1 Forebyggende individualpreventiv virkning

Den forebyggende individualpreventive virkningen skulle påvirke de kriminelle som enkelt personer. Hauge deler den *individualpreventive virkningen* i tre punkter. Det første punktet er den *avskrekkende virkningen*, der personen som blir straffet skal føle det så ubehagelig at den ikke ønsker å gjøre det samme lovbruddet en gang til.⁴⁷ Gapestokken for eksempel kunne ha en avskrekkende virkning. Personen ville mest sannsynlig føle det så ubehagelig at vedkommende ikke ville gjøre samme forbrytelse igjen. Det andre punktet er *uskadeliggjøring* som går ut på å isolere personen fra samfunnet ved hjelp av innesperring, fredløshet og deportasjon.⁴⁸ Her kommer tukthuset inn. Kriminelle personer ble uskadeliggjort når de ble satt inn på tukthuset og de ble isolert fra omverdenen. Til sist er det *resosialiseringen*, der personen gjennom å sone straffen sin innser hvor ufornuftig det er med lovbrudd og ikke vil gjøre det samme igjen.⁴⁹ Dette kan vi finne igjen i tukthusets anordning. Målet med tukthuset var å resosialisere forbryterne, slik at de forstod hva galt de hadde gjort, samt lære dem å arbeide. På denne måten skulle de klare seg i samfunnet den dagen de kom ut.⁵⁰

2.3.2 Forebyggende allmennpreventiv virkning

Den forebyggende allmennpreventive virkningen skulle påvirke allmennheten. Hauge trekker også her frem tre punkter. Det første punktet er avskrekkende virkning. Trusselen som ligger i lovene om straff og offentlig straffing kan virke avskrekkende for allmennheten. Det andre punktet er moraldannelse, som egentlig går i litt av det samme som avskrekking. Allmennheten finner lovbruddet så moralsk forkastelig etter å ha sett offentlig straff og/eller føler seg så truet av trusselen om straff at de velger å holde seg på riktig side av loven. Å se at en annen person ble pisket eller ydmyket offentlig kunne ha en avskrekkende virkning både for personen som ble straffet og for dem som så på. Endelig er det vanedannelse som er at allmennheten følger loven av vane, fordi lovbrudd er utenkelig for dem.⁵¹

Individualpreventiv og *allmennpreventiv virkning* kan se ut til å ha lik effekt, men de trenger ikke å henge sammen. Å bli isolert fra samfunnet, som er en individualpreventiv virkning, trenger ikke å ha allmennpreventiv virkning. Å bli lyst fredløs vil heller ikke ha noen

---

⁴⁷ Hauge (1996): 19.

⁴⁸ Ibid

⁴⁹ Ibid

⁵⁰ Tukthusanordningen - innledning

⁵¹ Hauge (1996): 18-19.

allmennpreventiv virkning. Derimot kan loven om å bli isolert eller fredløs virke avskrekkende for allmuen.

2.3.3 Straff som gjengjeldelse

Den andre hovedbegrunnelsen for straff er *straff som gjengjeldelse*. Hauge mener ”at man straffer for å gjengjelde den krenkelse som er påført gjennom lovbruddet”.⁵² Dette gjenspeiler det mosaiske talionsprinsippet ”øye for øye, tann for tann”.⁵³ I Christian 5.s lov 6-6-1 står det:

Hvo som dræber anden, og det ikke skeer af Vaade, eller Nødværgæ, bøde Liv for Liv, og enten hand udstaar sin Straf, eller rømmer, saa hand ej kand opspørgis og betrædis, og dømmis fredløs, da skal hans Hovedlod, undtagen Jord, være forbrut, halvdeelen til den Dræbtis næste Arvinger og halvdeelen til Hans Herskab.⁵⁴

Liv skulle bøte for liv. Norges lover fra 1687 brukte straff som gjengjeldelse og det var mange lovbrudd det var dødsstraff for. Dødsstraff er typisk for straff som gjengjeldelse, da det ikke har noen preventiv virkning for forbryteren. Derimot kan dødsstraff ha en allmennpreventiv virkning, fordi trusselen fra loven og offentlig henrettelse kan virke avskrekkende.

Straff som forebyggelse og straff som gjengjeldelse kan begge være avskrekkende for allmennheten, altså ha en allmennpreventiv virkning. Straff som forebyggelse på personnivå har en individualpreventiv virkning. Straff som gjengjeldelse har ikke nødvendigvis dette. Å dømme en person til døden vil ikke virke forebyggende på den personen det gjelder med mindre den blir benådet. Blir personen dømt til pisking vil personen kunne ta lære av dette, og det vil kunne ha en forebyggende effekt. Norges lover gikk mer eller mindre vekk fra den mest dramatiske form for straff med forordningen fra 1735. Forordningen gikk ut på at dødsdommer skulle forelegges kongen. Vi kan se en tendens til at personer ikke fikk den dødsstraffen de ble dømt til.

2.4 Tukthusets – forebyggelse eller straff som gjengjeldelse?

Tukthusets oppgave var å lære opp personer slik at de skulle klare seg bedre i samfunnet den dagen de kom ut. Tukthuset skulle opprinnelig være et program for fattigomsorgen, samt ta vare på uverdige fattige.⁵⁵ I tukthusets fangeprotokoller ser vi at det er mange ulike mennesker som ble satt inn av ulike årsaker. Marit Slyngstad, som undersøkte tukthusets første år, stiller spørsmål ved om tukthuset var forbedrende eller fornedrende for de innsatte. Drapdømte, alkoholikere, kvinner som hadde begått leiermål en eller flere ganger og fattige

---

⁵² Hauge (1996): 17.

⁵³ Op.cit. s. 19.

⁵⁴ Christian 5.s lov 6-6-1

⁵⁵ Slingstad (1994): 230.

bodde alle sammen tett i tett inne på tukthuset. Ville de påvirke hverandre positivt eller negativt? Slyngstad gir ikke noen konkrete svar på dette, men jeg vil tro at de kanskje ikke hadde den beste påvirkningen på hverandre.

På tukthuset var det vanlig at fangene ble ønsket velkommen den første dagen som innsatt med noen slag. Hver mandag var det avstraffelser. Tukthusfangene ble straffet for krangling, tyverier, fluktforsøk m.m. Straffemetodene var pisking, slått med stolpe eller klamp rundt foten. Slyngstad trekker også frem at fangene ofte var beruset og at én person ble straffet flere ganger for tyveri, kortspill og bedrageri.⁵⁶ At de insatte ofte var beruset kan ha ført til en del krangling og uorden på tukthuset. Tukthusfangene kunne få lengre straff, hvis de ikke overholdt lovene. Det virker som det ikke var uvanlig at lemmene brøt lovene med kortspill, drukkenskap og leiermål.

Tukthuset skulle ha både en allmennpreventiv og individualpreventiv virkning. Det skulle gi en lærepenge til dem som ble satt inn. For utenforstående ble tukthuset et sted forbundet med skam. Ingen ønsket å bli satt inn på tukthuset. Ingen ønsket å bli assosiert med tukthuset. Ved å ha gått gjennom tukthusets fangeprotokoller kan jeg påstå at for enkelte var tukthuset en dødsdom, for andre hadde tukthuset individualpreventiv virkning og for befolkningen hadde det en allmennpreventiv virkning. Jeg skal gå nærmere inn på tukthuset som institusjon i neste kapittel.

2.5 En mildere tendens

Utover 1700-tallet kan vi se at myndighetene slakket kontrollen på undersåttene. Cronberg har sett på endringer i lovene i Sverige fra 1500 til 1800. Hun har kommet frem til at på 1600-tallet var lovene preget av streng seksualmoral, men lovene ble mildere utover mot 1800-tallet.⁵⁷ Mildere straffer var gjennomgående i Skandinavia på slutten av 1700-tallet.⁵⁸

I 1735 kom en forordning som krevde at alle dødsstraffer skulle bekreftes av kongen i København. I følge Gudmund Sandvik skulle dommerne fortsatt følge Christian 5.s lov, men kongen skulle benåde. Kongen benådet de fleste dødsstraffer og dermed virket kongen som en snill konge. Christian 5. norske lov var gjeldende lov også etter 1814, helt frem til ny straffelov i 1842. En endring i grunnloven, § 20, gjorde det mulig for Høyesterett å benåde kriminelle, samt påvirke straffefullførelsen. Høyesterett kunne benåde saker selv om de ikke

---

⁵⁶ Slyngstad (1994): 234-235.

⁵⁷ Cronberg (1997): 78-79.

⁵⁸ Næss, Hans Eivind & Österberg, Eva (2000), "Ch. Sanctions, Agreements, Sufferings", *People Meet the Law*, Universitetsforlaget, Oslo, s. 159.

hadde kommet lenger enn til underretten. Sandvik trekker frem G. Hallager som talte opp dødsstraffene fra Høyesterett mellom 1816 og 1820, i forbindelse med at han skulle skrive om Høyesteretts historie. Hallager kom frem til at 85 personer ble dømt til døden, men bare 7 av dem fikk straffen fullbyrdet.⁵⁹ I tukthusets fangeprotokoll finner jeg en liknende tendens i perioden 1775-1799. Det er flere personer som ble satt inn på tukthuset som hadde blitt benådet av kongen. Noen satt der hele sitt liv, mens andre ble sittende i kortere perioder.

2.6 Konklusjon

For å forstå hvorfor handlinger blir straffbare må man se på bakgrunnen til lovverket. Helt fra kristendommens inntreden i Norge har den hatt påvirkning på menneskers liv. Ikke bare gjennom troen, men også gjennom rettsvesenet. Enkelte usedelige handlinger, slik som blodskam og bestialitet, ble straffbare allerede på 1100-tallet, mens andre, slik som leiermål, ble ikke straffbare for begge kjønn før 1600-tallet. Det kan se ut til at det kristne verdi- og normsystems påvirkning på lovverket og befolkningen ble sterkere etter reformasjonen. Hardere straffer ble innført. Bibelen ble fulgt til punkt og prikke for å straffe forbrytelser som var i strid med kristne verdier. Næss mener at det var sedelighetsforbrytelser som toppet statistikkene på 1600-tallet. Dette vitner om myndighetenes interesse for å kontrollere sine undersåtter. Befolkningens synd kunne føre til statens forfall og derfor var det viktig å straffe all synd. Kirken og myndigheten samarbeidet med å finne ut hvem som hadde syndet og deretter straffe dem for usedelige handlinger. En rekke personer fikk dødsstraff for blodskam på 1600-tallet. Dette viser at straff fungerte som gjengjeldelse. Dette kan også ha hatt en allmennpreventiv virkning. Da tukthuset ble opprettet på 1700-tallet ble mange personer satt inn for sedelighetsforbrytelser på denne institusjonen. Tukthuset hadde en individualpreventiv og allmennpreventiv virkning, men for enkelte ble straffen gjengjeldelse for den forbrytelsen de hadde begått. Utover 1700-tallet ble flere personer benådet fra dødsdom til tukthus. Dette tyder på en formildning av lovverket. Tukthuset skulle være forbedrende og lære de innsatte om gode kristne normer og verdier.

---

⁵⁹ Sandvik, Gudmund (1980), "Lov, dom og straff", *Norges Kulturhistorie – Brytningsår – Blomstringstid – Bind 5*, H. Aschehoug & Co, Oslo, s. 99.

Kapittel 3 - Christiania Tukthus

På 1600-tallet vokste det frem arbeidsanstalter i flere land i Europa. Dette var starten på det moderne fengselet, slik vi kjenner det i dag. Mange av tankene som lå bak 1600-1700-tallets tukthus blir fortsatt benyttet. Tukthuset var i starten ment som en løsning på landets problem med økende tigging. Tiggerne skulle settes på tukthuset for å arbeide i tukthusets mange gjøremål. Blant annet tobakkbearbeiding og spinning var en del av fangenes daglige arbeidsoppgaver. Fangene skulle ikke bare arbeide, men også gå i skole og gudstjeneste. Hvordan var hverdagen på tukthuset? Var forholdene lagt til rette for at fangene skulle komme ut som forbedrede mennesker etter endt soning? Hadde tukthuset en preventiv virkning?

3.1 Intensjonen

Christiania Tukthus ble opprettet i 1741 for å huse tiggere og småkriminelle.

Tukthusanordningen av 1741 forklarer intensjonen bak opprettelsen:

Til saadan Overhaand tagende fordervelig Uskikk og Uorden at faae udryddet, og til Lettelse for bemeldte Undersaatter, har Kongen til et Tugthusets Indberettelse i Christiania skjenket en anseelig Capital, da Adskillige af Indbyggerne i Stiftet have en christelig Nidkærhed ogsaa contribuert en godvillig Gave til dette Verk, Alt til den Ende, at slige det Almindelige saa skadelige Folk, til Straf for dem selv, ved Arbeide kunde blive tæmmede, og at Andre, fornemmlig den tilvoxende Ungdom, derved kunde opmuntres, efterdags at beflitte sig paa en lovlig Haandtering og Næringsmaade, og lære det, hvorved de kunne fortjene Brødet, uden at besvære Landet.⁶⁰

Tukthuset var en anstalt som skulle ”temme” de innsatte ved arbeid. De skulle lære å arbeide, slik at de kunne klare seg på egen hånd den dagen de slapp ut. Tukthuset var ifølge denne anordningen et forebyggende straffested, på den måte at personene som ble satt inn skulle forstå at de hadde oppført seg dårlig og at de skulle oppføre seg ordentlig etter endt soning. Som nevnt i anordningen var det viktig at fangene lærte å klare seg på egen hånd, slik at de ikke ble en byrde for samfunnet.

3.2 Styre og stell

Christiania Tukthus ble ledet av en overinspektør. Overinspektøren ble ansatt av Stiftsdireksjonen og lønnen skulle han motta fra tukthuset. Det var en allsidig jobb med mange oppgaver. Overinspektøren skulle ta seg av husets regnskap og økonomi. Han skulle styre fabrikkene, kjøpe inn materialer og deretter selge de ferdige varene. I tillegg skulle han

---

⁶⁰ Tukthusanordningen - innledning

revidere stiftets Fattigregnskaper og være medlem av ”Kommissionen for de Fattiges Væsen”. Under seg hadde overinspektøren to inspektører, som også var valgt av Stiftsdireksjonen. De skulle hjelpe overinspektøren der det var nødvendig, men spesielt ta for seg styre og stell med fabrikkene. Disse inspektørene fikk ikke lønn mens de jobbet på tukthuset. Derimot ble de fritatt for skatter i perioden de jobbet på tukthuset.⁶¹ Etter planen skulle disse to inspektørene velges blant byens kjøpmenn. Dette fungerte ikke og ble sett på som upraktisk. Det ble i stedet ansatt en assistent til overinspektøren. Assistenten fikk noen rom ved hovedporten og 150 riksdaler i lønn årlig. Han skulle holde rede på råmaterialer, produserte varer og driftens regnskap. I tillegg hadde han ansvar for husets politi og skulle følge nøye med på hvor mye hver fange arbeidet. Som inspektør eller assistent hadde man straffemyndighet til å straffe fangene når de gjorde noe galt. Daae skriver at: ”I det Hele svang Inspektøren Tugtens Svøbe over Lemmerne”.⁶² Hver nyankomne fange ble slått med ”Vægterens Stok” og fangene ble stadig pisket. Det ble klaget på at fangene ble tuktet så hardt at de ble sengeliggende og ikke var til nytte for driften. Dersom fangene bannet, glemte å be, stjal eller var ”letfærdige” skulle dette gis beskjed om til overinspektøren. Hvis overinspektøren syntes forbrytelsene var grove skulle han anmelde fangene til tukthuskommisjonen.⁶³ Dorte Torgers Eiker begikk leiermål på tukthuset. Dette ble ansett som svært alvorlig og ”etter Commissionens Beslutning av 8.juli 1776, skal hun fra Dato endnu forblive i 2 år”.⁶⁴ Dortes forbrytelse ble sett på som såpass alvorlig at hun måtte sitte lengre enn det året hun var dømt til å være på tukthuset.

Ifølge Daae kan det se ut til at hvor hardt fangene ble straffet kom an på hvem som var overinspektør. Jacob Fredrik Hartwig var overinspektør fra 1792 og frem til hans død i 1808.⁶⁵ Daae nevnte at Conradine Dunker så på Hartwig som en human og snill mann, som behandlet fangene bedre enn tidligere overinspektører. Hartwig var imot pisking av fangene. Han anså piskingen som statens domene og mente at hvis piskingen skulle ha en avskrekkende effekt måtte det gjøres utenfor tukthusets vegger. Det kan se ut til at fangenes ve og vel var avhengig av hvem som var overinspektør.

På tukthuset var det ansatt en prest, også utvalgt av Stiftsdireksjonen. Han skulle holde prekener og messer for de innsatte. I fangeprotokollene finner vi flere fanger som har blitt confirmert i løpet av sin tid på tukthuset. I tukthusets tidlige år var det ansatt en

---

⁶¹ Daae (1908): 120.

⁶² Op.cit. s. 129-130

⁶³ Op.cit. s. 130

⁶⁴ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2568, s. 416.

⁶⁵ Daae (1908): 159.

teologistudent, som skulle fungere som lærer. Etter 1750 ble det en vanlig skolelærer som tok over undervisningen. I tillegg til de overnevnte stillinger var det en portner, en nattevakt, en spisemester og verkemester med svenner.⁶⁶ Tukthuset var en egen bedrift med ledelse og arbeidere.

3.3 Tukthusbygningen

Huset var i to etasjer med to fløyer. Kirken lå i mellombygningen. Det var opprettet to sovesaler. I andre etasje i nordfløyen sov kvinnene og i andre etasje i sydfløyen sov mennene. Daae skrev i 1908 at: ”Det maa vække Forundring at der blev lagt saa liden Vægt paa at skaffe lyse og rummelige Sovelokaler.”⁶⁷ 100 år etter er vi ikke noe mindre forundret over hvor trangt det var i sovesalene. Sovesalene var på ca. 60 m² og var utstyrt med toetasjes køyesenger. I hver av sengene lå det to-tre personer side om side. Daae trodde det kunne være 60-70 personer på hvert rom til tider, men jeg vil anta at det kunne være enda flere ettersom hvor mange som kom inn pr år.⁶⁸ I 1776 kom det inn 200 hundre personer i løpet av året, 96 menn og 104 kvinner.⁶⁹ Selvsagt kom de ikke alle inn samtidig, men det var mange fanger som satt på tukthuset i flere år som også tok sin plass. I 1775-1779 kom det inn i overkant av 100 fanger hvert år, mens det i 1795-1799 kom inn i underkant av 100 fanger årlig. Overinspektør A. Blix skrev en rapport i 1810 om forholdene på tukthuset. I rapporten står det at det aldri var under 150 fanger til sammen. Som regel var det i overkant av 170 innsatte og hadde ikke epidemiene herjet ville det fort ha blitt opptil 200 fanger. Løsningen på manglende senger var å ”lægge 2 halvvoxne og 1 voxen sammen i en del Senge og Resten ligge paa Gulvet ved Indgangen fra Døren”. Noen fanger sov på arbeidsplassen, men den var ikke sikret nok mot rømning.⁷⁰ Hvor mange ble satt inn på tukthuset årlig i periodene 1775-1779 og 1795-1799?

---

⁶⁶ Daae (1908): 120-121.

⁶⁷ Op.cit. s. 128

⁶⁸ Ibid

⁶⁹ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783 - år 1776

⁷⁰ Daae (1908): 128.

Tabell 3.1: Antall innsatte på Christiania tukthus i perioden 1775-1779.

	Kvinner	Menn	Totalt
1775	93	88	181
1776	104	96	200
1777	46	67	113
1778	51	56	107
1779	51	51	102
Totalt	345	358	703

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783

Tabell 3.2: Antall innsatte på Christiania tukthus i perioden 1795-1799.

	Kvinner	Menn	Totalt
1795	34	56	90
1796	51	86	137
1797	41	48	89
1798	36	57	93
1799	35	64	99
Totalt	197	311	508

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809.

Det var langt flere som ble satt inn i perioden 1775-1779 i forhold til 1795-1799. I den første perioden var forholdet mellom antall kvinner og menn relativt jevnt. I den andre perioden er det flest menn som ble satt inn. Mulig kommer dette av at det var mange tyver som ble satt inn i siste periode og kvinnelige sedelighetsforbrytere sank i antall.

Tukthuset hadde plassmangel og fangene bodde tett sammen. Forbrytere bodde tett i tett med ustyrlig ungdom som var på tukthuset til forbedring. I mars 1789 kom det en skrivelse fra Kanselliet som krevde at fangene skulle skilles. Forbrytere skulle skilles fra de som var inne til forbedring. Kanselliet foreslo fordelingen slik:

1. De uærlige af Kvindekjøn, som alle sat paa Livstid.
2. begge Kjøn, paa Livstid eller Strafftid længre enn 6 Aar.

3. de som efter Tukthuskommissionens Beslutning skal sidde i kortere Tid dels efter deres Forseelse og dels efter deres Forhold og Fremgang i Arbeidet.”⁷¹

Tukthusets ledelse hadde problemer med å få gjennomført denne fordelingen, fordi de rett og slett ikke hadde plass. Etter noen år ble det likevel innført.⁷² Det er interessant å se at de ikke foreslo noen deling av kjønnene med tanke på at det forekom leiermål mellom de innsatte. I Viborg tugthus i Danmark var det vanlig med ”kæresteri” mellom fangene. Sterke mannlige fanger hadde flere kjærester og til og med tukthusbetjentene hadde seksuelle forhold med fangene.⁷³ Hvor frivillig dette forholdet mellom fanger og betjente var kan man stille spørsmål ved. Så vidt jeg vet er det ikke forsket på om dette var tilfelle i Norge. Hvordan var hverdagen på tukthuset?

3.4 Hverdagen på tukthuset

Dagen startet kl 5 om morgenen. Morgenbønnen ble bedt og deretter ble fangene tildelt 2-4 skilling etter verdien av deres arbeid. Pengene skulle brukes på mat, i tillegg til den daglige literen med øl og brødet som ble utlevert hver tredje dag.

Det var mange arbeidsoppgaver på tukthuset. Spinning, veving, garving var noen av dem. Tukthuset hadde blant annet eget ullmanufaktur og fargerier. Arbeidsdagen varte fra 5 om morgenen til 8 om kvelden avbrutt av morgen- og aftenbønn, matpauser og eventuell skolegang. Skoletiden varierte i tid, men ikke lenger enn to timer daglig.⁷⁴ Flere fanger fikk sin kristendomsundervisning på tukthuset og ble sendt ut av tukthuset som konfirmerte. Margrethe Ellensdatter fra Jevnaker var 19 år og ukonfirmert, da hun kom inn på tukthuset i desember 1776. Hun var dømt for løsgjengeri og løsaktig rykte. Tukthuskommisjonen bestemte at hun skulle forbli på tukthuset til hun var konfirmert. Etter 9 måneder på tukthuset hadde Margrethe blitt konfirmert og slapp ut av tukthuset.⁷⁵

Ideen bak tukthuset som forbedringsanstalt kan vi tydelig se her. Hverdagene bestod av arbeid, bønn og skole, slik at de kunne komme ut som forbedrede mennesker. De skulle lære god arbeidsmoral, samt kristne verdier og normer. De som sluntret unna eller viste en umoralsk holdning ble pisket. Det skal finnes en egen prisliste over piskeslag og antall

---

⁷¹ Daae (1908): 143.

⁷² Op.cit. s. 153

⁷³ Smith, Peter Scharff, *Moralske hospitaler – det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*, Forum, København, 2003, s. 62-63.

⁷⁴ Daae (1908): 131, 148.

⁷⁵ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2745, s. 467.

skilling utdelt til fangene.⁷⁶ Tukthuset tok i tillegg til fangenes arbeidsinnsats inn arbeidere fra utsiden. Dette tilbudet ble sjeldent benyttet. Det var en skam å blandes med fangene og de frivillige arbeiderne tok arbeid kun hvis de virkelig trengte penger.⁷⁷ Jeg tror ikke de frivillige arbeiderne bare holdt seg unna tukthuset pga skam, men også fordi det var elendige arbeidsforhold.

Arbeidsrommene var minst like trange som sovesalene og hadde den samme stanken i luften.

Blix skrev:

”(...)Luften opfyldes dels af Menneskeuddunstninger, dels af Smitten til Vævene, dels af Skomagernes Kæder og Beg af Skræddernes Pærsejern og gamle skidne Klæder som her lappes og endelig kommer hertil Uddampningerne af den varme Mad som hid indbæres. Sandelig disse Forestillinger kan man ikke gjøre sig uden at gyse og vist ikke afbilde fuldkommen uden at være overværende.”

Som Blix skrev er det nesten umulig å forestille seg hvor ille det var og det er forståelig at tukthuset ikke var en ønsket arbeidsplass. Hvem ville ikke synes det var skammelig og ubehagelig å jobbe eller være på et slikt sted? Soveromsløsningen var heller ikke noe bedre.

I november 1804 kom etatsråd Christensen Henriksen Pram på besøk på tukthuset. Han gremmet seg over hvor små sovesalene var og hvor forferdelig det luktet der, selv etter mange timer med lufting. Han mente at det var ”umuligt for noget aandedragende Væsen der at utholde fem Minutter”.⁷⁸ Det samme kan vi se i Blix’ rapport. Blix mente hver person ”neppe aander 5 Aandedrag i frisk Luft før de komme paa Arbeidsværelserne”.⁷⁹ Fangene var stengt inne på sovesalene fra kl 8 om kvelden til 5 om morgenen uten skikkelig lufting.⁸⁰ Vi ser at rommene fangene oppholdt seg i ni timer hvert døgn var svært uhygieniske og dårlig tilrettelagt. Dette medførte at fangene aldri ble kvitt lopper og lus, samt at sykdommer herjet.⁸¹

---

⁷⁶ Daae (1908): 156.

⁷⁷ Op.cit. s. 142

⁷⁸ Op.cit. s. 158.

⁷⁹ A. Blix’ rapport om tukthuset: <http://www.arkivverket.no/webfelles/manedens/sept2009/rapport.html> (25.02.2010)

⁸⁰ Ibid

⁸¹ Daae (1908): 155.

3.5 Tugthusculeur

Conradine Dunker (1780-1866) var født og oppvokst i Christiania. Hun skrev mange memoarer og brev, som har blitt gode kilder på hennes samtid.⁸² I memoarene, *Gamle Dage*, fortalte hun om et besøk hun hadde i Christiania Tukthus som ung jente. Madame Falster, en husholdningsbestyrer, hadde en datter som hadde blitt satt inn på tukthuset. Datteren Karen Falster hadde blitt dømt for å ha fått barn med en gift mann (hor). Datterens skjebne tærte på moren, og Conradine Dunker og en tjenestejente, som het Grethe, dro til tukthuset for å fortelle at Madame Falster hadde blitt syk. Synet av kvinner som så ”gustne og elendige ud” og satt tiltaksløse på trebenker, gjorde ett ”uudslettelig Indtryk” på Conradine Dunker. Hun fortalte at alle som ble satt inn på tukthuset ble prylet som velkomst og at de ble behandlet barbarisk. Hun skrev videre: ”I fri Luft kom Fangerne aldrig, og naar de slap ud af Tugthuset og gik omkring at betle, da var deres Ansigter saa gule som ubleget Vox og man kaldte denne Farven: Tugthusculeur.”⁸³ Tukthusfangene kan se ut til å bli sterkt preget fysisk (og kanskje psykisk) av tilværelsen inne på tukthuset. Etter mange refselsler på kroppen kunne nok en del av dem bli noe forkrøplede i kroppen. Kanskje var det radesyken som spredde seg på tukthuset?

3.6 Venerisk svaghet

Mette Maria Jensdatter fra Larvik var 24 år, da hun ble satt inn på tukthuset for andre gang. Første gang satt hun inne i tre måneder (1790) for tyveri. I 1795 kom hun inn ”fruktsommelig og med venerisk svaghet”. Hun hadde slitte klær og sko og hadde et rundaktig rødt ansikt. Etter at hun hadde sonet sin dom, ble hun sendt tilbake til Larvik.⁸⁴ Mette Maria døde ikke på tukthuset av sin ”veneriske svaghet”, men mange andre kan ha hatt den skjebnen. Syfilis var en utbredt sykdom på 1700- og 1800-tallet og ble i Norge kalt for radesyken. Jan Brøgger Sr skrev i boken *Epidemier – En natur- og kulturhistorie* at radesyken kommer av ordet rate, som betyr å råtne. Sykdommen skal ha ”reduert sine ofre til stinkende, levende spøkelser”.⁸⁵ Fra 1822 til 1831 ble 11.000 pasienter behandlet ved radesykehusene i Norge. At det ble opprettet egne radesykehus vitner om hvor stor utbredelsen var. Brøgger Sr mener det var mye skam rundt syfilis og at det ble oppfattet som en ”fattigmannssykdom”, selv om det rammet alle samfunnslag.⁸⁶ Conradine Dunkers beretning om tukthusfangene kan gi et

⁸² Informasjon om Conradine Dunker: http://www.snl.no/nbl_biografi/Conradine_Dunker/utdypning, 25.03.09.

⁸³ Dunker, Conradine, *Gamle Dage, Første Afdeling XIII*, s. 182-183, hentet: 24.04.10: <http://www.dokpro.uio.no/litteratur/dunker/>

⁸⁴ Tukthusets fangeprotokoll 1796-1803 med karakteristikk, sak 4887.

⁸⁵ Brøgger Sr, Jan, *Epidemier – En natur- og kulturhistorie*, N.W. Damm & Søn AS, Oslo, 2004, s. 131.

⁸⁶ Ibid

inntrykk av at de innsatte var syke. Jeg har funnet flere tilfeller der kvinner har blitt satt inn for løssaktighet, som kanskje var prostituert. Siden syfilis er en kjønns sykdom som var utbredt blant befolkningen, kan det ha vært mange som døde på tukthuset pga denne sykdommen. Jeg har også vist tidligere at det forekom leiermål mellom de innsatte, som igjen kan ha ført smitten videre.

På slutten av 1700-tallet fantes det ikke noen medisin mot sykdommen. Brøgger forteller at kvikksølv ble brukt som behandlingsmetode:

En pasient som ble utsatt for kvikksølvbehandling ble isolert i et varmt, innestengt rom og massert med kvikksølvsalve flere ganger daglig. Massasjen måtte finne sted i nærheten av en varm peisild. Etter massasjen måtte pasienten sitte nær ilden og svette. Behandlingen kunne vare både i uker og måneder. En skarpsindig samtidig observatør noterte at flere syfilitikere ble drept snarere av kuren enn av sykdommen. Andre substanser ble også prøvet, blant annet vitriol og arsenikk.⁸⁷

Behandlingsmetodene må ha vært kostbare og lite effektive. Det kan se ut til at pasientene døde enten av sykdommen eller behandlingen. Det var først på 1900-tallet, da penicillin ble oppdaget, at man fikk bukt med syfilis.⁸⁸ Behandlingsmetodene som fantes på slutten av 1700-tallet kan ikke ha vært forbeholdt de fattige, da dette ser ut til å ha vært en omfattende behandling. Jeg vil anta at tukthusfangene ikke fikk tilgang til medisin eller behandling og at de etter tid døde av sykdommen. Hvor mange døde på tukthuset?

3.7 Dødsfall på tukthuset

Daae har gått gjennom antall syke i en tidlig periode av tukthuset. Sommeren 1742 var det 88 fanger på tukthuset, hvorav 12 syke. Vinteren 1742 var det 154 fanger, hvorav 35 syke.⁸⁹ Jeg har gått gjennom protokollene for 1775-1779 og 1795-1799, men har ikke notert meg alle som har dødd. Jeg har derimot sett på antall personer som var satt inn for sedelighetsforbrytelser og hvor mange av dem som døde. I perioden 1775-1779 var det totalt 703 personer som ble satt inn på tukthuset. 131 av dem ble satt inn for sedelighetsforbrytelser. 33 av dem døde. Dette tilsier at nærmere 25 % av personene som ble satt inn for sedelighetsforbrytelser døde. De 33 som døde utgjør 4,7 % av de totalt 703 personene som ble satt inn i denne perioden. I tillegg til de 33 døde voksne døde to av barna de hadde med seg inn på tukthuset etter kort tid. De voksne døde mellom 1777-1784.⁹⁰ Flere som ble satt inn på tukthuset satt ikke lenge og

---

⁸⁷ Brøgger Sr (2004): 130.

⁸⁸ Op.cit .s. 135.

⁸⁹ Daae (1908): 135.

⁹⁰ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783

ble sendt ut etter noen uker eller måneder. Disse ble trolig ikke påvirket fysisk av oppholdet på tukthuset. Jøran Rasmusdatter fra Jarlsberg grevskap innkom på tukthuset 21. mars 1779. Hun hadde begått fjerde gangs leiermål og ble dømt til åtte års tukthusstraff. Etter fire år, 18. mars 1783, døde hun på tukthuset.⁹¹ Det samme gjaldt Maria Olsdatter Bergum fra Øyer Prestegjeld, som innkom 4. november 1779. Hun ble satt inn for tredje gangs leiermål og fikk seks års tukthusstraff. Maria døde ikke mange månedene etter Jøran, 25. juli 1783.⁹² Jeg har funnet tre kvinner som alle døde det samme året. Kanskje har det vært dårlige tider, enten pga sykdom eller dårlig ernæring, som har ført til at tre kvinner døde i løpet av et halvt år.

Tallene for 1795-1799 gir oss ikke like mye innsikt i hvor mange som døde, da det er få personer satt inn for sedelighetsforbrytelser. (Flesteparten av dem som ble satt inn i denne perioden ble satt inn pga tyveri.) Det var totalt 508 personer som ble satt inn på tukthuset i denne perioden. 22 av dem var satt inn for sedelighetsforbrytelser. To av disse døde.⁹³ Jeg vil tro det var flere som døde i denne perioden enn mine tall tilsier. I følge Blix døde 118 personer av epidemier i 1809.⁹⁴ Daae mente også at personer døde hyppig på tukthuset.⁹⁵ Det er ikke tvil om at de uhygieniske forholdene på tukthuset førte til mange dødsfall. Smitte sprer seg fort når mennesker bor tett i tett. Ble det gjort noe for å forbedre de hygieniske forholdene på tukthuset?

3.8 Ønske om forbedringer

Overinspektørene forsøkte å få midler til å pusse opp tukthuset etter hvert som årene gikk.

Dessverre fikk de som regel ikke de ønskede midlene. I 1786 klarte overinspektør Jens Finne å få innvilget penger til brolegning av gårdsplassen og reparasjon av vannposten.⁹⁶

Før 1791 brukte fangene de samme klærne de kom inn med gjennom hele sitt opphold på tukthuset. Mange som kom inn på tukthuset var fattige og hadde fillete klær da de ankom.⁹⁷

Klærne ble nok ikke noe mindre fillete etter noen års bruk. I 1791 har Johanne Bergkvist funnet i et politiførhør at tukthuskommisjonen innså at det var vanskelig for enkelte å få jobb etter at de hadde vært på tukthuset noen ganger.⁹⁸ Samme år ble det innført at fangene fikk klær på tukthusets regning den dagen de kom inn. Klærne de hadde hatt på seg da de kom inn, ble oppbevart og holdt i orden til fangene ble sluppet fri. Overinspektør Hartwig forsøkte å

---

⁹¹ Tukthusprotokoll 1775-1809, sak 2998, s. 5

⁹² Tukthusprotokoll 1775-1809, sak 3065, s. 5

⁹³ Fangeprotokoller 1775-1809

⁹⁴ Blix

⁹⁵ Daae (1908): 138.

⁹⁶ Op.cit. s. 152

⁹⁷ Op.cit s. 153, 155

⁹⁸ Bergkvist (2008): 115.

gjøre tilværelsen bedre for de innsatte. Han fikk innført at fangene skulle få to skjorter eller to serker hver den dagen de kom inn. Da hadde de i det minste et skift. Hartwig fikk også innført at fangene fikk med seg den ene skjorten eller serken med seg den dagen de slapp ut, slik at de hadde noenlunde anstendige klær å ha på seg.⁹⁹ Trolig var dette et tiltak for at fangene lettere skulle få seg en jobb etter endt soning.

Selv om dette var en forbedring for fangene, var det mye som ikke ble gjort for å forbedre de uhygieniske forholdene. Tukthuset hadde fortsatt et dårlig vaskeri og ikke noe bad. Fangene ble aldri fri for lus og lopper.¹⁰⁰

3.9 Konklusjon

Tukthuset var ment som en forbedrings- og straffeanstalt. Ideen om at fangene skulle lære seg et arbeide og deretter komme ut som forbedrede mennesker var i seg selv en god tanke. Denne ideen er fortsatt gjeldende i norske fengsler i dag.

Fangene skulle jobbe flere timer daglig, be sin bønn, spise med jevne mellomrom og for enkelte var det også undervisning. Flere personer kom ut av tukthuset som konfirmerte. Dessverre var ikke oppholdet på tukthuset så forbedrende som ideen bak det hele. Fangene ble pisket og hvor hardt og ofte de ble tuktet kom an på hvor ivrig inspektørene var. Arbeidet man ikke godt nok ble man straffet for det. Personer som kom på besøk på tukthuset gremmet seg over hvordan fangene ble behandlet. De innsatte sov i trange sovelokaler under dårlige hygieniske forhold. Tilgangen til å vaske klær og få vaske seg var dårlig. Sykdommer spredde seg som ild i tørt gress og flere fanger døde av epidemier og annen sykdom. Tukthusets overinspektører forsøkte å forbedre forholdene på tukthuset, men fikk ikke midler til gjøre endringer.

Myndighetenes forsøk på å kontrollere menneskers oppførsel førte til større nød for de berørte. Etter endt opphold på tukthuset var det mange som var nødt til å tigge og ingen ville ha noe med tukthusfangene å gjøre. Det var mulig for frivillige å arbeide på tukthuset, men ingen ønsket å gjøre det, da det var skammelig å bli tilknyttet anstalten.

Jeg vil påstå at tukthuset fungerte mot sin intensjon om å forbedre mennesker. Det var mange som ikke klarte seg ute i frihet etter å ha vært på tukthuset og de kom stadig tilbake. Ideen om at tukthusfangene ikke skulle være en byrde for samfunnet etter soning, slo feil.

---

⁹⁹ Daae (1908): 153, 155.

¹⁰⁰ Ibid

Kapittel 4: Leiermålsdømte på Christiania tukthus

På tukthuset i periodene 1775-1779 og 1795-1799 ble 89 personer satt inn for leiermål. I fangeprotokollene fra Christiania tukthus er leiermål den mest utbredte sedelighetsforbrytelsen. Leiermålsforbryterne kom fra Østlandet og Sørlandet, da Kristiansand ikke hadde tukthus på 1770-tallet. Det var hovedsakelig kvinner eller jenter som ble satt inn for leiermål, men det er også menn og gutter. Dessverre er det sjeldent det fremkommer hvor gamle de innsatte var, men det virker som alle aldersgrupper er representert ut ifra de få alderne som har blitt skrevet inn i protokollene. Det er stor variasjon i straffens lengde. Enkelte satt inne i noen uker, mens andre satt inne i flere år. Hva sier lovene oss om leiermål? Ble lovene fulgt? Hvorfor var det så stor variasjon i lengde på straffen? Kan man se en endring i antall personer straffet for leiermål i de to periodene?

4.1 Lover og forordninger for leiermål

Som tidligere nevnt kom det en forordning i 1617 som påbød høye bøter og offentlig skrifte for seksuelt samleie mellom to ugifte personer, leiermål.¹⁰¹ Offentlig skrifte gikk ut på at den dømte ble bannlyst fra prekestolen, slik at alle fikk vite hva den dømte hadde gjort. Når personen viste anger løste presten han/hun fra bannet fra prekestolen. Deretter oppfordret presten kirkegjengerne til å be for personen.¹⁰² Dette var en offentlig ydmykelse som førte skam på den dømtes handlinger.

Dersom sedelighetsforbryteren ikke hadde råd til å betale bøtene på seks riksdaler for kvinner og 12 riksdaler for menn ble han/hun satt i fengsel. Kvinner var pålagt fire uker på vann og brød, mens mennene var pålagt åtte uker. I 1714 kom det en kongelig forordning som gikk ut på at de som ikke hadde råd til å betale bøter kunne dømmes til straffarbeid.¹⁰³ Da Christiania tukthus ble opprettet i 1741 var det 92 personer, 86 kvinner og seks menn, som ble satt inn for leiermål de første fem årene.¹⁰⁴ Årsaken til at det er så få menn på tukthuset for denne forbrytelsen kan være fordi de ble dømt til festningsarbeid. Dessverre er det ikke forsket på

---

¹⁰¹ Telste, Kari (1993), *Mellom liv og lov – Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710*, Tingbokprosjektet, Oslo, s. 70

¹⁰² Hansen, Torleif, ”Straff og skjebne. Ugifte mødre i Sogn 1711-1727”, i *Bot eller bryllup – Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*, Eliassen, Jørgen og Sogner, Sølvi red., Universitetsforlaget, Oslo, 1981, s. 41

¹⁰³ Risa, Lisbet, ”Mann og kvinne framfor loven. Rettspraksis i saker mot ugifte mødre. En granskning av rettsmateriale frå Stavanger amt. 1721-1741”, i *Bot eller bryllup – Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*, Eliassen, Jørgen og Sogner, Sølvi red., Universitetsforlaget, Oslo, 1981, s. 22, 36

¹⁰⁴ Slyngstad (1994):84.

hvor mange menn som satt på festningene for sedelighetsforbrytelser, så vi vet ikke om menn ble like hyppig dømt som kvinner for leiermål.

4.1.2 Konfirmasjon

I 1745 kom det en ny forordning som gikk ut på at ungdommer som begikk leiermål før de var konfirmert skulle straffes.¹⁰⁵ Marit Slyngstad har tatt for seg antall leiermålsforbrytere som ble satt inn på tukthuset i årene 1758-1762. I denne perioden ble det satt inn 125 personer, 104 kvinner og 21 menn, for leiermål. Slyngstad tror denne økningen fra perioden 1741-1745 til 1758-1762 kommer av den nye forordningen.¹⁰⁶

Forordningen av 1745 har trolig satt sitt preg på perioden 1775-1779, da det er 26 personer som er satt inn for å ha begått leiermål som ukonfirmert eller med en ukonfirmert. Av de 84 personene som ble dømt for leiermål i denne perioden tilsvarer disse ca. 30 % av totalen. Tallene viser at de fleste som ble satt inn på tukthuset var konfirmerte. På den andre siden er det mulig at det ikke alltid ble skrevet inn i tukthusprotokollen om personen var konfirmert eller ikke. I forbindelse med løsaktighetssaker dukker det opp en del personer som ikke er konfirmert, men disse har jeg ikke medregnet under leiermål. Slyngstad kan ha rett i at forordningen fra 1745 kan ha hatt en viss innvirkning på antall leiermålsforbrytere.

Lars Aonsen fra Ringebu prestegjeld ble satt inn på tukthuset 7. september 1776 med ”dom for at have begaaet leyermaal med en u-confirmert”. Lars var trolig konfirmert selv, siden det ikke står noe om at han ikke var det. Forbrytelsen hans var at han hadde begått leiermål med en som ikke var konfirmert. For denne forbrytelsen fikk han seks måneders straff. Berit Iversdatter fra Fron Prestegjeld i Gudbrandsdalen ble satt inn på tukthuset 2. november 1776 for andre gangs leiermål med en ukonfirmert og var selv ukonfirmert. Hun ble dømt til to år på tukthuset og satt inne til 2. november 1778, nøyaktig to år.

4.1.3 Tredje gangs leiermål

Christian 5.s lov slo hardt ned på kvinner og menn som begikk to eller flere leiermål. Menn som hadde begått leiermål med ”Uberøgtede Møe, eller Enke” skulle bli ilagt bøter og enten dømmes til døden ”eller i andre Maader med højeste Straf andre til Exempel og Forskrekkelſe”.¹⁰⁷ Dersom en mann begikk leiermål med ”berøgtede Qvindfolk” skulle han

---

¹⁰⁵ Schous forordninger, ”Oversikt over Løsaktighed” i *Alfabetisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne*, 2 utgave, København, 1795.

¹⁰⁶ Slyngstad (1994): 85.

¹⁰⁷ Christian 5.s lov 6-13-8

bøtelegges og sendes i fengsel.¹⁰⁸ Det var hardere straffer for å begå leiermål med en uskyldig pike enn med en beryktet kvinne. Jeg har registrert tre menn som er satt inn på tukthuset for å ha begått to leiermål hver. Det står ikke noe om kvinnene de begikk leiermål med var beryktede eller ikke. Hans Larsen Burudstuen fra Toten hadde begått to leiermål. Han kom inn på tukthuset 19. mai 1778, men ble ikke sittende lenge. Hans ble dømt til å betale ti daler til tukthuset og deretter bli soldat i det Nordenfjelske Regiment.¹⁰⁹ Syver Nielsen Jørstad hadde begått to eller tre leiermål. Retten var ikke sikre på hvor mange leiermål han hadde begått, noe som fremkommer i tukthusprotokollen. For denne forbrytelsen ble han dømt til å arbeide på tukthuset i to år. Syver satt inne i nøyaktig to år.¹¹⁰ Den tredje mannen som ble dømt for andre gangs leiermål ble dømt til seks måneder på tukthuset, men slapp ut etter to måneder.¹¹¹ Som nevnt tidligere ble menn sendt til festningsarbeid og kvinner sendt til tukthusene for slike forbrytelser. Det kan være en av årsakene til at det er så få menn som er dømt til soning på tukthuset. Vi kan likevel se at lovene ble mildere håndhevet for menn, da de ikke ble henrettet, men satt på tukthus. Denne formildningen gjaldt også for kvinner.

Ifølge Christian 5.s lov skulle beryktede kvinner som begikk tredje gangs leiermål piskes offentlig.¹¹² I 1755 kom det en ny forordning der det stod ”At de Qvindes-Personer (i Norge), som 3de Gange have avlet Børn i Løstgighed, skal, isteden for den i Loven (6-13-9) befalede Straf at kagstryges, hendømmes til nærmeste Tugthuus.”¹¹³ Årsaken til at kvinnene ikke lenger skulle piskes offentlig var fordi de da ville bli ansett som uærlige. Begrunnelsen var at ”Saasom slige, naar de ere Kagstrøgne, ansees som uærlige og foragtelige, og altsaa blive Landet til Besværing, da ingen vil have dem i Tieneste, og andre Tienestefolk ei vil forrette Arbeide og søge Spiisning med dem.”¹¹⁴ Den nye forordningen skulle gjøre det lettere for kvinner å få jobb etter endt soning. Staten ønsket ikke at kvinnene skulle være arbeidsledige og være til bry for samfunnet ved at de tigget eller måtte gå på fattigkassen. I stedet for offentlig pisking skulle kvinnene som ble dømt for tredje gangs leiermål sitte på tukthuset i åtte år.¹¹⁵ Dette skulle være en mildere straff og gjøre det enklere for kvinnene å få seg arbeide etter sonet straff. Ingeborg Olsdatter Fieldstadstuen fra Hoff Sogn ble satt inn på tukthuset 25. november 1778 for tredje leiermål. Hun fikk en dom på åtte år, men døde på

---

¹⁰⁸ Christian 5.s lov 6-13-9

¹⁰⁹ Fangeprotokoll 1763-1783, sak 2894, s. 500

¹¹⁰ Fangeprotokoll 1763-1783, sak 2807, s. 479

¹¹¹ Fangeprotokoll 1763-1783, sak 2760, s. 470

¹¹² Christian 5.s lov 6-13-9

¹¹³ Schous forordninger, 26.04.1755, del 4, s. 213.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Tukthusanordningen Kap 3 § 11.

tukthuset 18.juli 1783 etter å ha sonet nesten halve dommen.¹¹⁶ Kanskje var ikke åtte år på tukthus en mild straff? Dette skal jeg komme mer inn på senere.

4.1.4 Formildende reskripter og forordninger

I 1759 kom det et reskript som gikk ut på at leiermål kun var straffbart dersom det ble en graviditet ut av det.¹¹⁷ Dette kan ha medført at det ble færre personer som ble dømt for leiermål. Slyngstad har funnet ut at det var et mindre antall personer som ble satt inn for leiermål etter at dette reskriptet kom, men det behøver ikke å ha hatt noen betydning.¹¹⁸ Det er naturlig at antallet fanger svinger fra år til år. Tallene for 1775-1779 viser at antallet ikke sank noe drastisk på årsbasis i forhold til 1758-1762.

I 1767 kom det en ny forordning som opphevet offentlig skriftemål. Forordningen lyder: ” De som forsee sig med Leiermaal, skal efterdags være fri for at staae aabenbare Skrifte imod at sættes 8 Dage paa Vand og Brød (...)”. Dette betydde at ydmykelsen ved åpenbare skriftemål skulle for eksempel erstattes med arrest hos lensmannen. Forordningen begrunnet endringen ved at åpenbare skriftemål ”(...)isteden for at opnaae den derved hafte christelige Hensigt; giver ofte Leilighed til Misbrug og Forargelse.”¹¹⁹ Kongen var tydelig ikke fornøyd med den tidligere forordningen og den ble endret.

Det ser imidlertid ikke ut til at forordningen fra 1767 har ført til noen økning i antall leiermålssaker i perioden 1775-1779. I periodene Slyngstad tok for seg, 1741-1745 og 1758-1762, var det flere som ble satt inn for leiermål enn i perioden 1775-1779. Hadde forordningen fra 1767 hatt stor innvirkning, skulle en tro at det ville det vært en økning i antall saker på 1770-tallet, da flere ville bli satt inn på tukthus. Ut i fra fangeprotokollene ser det ut til at leiermålssaker sjeldnere havnet på tukthuset utover 1700-tallet. Men kanskje forordningen hadde en annen betydning for leiermålssakene? Det kan se ut til at forordningen førte til at færre saker havnet på tinget. Anne Aune mener at lovverket ble ”mildere hanheva” på slutten av 1700-tallet. Dommeren så på formildende omstendigheter, flere saker frafalt. Personer som ikke hadde råd til å betale leiermålsbøtene slapp å betale, og de ble ikke sendt på tukthus. Aune mener med dette at leiermål ikke lenger var en alvorlig forbrytelse.¹²⁰ Hvor mange ble satt inn på Christiania tukthus for leiermål? Ble lovene fortsatt håndhevet?

---

¹¹⁶ Tukthusprotokoll 1775-1809, sak 2948.

¹¹⁷ Hoff (1996) : 96.

¹¹⁸ Slyngstad (1994): 85.

¹¹⁹ Schous forordninger, 08.06.1767, del V, s. 25.

¹²⁰ Aune (1994): 125-126.

4.2 Christiania tukthus – straffen for å avle uekte barn

I utregningen av hvor mange som satt inne for leiermål har jeg tatt med de personene som er satt inn for ”leyermaal” (leiermål), men også de som har avlet uekte barn. I mange av sakene er personer satt inn for både løsgjengeri og leiermål. Om domstolen la mest vekt på deres forbrytelse som løsgjenger eller deres begåtte leiermål vites ikke.

Jeg har valgt ikke å ta med personer som er satt inn for løssaktighet, da jeg ikke vet om de har begått leiermål. Disse vil jeg gå nærmere inn på i kapittelet om løssaktighet.

I tabell 4.1 og 4.2 ser vi antall personer satt inn på tukthuset for leiermål i de to periodene. Jeg har delt dem inn i fire kategorier; første gangs leiermål, andre gangs leiermål, tredje gangs leiermål og fjerde gangs leiermål, da dette er inndelingen vi ser i protokollene. De personene som ble satt inn for å ha avlet uekte barn uten at det står antall, setter jeg inn i kategorien første gangs leiermål. Dette gjelder også personer som er satt inn der det kun står leiermål og ikke hvor mange ganger leiermål har blitt begått. Som regel skrives det inn i protokollene hvor mange ganger de har begått leiermål.

Tabell 4.1: Antall leiermålsdømte i perioden 1775-1779

	Første gangs leiermål	Andre gangs leiermål	Tredje gangs leiermål	Fjerde gangs leiermål	Totalt
1775	2	6	1	0	9
1776	11	8	8	1	28
1777	3	7	8	0	18
1778	9	7	3	0	19
1779	2	3	4	1	10
Total	27	31	24	2	84

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783

Tabell 4.2: Antall leiermålsdømte i perioden 1795-1799

	Første gangs leiermål	Andre gangs leiermål	Tredje gangs leiermål	Fjerde gangs leiermål	Totalt
1795	1	0	0	0	1
1796	2	1	0	0	3
1797	1	0	0	0	1
1798	0	0	0	0	0
1799	0	0	0	0	0
Totalt	4	1	0	0	5

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809.

Det er stor variasjon mellom de to periodene. I perioden 1775-1779 var det 84 personer som ble satt inn for leiermål, 13 menn og 71 kvinner. I perioden 1795-1799 var det kun fem kvinner som ble satt inn, ingen menn. Jeg fant langt flere leiermålsforbrytelser i den første perioden enn i den andre perioden. Som vi kan se i tabellene er det også variasjon i antall som ble satt inn per år. I 1775 var det bl.a. ni personer som ble satt inn for leiermål og året etter, 1776, ble 28 personer satt inn. Jeg har ikke funnet noen forordninger som kan forklare denne økningen. I årene 1777 og 1778 var det 18 og 19 personer som ble satt inn, men i 1779 dalte antallet til 10 personer. Dette viser seg å være et fenomen som fortsetter mot slutten av 1700-tallet.

I den andre perioden er det kun en person som ble satt inn i årene 1795 og 1797, mens det i 1796 er tre personer. 1798 og 1799 var det ingen som ble satt inn på tukthuset for leiermål. Dette kan bety at leiermålsforbrytelser ikke ble slått så hardt ned på ved slutten av 1700-tallet, slik som Anne Aune antydte. Det er i hvert fall sikkert at tukthusstraff ikke ble brukt i samme grad for leiermål.

Den nye tyveriforordningen hadde stor innvirkning på nedgangen av antall leiermålsforbrytere på tukthuset. Tukthuset var til tider overfylt. Myndighetene var blitt mer opptatt av å sperre inn tyvene enn leiermålsforbrytere. Ifølge Daae var 2/3 av fangene på tukthuset satt inn for tyveri i perioden 1790-1810.¹²¹ Som nevnt i første kapittel ble dødsstraff for tyveri avskaffet i 1771. Deretter fulgte anordningen av 1789 som bestemte at personer som begikk første og andre gangs simpelt tyveri skulle arbeide på tukthus, i rasphus eller på

---

¹²¹ Daae (1908): 142.

festningen i alt fra noen måneder til flere år. Dersom en person ble dømt for tredje gangs tyveri skulle han/hun bli dømt til arbeid på livstid. Det var hovedsakelig kvinner som skulle bli satt inn på tukthusene, mens menn skulle arbeide på rasphus eller festningen. Hauge mener denne forordningen er sterkt preget av opplysningstidens ideologi, der man la mer vekt på en individualpreventiv virkning. Altså vissheten om at man skulle straffes for forbrytelsen, skulle forhindre forbryteren å gjenta forbrytelsen.¹²² I tukthusprotokollene i perioden 1795-1799 var det mange personer som var satt inn for tyveri.

Videre skulle en tro at med den nye anordningen at det ville bli flere kvinner på tukthuset enn menn, siden det var presisert at kvinnelige tyver hovedsakelig skulle settes på tukthuset. Da jeg gikk gjennom tukthusets fangeprotokoller så jeg at det var mange som ble satt inn for tyveri. Ifølge Daae var det flere menn enn kvinner som ble satt inn for denne forbrytelsen.¹²³ Jeg så på det samlede antall menn og kvinner satt inn på tukthuset mellom 1795 og 1799. Tallene viste at det var flest menn som ble satt inn på tukthuset i denne perioden; 311 menn og 197 kvinner. I perioden 1775-1779 var det et relativt jevnt antall kvinner(345) og menn(358) som ble dømt til tukthusstraff. Det kan se ut til at kvinner sjeldnere ble dømt til tukthuset enn menn uansett forbrytelse utover 1700-tallet. Daae registrerte hvor mange menn og kvinner som ble satt inn på tukthuset fra 1742 til 1810. Fra 1742 til 1790 er det en jevn kjønnsfordeling blant de innsatte pr femte år. I 1795 ble 56 menn og 34 kvinner satt inn. I 1800 var kjønnsfordelingen svært ujevn. 98 menn og 41 kvinner ble satt inn dette året. I 1810 var det fortsatt ujevn kjønnsfordeling, 142 menn og 68 kvinner.¹²⁴ Det ser ut til at det var en endring i bruken av tukthuset fra rundt 1790, da det var flere menn enn kvinner som ble dømt til denne type straff. Kanskje var det ikke bare sedelighetsforbrytelser som ble sjeldnere dømt, men kvinner generelt? Det er mulig at menn begikk flere forbrytelser enn kvinner, men dette skal jeg ikke gå nærmere inn på. Dette er et interessant tema jeg håper det kan forskes mer på.

4.3 Straffetid

Straffens lengde varierte i lengde for samme forbrytelse. Den lengste straffen var åtte år. For tredje gangs leiermål var straffen mellom seks og åtte år, mens for første og andre gangs leiermål varierer straffen fra noen måneder til flere år. Jeg har telt over de ulike lengdene på straffene og sett på antall personer som har fått denne straffetiden.

---

¹²² Hauge (1996): 119.

¹²³ Daae (1908): 138-141.

¹²⁴ Ibid

Tabell 4.3: Straffetid for leiermålsforbrytere i perioden 1775-1779

Antall innsatte	Oppgitt straffetid
19	6mnd
16	6 år
14	2 år
10	8 år
10	1 år
5	3 år
2	Bli soldat
2	Ukjent
1	4 år
1	6 uker
1	1 måned
1	Til vinteren
1	Til hun blir konfirmert
1	Til påske
84	Totalt

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783.

Tabell 4.4: Straffetid for leiermålsforbrytere i perioden 1795-1799

Antall innsatte	Oppgitt straffetid
3	6 mnd
1	1 mnd
1	36 dager
5	Totalt

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809.

I perioden 1775-1779 er det flere som har fått straffetid helt opp til åtte år. I perioden 1795-1799 er ikke straffetiden lengre enn seks måneder. Dette kan tyde på at leiermålsforbrytelser ikke ble sett på som like alvorlig i andre periode som i første periode.

I første periode viser det seg at seks måneder er den vanligste straffetiden etterfulgt av seks år. De som hadde begått andre gangs leiermål ble vanligvis straffet med to år, mens de som hadde begått første gangs leiermål fikk seks måneder. Det varierer riktignok en del fra person

til person, da det til tider kan se ut til at lengden på straffen ble påvirket av personens rykte. 9. juli 1775 ble tre jenter fraktet til Christiania tukthus for å sone sin dom for leiermål. De kom fra Hoff's sogn i Solør med underrettsdom for andre gangs leiermål. Mia Knudsdatter og Marie Pedersdatter ble begge dømt til å forbli på tukthuset i seks måneder og slapp ut 31. desember 1775. Den tredje jenta, Pernille Olsdatter, ble dømt til å sitte i ett år pga hennes "slette Skudsmaal". Pernille hadde begått akkurat samme forbrytelse som de to andre jentene, men på grunn av dårlig rykte fikk hun en lengre straff. 6. juli 1776 slapp Pernille ut fra tukthuset.¹²⁵

Berte Johannesdatter fra Christiania ble satt inn på tukthuset 11. januar 1776 med politiets kjendelse. Hun hadde begått andre gangs leiermål og hadde et "slet Rygte". For dette ble hun dømt til tre år. Etter seks måneder blir hun idømt seks måneder til for "at have befordret Hans Olsen". 9. august 1779 slapp Berte ut.¹²⁶ Det ser ut til at det ikke var noen bestemt straffetid for samme forbrytelse og at en persons rykte avgjorde straffetiden. Berte var ikke den eneste som fikk lengre straff etter å ha kommet inn på tukthuset.

Dorthe Torgers Eiker kom til tukthuset med sitt barn på syv-åtte år 28. november 1775. Hun ble ikke satt inn på grunn av leiermål, men hadde hatt losji i et beryktet hus. For dette fikk hun ett år på tukthuset. Etter et halvt år besluttet tukthus kommisjonen at hun skulle sitte to år til, fordi hun hadde begått leiermål inne på tukthuset. Dorthe slapp ut 28. oktober 1777, to år etter hun kom inn. Hun ble ikke sittende i tre år, slik kommisjonen mente hun skulle.

Det var ikke alle som satt inne hele sin idømte straffetid. Av de 84, som ble dømt for leiermål mellom 1775-1779, var det 21 personer som ble sluppet ut før straffetiden var over. Anne Maria Diderichsdatter fra Christiansand kom til tukthuset 5. april 1779 for å ha begått tredje gangs leiermål. Med kongens "allernådigste" resolusjon fikk hun en dom på seks måneder. Hun slapp ut 16. august 1779 etter bare fire måneder pga kongens nåde.¹²⁷ Som nevnt tidligere, var straffen for tredje leiermål seks til åtte år, så dette var virkelig en forkortning av straffetiden. Det var flere enn Anne Maria som fikk kortet ned straffetiden ved hjelp av kongens nåde. Kristine Svendsdatter fra Krogstad sogn var dømt til seks år på tukthus for fjerde gangs leiermål. I følge kongelig "allernådigste" resolusjon slapp hun ut etter seks måneder, fordi hun hadde giftet seg på tukthuset med Anders Olsen styrmann fra Krogstad

---

¹²⁵ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2541, s. 409

¹²⁶ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2604, s. 432

¹²⁷ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2994, s. 522

prestegjeld. Ekteskap var redningen til Kristine, men det var også et annet par som fikk redusert tiden sin pga ekteskap.

Christopher Jølsen og Karen Nielsdatter hadde vært trolovet i fire år uten å ”willet lade sig Wie til sammen”. 5. februar 1777 ble de begge satt inn på tukthuset for å ha fått to barn utenfor ekteskap. Det tredje var på vei. Kristine hadde i tillegg bedratt folk ved å låne av dem og deretter selge det. Paret fra Grønland fikk valget mellom å gifte seg eller sitte på tukthuset. Christopher fikk en dom på seks måneder, mens Karen skulle sitte til vinteren. 7. april 1777 ble de sluppet ut etter at de hadde giftet seg på tukthuset.¹²⁸ Ekteparet fikk derfor en valgmulighet ikke mange andre fikk, de kunne gifte seg for å slippe ut tidligere. De grep sjansen.

Dessverre var det ikke alle som fikk den samme muligheten og måtte sitte sin tid ut. Ikke alle klarte å overleve sin straff på tukthuset og døde etter noen år. Hvor mange av de leiermålsdømte døde på tukthuset?

4.4 Leiermålsdømte døde på tukthuset

Forholdene på tukthuset var ikke ideelle for kvinner som hadde født barn. Noen fødte til og med barna på tukthuset eller hadde dem med seg da de kom inn. Trolig var det slitne kroppene som ikke tålte påkjennningene og døde etter en tid. Jeg har telt over hvor mange av leiermålsforbryterne som døde på tukthuset.

Tabell 4.5: Antall leiermålsdømte som døde på tukthuset 1775-1779

Straffetid	Antall som ble satt inn med denne straffetiden	Antall døde i løpet av denne straffetiden
8 år	10	10
6 år	16	10
4 år	1	1
3 år	5	1
2 år	14	2
6 mnd	19	1
Til hun blir konfirmert	1	1
Ukjent	2	1
	68	27

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783 og 1775-1809.

¹²⁸ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2760 og 2761, s. 470

Tabellen over viser hvor mange som døde på tukthuset i første periode. Da det ikke var noen leiermålsforbrytere som døde i perioden 1795-1799 har jeg ikke medregnet dem her. Av de ti som ble dømt til åtte år på tukthuset døde samtlige. Over halvparten av dem som ble dømt til seks år døde på tukthuset. Av de 84 personene som ble satt inn på tukthuset for leiermålsforbrytelse i perioden 1775-79 døde 27. Dette utgjør 32 % av de leiermålsinnsatte i overnevnte periode. Dødeligheten blant leiermålsforbrytere kan dermed sies å være relativt høy.

Bodel Gundersdatter var 22 år gammel og ukonfirmert, da hun ble satt inn på tukthuset. Hun var dømt for første gangs leiermål og var gravid da hun kom inn. Kommissjonen bestemte at hun skulle sitte inne til hun var blitt konfirmert. Etter seks måneder på tukthuset døde Bodel. Det vites ikke om hun døde i barsel, men trolig døde hun senere. I protokollen står det at ”hun nu laver fremmlig til barsel”, som betyr at det ikke var lenge til hun skulle føde.¹²⁹ Som nevnt tidligere var det elendige sanitære forhold på tukthuset, som lett kunne gjøre det helsefarlig å føde barn der inne. Med mangel på et bad og kun et dårlig fungerende vaskeri tilgjengelig, var det vanskelig å opprettholde en god hygiene etter en fødsel.

Vi har sett at det var flest kvinner som ble satt inn for tukthuset for leiermål. Kun tretten menn ble dømt for denne forbrytelsen. Hvor ble det av mennene?

4.5 Menn måtte betale barnebidrag

I 1763 kom det en forordning som krevde at fedre til uekte barn skulle betale halvparten av utgiftene til barnet frem til det var ti år.¹³⁰ Det kan se ut til at forordningen ikke fungerte i praksis, da det i 1790 kom en forordning som gjorde det straffbart ikke å betale barnebidrag eller fyrsteløv som det også kaltes. Dersom mennene ikke betalte for seg skulle de arbeide på tukthus.¹³¹ Peder Olsen Trangrud fra Toten ble satt inn på tukthuset 14. august 1797 fordi han ikke hadde betalt fyrsteløv til Marthe Amund som han ”avlet barn med”. Peder ble dømt til 144 dager på tukthuset og slapp ut 4.januar 1798.¹³² Peder var ikke den eneste som ble dømt for ikke å ha betalt barnebidrag.

Peter Nielsen fra Moss ble satt inn på tukthuset 4.januar 1798. Han hadde ikke betalt barnebidrag til sitt uekte barns oppdragelse. Han ble dømt til å arbeide i 26 dager og slapp ut

---

¹²⁹ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2727, s. 464

¹³⁰ Schous forordninger 14 oktober 1763.

¹³¹ Schous forordninger 19 desember 1790

¹³² Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809, sak 4980, s. 310

29. januar 1798.¹³³ Disse to mennene er de eneste jeg har funnet som ble satt på tukthuset for manglende barnebidrag. Det er interessant å se at de fikk stor forskjell i straffetid. Peder fikk 144 dager, mens Peter fikk bare 26 dager. Mulig hadde ikke Peder betalt noe som helst over lang tid, slik at han måtte bruke lenger tid på å arbeide inn pengene.

Det er litt merkelig at det kun er to menn som er satt inn for denne forbrytelsen, da jeg vil regne med at det var mange uekte barn som ikke fikk stønad av far. Dette er noe som må forskes mer på.

4.6 Konklusjon

Det var mange kvinner som ble satt inn på tukthuset for leiermål. Myndighetene kontrollerte seksualiteten til kvinner og menn ved å straffe dem for en syndig akt. Leiermålsforbryterne skulle straffes slik at de skulle bli mer sivilisert og komme ut av tukthuset som forbedrede mennesker. Hvor lenge de ble værende på tukthuset avhang av hvilket rykte de hadde. Det kan se ut til at tukthuskommisjonen mente at de med dårlig rykte trengte lengre tid på å forbedre seg enn personer med et akseptabelt rykte.

Tukthusstraff skulle være en formildende straff for kvinner som fikk tre barn utenfor ekteskap. I stedet for offentlig pisking skulle de arbeide på tukthuset i åtte år. Alle leiermålsforbryterne som ble dømt til åtte år på tukthuset døde. Over halvparten av dem som ble dømt til seks år døde. De slapp den offentlige piskingen, men ble trolig pisket minst like mye inne på tukthuset. Dårlig hygiene og hardt arbeid førte til at kvinnene som hadde vært gjennom tre fødsler ikke tålte oppholdet.

Nærmere 1800-tallet var det langt færre kvinner som ble satt inn på tukthuset for leiermål. Myndighetene var nok ikke like opptatt av å straffe leiermål lenger. Dette er en tendens vi ser gjelder mange typer forbrytelser. På den andre siden hadde tyverianordningen av 1789 en innvirkning på det synkende antallet leiermålsforbrytere. I tukthusprotokollene så jeg det var mange mennesker som ble satt inn for tyveri. En annen side av saken som er interessant er det synkende antallet innsatte kvinner i perioden generelt. Fra å ha vært relativt jevnt i perioden 1775-1779 ble det en betraktelig større forskjell i kjønnsfordelingen i perioden 1795-1799. Hvorfor det var overvekt av mannlige fanger vet jeg ikke. En skulle tro det ville være langt flere kvinner på tukthuset med tanken på at menn hadde flere straffeanstalter de kunne bli sendt til, slik som festningsarbeid og rasphus. Kvinner skulle hovedsakelig sendes til

---

¹³³ Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809, sak 5008, s. 316

tukthuset. Det kan derfor se ut til at da myndighetene mistet interessen for leiermål, sank antallet kvinnelige forbrytere.

I 1812 kom det en forordning som medførte at første og andre gangs leiermål ikke lenger var et lovbrudd. Fra 1842 skulle tredje gangs leiermål straffes med fengsel på vann og brød i åtte dager. Først i 1902 ble tredje gangs leiermål avkriminalisert.¹³⁴

---

¹³⁴ ”Leiermål”: <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Leierm%C3%A5l>

Kapittel 5: Løsaktighet

22. november 1775 ble Abigael Truelsdatter fra Christiania satt inn på tukthuset. Hun hadde blitt arrestert for løsgjengeri og ”omløben” på gatene om natten til løsaktighet. Dette var tredje gang Abigael måtte sone på tukthuset. Denne gangen skulle hun forbli i to år.

Abigael var en av mange kvinner som ble satt inn på tukthuset for løsaktighet. Var kvinnene prostituerte? Var politiet opptatt av å arrestere kvinner og menn som oppførte seg løsaktig? Hvor mange havnet på tukthuset?

5.1 Begrensninger

Det er ikke enkelt å få et nøyaktig tall på hvor mange kvinner som ble satt inne for prostitusjon. Tukthusets fangeprotokoller gir kun en kort beskrivelse av grunnen til at fangene var satt inn. Jeg har derfor valgt å ta med de som ble satt inn på tukthuset for ”løsaktighet”, ”slet Rygte” og ”letferdig Rygte” i min telling. I perioden 1795-1799 har jeg også tatt med personer som er satt inn for lidderlighet. Som nevnt tidligere viste Bergkvist i sin masteroppgave at mange av personene som var satt inn for lidderlighet var ”løsaktige”.¹³⁵ I perioden 1775-1779 ser det ut til at fortegnelsen lidderlig hovedsakelig ble brukt om mennesker som drakk alkohol eller hadde en dårlig oppførsel. Ved å ta stikkprøver i domsprotokollene for denne perioden har jeg funnet ut at flere som ble satt inn for lidderlighet ikke var løsaktige. Jeg har derfor valgt ikke å ta med mennesker som ble satt inn for denne forbrytelsen mellom 1775 og 1779 i min beregning.

Et annet problem er at kvinnene som regel ble satt inn for både løsaktighet og løsgjengeri. Jeg vet derfor ikke om kvinner som kun har blitt satt inn for løsgjengeri har brutt loven om løsaktighet. 11. januar 1776 ble 11 kvinner og to menn, satt inn på tukthuset samme dato, med samme saksnummer og alle med ”Politiets kjendelse”. Syv av disse kvinnene er satt inn for løsaktighet, men på de resterende seks står det kun ”løsgjengeri” i fangeprotokollen.¹³⁶ Jeg har forsøkt å lete i tingbøker og politiretten, men jeg kan ikke finne noen dom for disse tretten menneskene. Forhørsprotokollene fra Christiania politikammer begynner ikke før 18.09.1776, så det finnes ikke noen forhørsprotokoller jeg kan se gjennom. Dette begrenser informasjonen om hvor mange mennesker som ble satt inn for løsaktighet i denne perioden.

Johanne Bergkvist har skrevet om prostituerte i ”en Haard og dyr Tid”. Hun har gått gjennom

---

¹³⁵ Bergkvist (2008): 95-121.

¹³⁶ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2601

politiforhør og funnet en rekke kvinner som kan se ut til å være prostituerte. Flere av disse kvinnene havnet på Christiania Tukthus, men mange kom unna med en advarsel.¹³⁷ Da min innfallsvinkel er gjennom tukthusets fangeprotokoller, vil jeg kun få med meg kvinnene som havnet på tukthuset. Dette vil føre til at jeg ikke kan få en fullstendig oversikt over prostituerte i Christianias gater.

5.2 Lovene

I tukthusanordningen kapittel 3:” Om det Slags Folk, som ei maae opholde sig i Stiftet, men skal føres til Tugthuset.” står det:

§ 7. Løsagtige Qvindfolk, som, uagtet de til dem af geistlig og verdslig Øvrighed gjorde Erindringer, fremture i deres forargelige Levnet, samt de, som 2de Gange have faaet uægte Børn, desligeste Tjenestefolk og Andre, som efter Lovens 6-13-3 mistænkeligen leve et lettferdigt og skammelig Levnet, og, imod Præsternes og Andres Advarsler, ei vil entholde sig fra hverandre, skal iligemaade indsættes i Tugthuset†††).¹³⁸

Løsaktige kvinner som levde et lettferdig og skammelig liv skulle settes på tukthus. Flere kvinner ble dømt for å ha et lettferdig rykte og mange av dem satt inne på tukthuset flere ganger. Det er vanskelig å si om kvinnene var prostituerte eller om de levde et utsvevende liv i dagens øyne.

Ikke alle som hadde begått en sedelighetsforbrytelse ble satt på tukthuset. Av og til ble de ilagt bøter. I tukthusanordningen står det at personer som ikke hadde råd til å betale bøkene skulle settes på tukthuset, slik at de kunne betale ned bøkene ved å arbeide.¹³⁹ Daaes undersøkelse viser at det var et fåtall fanger som satt inne for å betale ned bøter. I 1775 var det én kvinne som betalte ned sine bøter på tukthuset og i 1795 var det også bare én kvinne. I årene 1800-1810 var det ingen.¹⁴⁰ Dette kan bety at anordningen ikke ble fulgt eller at de hadde råd til å betale ned bøkene på egen hånd. En tredje forklaring kan være at personer ikke ble ilagt bøter for løsaktighet. De gikk enten fri med en advarsel, slik Bergkvist har registrert, eller de ble sendt rett inn på tukthus.

---

¹³⁷ Bergkvist, Johanne, ”en Haard og dyr Tid” – Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802, Universitetet i Oslo, 2008, s. 112-121.

¹³⁸ Tukthusanordningen Kap 3 § 7.

¹³⁹ Tukthusanordningen Kap 3 § 8. ”Alle Personer, som efter Lovens 6-13-1, 2, 25, 27 og 28 og dens flere Artikler ere tildømte at udrede Bøder for Letfærdigheder og andre slige Forseelser, og ere uformuende til at betale dem, skal straffes i saa lang Tid med Arbeide i Tugthuset, indtil Bøderne med Arbeide kan være betalte†).”

¹⁴⁰ Daae (1908): s. 138-141.

Ifølge Christian 5.s lov var det ulovlig å oppholde seg i horehus og bedrive ”Utugt”. For menn var straffen åtte dager i fengsel. Hvis han gjentok forbrytelsen, fikk han dobbel så lang straff. Kvinner som oppholdt seg i horehus skulle piskes eller settes på tukthus.¹⁴¹ Berthold Grünfeld stiller spørsmål om disse lovene ble fulgt. Han hevder at ”[b]åde politiet, rettsvesenet og helsemyndighetene så gjennom fingrene med at lovens bestemmelser ble krenket”.¹⁴² Politiet ble ikke opptatt av å arrestere prostituerte før etter 1842, men da var det ikke pga prostitusjon de ble arrestert, men fordi de ikke hadde møtt til legekontroll. Det ble innført obligatoriske helseundersøkelser for prostituerte i 1842. Kjønnssykdommer florerte på de mange bordellene i Christiania og kvinner som hadde rykte på seg måtte til jevnlig kontroll. Grünfeld hevder videre at det var mellom 15 og 20 bordeller i Christiania på 1850-tallet. 20 år senere hadde antallet sunket til ti bordeller. Populariteten av bordellene sank ytterligere med årene, fordi ”kvaliteten på bordell-pikene var dårlig”. I tillegg var det mye bråk og slåssing ettersom bordellene solgte alkohol.¹⁴³ Jeg vil anta at selv om bordellene mistet noe av sin popularitet, så ble det ikke færre prostituerte av den grunn. Kanskje var det flere som var hemmelig prostituerte for å slippe den obligatoriske helseundersøkelsen. Stemmer det at politiet og myndighetene ikke var interessert i å arrestere prostituerte? Fantes det bordeller i Christiania før 1850?

5.3 Bordeller eller mange løsaktige kvinner samlet på ett sted?

28. november 1775 ble 12 personer, 11 kvinner og en mann, satt inn på Christiania tukthus. Seks av disse ble satt inn for sedelighetsforbrytelser. Marthe Erichsdatter hadde ”avlet” to uekte barn. Et av barna hadde hun med seg inn på tukthuset. Karen Kristine Michelsdatter kom inn for løsgjengeri og løsaktig rykte. Inger Cathrine Nieldatter var 17 år og ble også arrestert for løsgjengeri og løsaktig rykte. Dorthe Torgers Eiker hadde vinter og høst hatt losji i et beryktet hus. Inn på tukthuset hadde hun med seg sitt barn på 7-8 år. Aase Knudsdatter var 16 år og beryktet for løsaktighet. Marthe Poulsdatter ble satt inn for å ha et slett rykte og ”for ikke på 7 år at have søgt Herrens Bord”. Alle disse kvinnene ble satt inn samme dato, har samme saksnummer og alle ble satt inn med ”Politiets kjendelse”. De resterende kvinnene og den ene mannen ble satt inn for løsgjengeri og bedrageri.¹⁴⁴ Jeg har lett etter disse personene i bytingsbøkene og i politiretten, men har ikke klart å finne noe informasjon. Jeg vil likevel

---

¹⁴¹ Christian 5.s lov, 6:13:31 ”Hvilken Mands-Person sig i Hore-Huus lader finde til Utugt at bedrive, og der antreffis, straffis første Gang med otte Dags Fængsel, anden Gang dobbelt saa længe. Qvindfolk, som sig i saadanne Huse opholde til Utugt, straffis med Kagen, eller sættis i Spindehuset.”

¹⁴² Grünfeld, Berthold (1980), ”Dobbelmoral og prostitusjon” i *Norges Kulturhistorie – Brytningsår – blomstringstid – bind 5*, H. Aschehoug og Co, Oslo, s. 121.

¹⁴³ Op.cit. s. 122.

¹⁴⁴ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2568.

antydde ved hjelp av tukthusets fangeprotokoll at vi står ovenfor et bordell eller i det minste prostitusjon. Torgers hadde bodd i et beryktet hus og flere av kvinnene hadde et løsaktig rykte. Det kan virke som det var en politiraid i dette beryktede huset, da alle kom inn samtidig og på politiets bestemmelser.

Nesten to måneder senere ser vi en liknende hendelse i tukthusets fangeprotokoller.

11. januar 1776 ble 13 personer, 11 kvinner og to menn, satt inn på tukthuset med samme saksnummer og alle med ”Politiets kjendelse”. Maria Nielsdatter ble dømt for løsgjengeri og ”for at have holdes til i et Spil- og Danse-huus”. Kristine Sørensdatter ble satt inn for løsaktig rykte. Ellen Margrethe Everts datter ble dømt for ”Ulydighed mod sine Forældre og i øvrigt et slet Rygte som Natteløben og andet”. Karen Wiig hadde et slet rykte. Karen Olsdatter ble dømt for løsgjengeri og løsaktig rykte. Det samme gjaldt Karen Knudsen. Endelig var det Berte Ellingsdatter, eller Johannesdatter som hun egentlig het, som hadde begått to leiermål og hadde et slett rykte. De resterende ble satt inn for løsgjengeri og drukkenskap.¹⁴⁵ Syv av de 13 personene ble satt inn for sedelighetsforbrytelser. Flere av dem hadde et dårlig rykte. Maria Nielsdatter, som ble arrestert for å ha oppholdt seg i ”Spil- og Danse-huus” hadde sittet på tukthus før. Karen Olsdatter hadde også sittet på tukthuset tidligere. Trolig var disse kvinnene kjenninger av politiet. Dette kan tyde på at dette ”Spil- og Danse-huus” var mer enn et harmløst møtested. Heller ikke i denne saken finner jeg noe informasjon om saken i politiretten. Det finnes ingen politiforhørprotokoller fra denne tiden. Som nevnt tidligere er den første politiforhørprotokollen dater september 1776, et halvt år etter disse forbrytelsene. Uansett om dette var et bordell eller ikke, så ser vi at politiet var opptatt av å holde orden i byen. De var ikke blinde for prostitusjonen som foregikk i Christianias gater, slik Grünfeld hevder. Det var mange kvinner som ble satt inn på tukthuset for løsaktig rykte og annen usedelig oppførsel. Hvor mange satt inne på tukthuset i periodene 1775-79 og 1795-99?

5.4 Christiania tukthus – innsatt for løsaktighet

I perioden 1775-1779 var det 131 personer som ble satt inn på tukthuset for sedelighetsforbrytelser. Av dem var det 31 kvinner og to menn som ble satt inn for løsaktighet. I perioden 1795-1799 var det totalt 33 sedelighetssaker på tukthuset. Av dem var 15 satt inn for løsaktighet. Nedenfor er det to tabeller som viser hvor mange som ble satt inn for løsaktighet årlig.

---

¹⁴⁵ Tukthusets fangeprotokoller 1763-1783, sak 2601.

Tabell 5.1: Antall personer satt inn for løsaktighet i perioden 1775-1779

1775	11
1776	11
1777	0
1778	6
1779	5
Hele perioden	33

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783.

Tabell 5.2: Antall personer satt inn for løsaktighet i perioden 1795-1799

1795	1
1796	6
1797	0
1798	1
1799	7
Hele perioden	15

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809.

Som vi kan se var det over dobbelt så mange personer som ble satt inn for løsaktighet i perioden 1775-79 enn i 1795-1799. I 1775 og 1776 var det 11 personer pr år som ble satt inn, men året etter (1777) var det ingen som blir satt inn for løsaktighet. Det er stor variasjon i antall innsatte fra år til år, slik at det er vanskelig å se noen trend. Hvor lenge satt de inne for forbrytelsen?

5.5 Straffetid for løsaktighet

Peder Hansen Balling og Jønne Olsdatter fra Gjerpen sogn i Telemark ble satt inn på tukthuset for ”løsaktig levnet og løsgjengeri”. Begge to fikk en straff på fire måneder og slapp ut etter fire måneder og en dag.¹⁴⁶ Variasjonen i straffetiden er stor; fra en uke til fire år. Jeg har talt opp hvor lang straffetid fangene ble dømt til. Jeg har delt opp periodene, da det er noen var forskjeller på straffetidene.

---

¹⁴⁶ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2555, s. 412.

Tabell 5.3: Straffetid for personer dømt for løsaktighet i perioden 1775-1779

Antall personer	Straffetid
11	1 år
7	2 år
4	3 år
3	4 år
2	4 måneder
2	2 måneder
1	8 måneder
1	Til hun blir konfirmert
1	Sendes tilbake til Sverige
1	Ukjent
33	Totalt

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783.

Tabell 5.4: Straffetid for personer dømt for løsaktighet i perioden 1795-1799.

5	4 måneder
3	2 år
2	6 måneder
2	Ukjent
1	1 år
1	3 måneder
1	2 måneder
15	Totalt

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809.

Til sammen var det tolv personer ble satt inn for ett år. De resterende ble idømt varierende lengde. Vi ser det er forskjell på lengden fra periode til periode. I perioden 1775-1779 var flere personer som satt inne i tre-fire år. I perioden 1795-1799 var det ingen som satt inne så lenge. Her var den lengste straffen to år. 35 av fangene satt ut hele sin idømte tid. Det var kun seks fanger som slapp ut før tiden, to av dem rømte. To personer døde mens de sonet sin straff. To personer vet vi ikke hvor lenge satt inne.

Tre personer satt lengre enn straffetiden de først var idømt. Dorthe Torgers Eiker begikk leiermål på tukthuset og fikk to år ekstra på tukthuset.¹⁴⁷ Karen Olsdatter ble først idømt to år på tukthuset, men straffetiden ble forlenget til seks år, da det viste seg at hun ventet sitt tredje barn utenfor ekteskap. Karen hadde allerede sonet seks måneder på tukthuset, da tukthuskommisjonen bestemte at hun skulle sitte lenger. Enten var Karen allerede gravid da hun ble satt inn eller så ble hun gravid på tukthuset. Hun sonet til sammen syv år og forlot tukthuset i 1783 med barnet sitt.¹⁴⁸ Anne Gulbrandsdatter ble dømt til tre år for løsgjengeri og ”berøgtet for Letfærdighed”. Hun skulle egentlig slippe ut 14. november 1782, men hun slapp ikke ut før ett år senere. Hva som er årsaken til dette er ikke notert.¹⁴⁹ Kanskje ble hun sittende lenger pga. hennes dårlige rykte? Vi så at dårlig rykte hadde mye å si for straffeutmålingen for dem som ble satt inn for leiermål. Hvem var disse kvinnene? Hvorfor fikk de så dårlig rykte?

5.6 ”Hengivenhed til fræk løsagtighed”

I domsprotokoller er saker ofte beskrevet temmelig nøyaktig. Sitater fra arresterte og vitner kan gi et innblikk i datidens språk og forståelse av saken. Ikke alle saker ble tatt opp i tukthusetretten, men jeg har funnet to saker som kan gi oss svar på en rekke spørsmål. Hvorfor ble kvinnene arrestert? Hvem var mennene de vanket sammen med? Gir kildene oss en indikasjon om at dette var kvinner som var prostituerte? Hvem var eventuell klientellet?

4. september 1775 ble tukthusetretten satt på Christiania Bytingshus. Det hadde kommet inn en anmeldelse på ”Qvinde Meneske navnlig Mari Pedersdatter”, fordi hun hadde ”levet et mistænkelig Levnet” med soldaten Ole Andersen. Mari var 50 år gammel og kom fra Gudbrandsdalen. Hun hadde vært i Christiania i tre år og ikke søkt stadig tjeneste. Mari nektet for at hun hadde ”søgt Sæng hos Soldater”, men hun tilsto at hun hadde blitt forført av den ene soldaten. Offiserene fra regimentet hadde krevd at Mari skulle holde seg unna soldaten.¹⁵⁰ Tydeligvis hadde ikke Mari holdt seg unna og hun ble arrestert. Samme dag ble hun satt inn på tukthuset for løsgjengeri og ”mistenkelig levnet” med en soldat. Straffen ble to måneder på tukthuset.¹⁵¹ Det står ingenting om hvordan Mari hadde tjent til livets opphold i de tre årene hun bodde i Christiania. Man kan undre på om hun ikke var en bekjent av offiserene, siden de

---

¹⁴⁷ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2568

¹⁴⁸ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2601

¹⁴⁹ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 3051

¹⁵⁰ Christiania Byfogd, tingbok 20.04.1775-15.01.1778, s. 197-198

¹⁵¹ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2552, s. 412

hadde krevd at hun skulle holde seg unna. Mari ble slik en ”plage” for offiserene at de anmeldte henne. Dette er et ganske drastisk tiltak, hvis Mari kun var kjæreste med den ene soldaten. I denne domsprotokollen står det ikke eksplisitt at Mari var en prostituert. Hun benektet at hun delte seng med soldater.

29.08.1799 ble Anne Marie Andersdatter og Anne Margarethe Truelsdatter stilt for tukthusretten. Begge kvinnene hadde dårlig rykte på seg. Anne Marie hadde blitt arrestert tidligere for løsgjengeri og hadde lovet at hun skulle reise tilbake til sitt hjemsted. Dette gjorde hun ikke, men som ”et utugtigt Qvindemenneske ladet sig ved Nattetider finde paa Gaderne og løbe Folk paa Armen”. Natten før retten ble holdt hadde Anne Marie og Anne Margarethe oppholdt seg på et skip som lå til kais. Skipperen hadde fått dem arrestert ved 3-tiden, fordi ”den der paa en aldeles uanstændig og skammelig Maade havde blandet sig med hans Matroser”. Kvinnene benektet ikke at de hadde oppholdt seg der. Ifølge vitnene var kvinnene beryktede ”Nat-Frøkener”. De pleide å henge utenfor byen om natten og de skal ha angrepet folk. Begge kvinnene hadde vært på tukthuset før, men de fortsatte som før når de slapp ut. I følge domsprotokollen var begge kvinnene ”værdige Tugthuss lemmer”.¹⁵²

Anne Marie ble dømt til fire måneder på tukthuset for å ha vært sammen med matrosene på skipet. Hun satt ut sin tid og i fangeprotokollen står det at hun oppførte seg godt.¹⁵³

Anne Margarethe var kjent under navnet Soli og ble straffet for sin ”hengivenhed til fræk løsagtighed”.¹⁵⁴ Hun ble dømt til to år på tukthuset. 7. desember 1799 rømte Anne Margarethe sammen sin beryktede søster Ellen Truelsdatter.¹⁵⁵ Bergkvist har tatt for seg løsgjengere i perioden 1790-1802. Ellen Truelsdatter var en gjenganger hos politiet. I følge Bergkvist ble Ellen arrestert syv ganger mellom 1793 og 1799. Hun ble som oftest arrestert som løsgjenger, men i 1799 ble hun arrestert for lidderlighet.¹⁵⁶

5.7 Og de vendte tilbake

Det var ikke bare Ellen som ble satt inn på tukthuset flere ganger. I perioden 1775-1779 var det ni kvinner som ble satt inn på tukthuset, som hadde vært der tidligere. Fire av dem hadde sittet inne minst to ganger før.¹⁵⁷ Kari Knudsdatter fra Christiania ble satt inn på tukthuset 9. september 1778 for ”løsgjengeri og natteløben paa Gaderne”. I tukthusprotokollen er det ført at hun to ganger tidligere har blitt satt inn for samme forseelse. Kari ble dømt til fire år på

---

¹⁵² Christiania byfogd, tingbok 74b, 11.07.1793-06.01.1796 , s. 1146

¹⁵³ Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809, sak 5135, s. 357.

¹⁵⁴ Christiania byfogd, tingbok 74b, 11.07.1793-06.01.1796 s. 1146

¹⁵⁵ Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809

¹⁵⁶ Bergkvist (2008): 116.

¹⁵⁷ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783.

tukthuset og nøyaktig fire år senere slapp hun ut.¹⁵⁸ Det samme gjaldt Berthe Maria Rasmusdatter. Hun ble dømt for ”løsaktighet” og hadde to ganger tidligere sittet inn for samme forbrytelse. Berthe ble sittende på tukthuset i tre år før hun slapp ut.¹⁵⁹ Vi finner liknende tendens i perioden 1795-1799. Barbara Erichsdatter hadde også vært på tukthuset to ganger før. Denne gangen ble hun dømt til to år på tukthuset, men slapp ut noen måneder før expirerende dato.¹⁶⁰

Dette viser at tukthuset ikke fungerte som en forbedringsanstalt for disse kvinnene, da de stadig vendte tilbake. Det ble desto vanskeligere for dem å få jobb etter endt soning og de var nødt til å fortsette som de gjorde før de kom inn for å overleve. Tukthuset var ikke forbedrende og preventiv slik hensikten var. I følge Bergkvist så tukthuskommisjonen problemet med at personer som hadde sittet inne på tukthuset fikk vanskeligheter med å få arbeid etter at de kom ut.¹⁶¹ Mange fanger vendte tilbake til soning etter å ha vært i frihet i en periode.

5.8 Konklusjon

Tidligere forskning har antatt at politiet eller myndighetene ikke fulgte lovverket når det kom til prostitusjon. Ifølge Grünfeld ble ikke prostituerte arrestert før etter 1842, da den obligatoriske helseundersøkelsen ble innført. Selv da var ikke politiet interessert i å arrestere prostituerte pga deres handlinger, men pga at de ikke møtte opp på helseundersøkelsene. Ved å forske på tukthusets fangeprotokoller har jeg kommet frem til at politiet og myndighetene i høyeste grad fulgte lovene mot prostitusjon. Flere kvinner ble arrestert for å ha oppført seg uanstendig enten ved å oppholde seg i beryktede hus eller løpe på gatene om natten. Flere av kvinnene var kjenninger av politiet og ble satt inn på tukthuset flere ganger for samme forbrytelse. I domsprotokollene ser vi at kvinner ble dømt for løsaktighet og for å ha oppført seg usømmelig sammen med matroser og soldater. Dette gir oss ikke bare et innblikk i prostituertes hverdag, men også hvem klientellet var.

I tukthusets fangeprotokoller kan det også se ut til at det fantes bordeller i Christiania på 1700-tallet, og at det ble gjort flere politiraid for å arrestere kvinnene og mennene som oppholdt seg der. Det er ingen tvil om at det fantes prostituerte og bordeller på 1700-tallet, men det er vanskelig å anslå hvor mange det kunne vært.

---

¹⁵⁸ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 3934, s. 508.

¹⁵⁹ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 3014, s. 526

¹⁶⁰ Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809, sak 5115, s. 342

¹⁶¹ Bergkvist (2008): 115.

Tukthuset som forbedringsanstalt eller preventiv straff viste seg ikke å fungere på prostituerte, da de stadig vendte tilbake til soning. Når de først hadde blitt satt på tukthuset var det vanskelig å få seg jobb etterpå og de ble nødt til å fortsette med det de ble satt inn for slik at de kunne overleve.

Prostitusjon på 1700-tallet er dessverre ikke blitt forsket mye på, men jeg håper dette vil bli gjort i nærmeste fremtid.

Kapittel 6 - Fødsel i dølgsmål

10. mai 1777 ble Kirstie Gullichsdatter satt inn på Christiania tukthus. Hun hadde blitt dømt til livstid på tukthuset for å ha begått fødsel i dølgsmål. Kirstie var en av flere kvinner som ble sendt på tukthus på livstid for fødsel i dølgsmål. 11. september 1788 slapp Kirstie ut av tukthuset med 12 skilling i hånden og var nå en fri kvinne etter 11,5 år. Ordet dølge betyr å skjule eller holde hemmelig. En kvinne som ventet barn og skjulte sin graviditet, kunne bli ansett som mistenkelig. Hvis barnet ble dødfødt, døde etter kort tid eller ble borte, kunne moren bli anklaget for å ha drept sitt eget barn. Dette ble kalt fødsel i dølgsmål. Hvor mange kvinner satt inne for fødsel i dølgsmål på tukthuset i de to utvalgte periodene? Kom de ut av tukthuset etter noen år slik som Kirstie, eller ble de sittende på livstid? Hva kan være grunnen til at de begikk denne forbrytelsen? Først vil jeg se på lovverket som omhandlet fødsel i dølgsmål.

6.1 Fødsel i dølgsmål i følge loven

Anne Syversdatter Sønstegaardeie ble satt inn på tukthuset 3 juni 1797 i en alder av 30 år. I følge protokollen hadde hun vist uforsiktighet og uriktig forhold ved sin barnefødsel. I Christian 5. s lov står det at "Letfærdige Qvindfolk", eller ugifte kvinner som ventet barn, hadde opplysningsplikt på det stedet de oppholdt seg. Når tiden nærmet seg fødselen skulle de henvende seg til stedets øvrighet. De skulle gjøre rede for hvem barnefaren var og komme med alle nødvendige opplysninger som ble krevd av dem. Hvis de ikke gjorde dette, ville de straffes på deres "yderste Formue". De som ikke hadde råd til å betale bøter, fikk muligheten til å sone straffen i fengsel eller tukthus. Presten hadde også et ansvar med å gi beskjed til øvrigheten, når barnet var døpt. Gjorde ikke presten dette ville han miste sin jobb.¹⁶²

Myndighetene var tydelig interessert i å følge med på hvem som fikk barn med hvem og hvor. Anne hadde trolig ikke fulgt den ovenstående loven til punkt og prikke, og ble derfor arrestert for å ha vist uforsiktighet og uriktig forhold ved sin barnefødsel. Anne oppførte seg godt på tukthuset og ble etter to måneder sendt tilbake til Kongsberg, hvor hun kom fra.

---

¹⁶² Christian 5.s lov, 6-13-30: "Letfærdige Qvindfolk, som paa fremmede Stæder, hvor de Ubekiente ere, imod Tiden, at de skulle føde, sig begive, maa de, som dennem Huus laane, ikke efter deris Barnefødsel lade fra sig komme, førend de det Stædets Øvrighed have tilkiendegivet, paa det nøjagtig kand erfaris, hvo samme letfærdige Qvindfolk monne være, hvo deris Barnefader er, samt dislige Omstændigheder, som til Sagens Kundskab og Oplysning udkrævis, saa fremt de ej derfor paa deris yderste Formue ville straffis. Befindis Sognepræsten det ikke at give Øvrigheden og Herrets Provsten strax tilkiende, naar Barnet af hannem christnet er, da miste uden al Naade sit Kald."

Barnefødsel i dølgsmål ble sett på som drap. I Christian 5.s lov, bok 6, kapittel 6 – ”Om Manddrab” står det at: ”Letfærdige Qvindfolk, som deris Foster ombringe, skulle miste deris Hals, og deris Hoved sættis paa en Stage.”¹⁶³ Kvinner som drepte sine spedbarn skulle halshugges og hodet skulle settes på en stake. Videre i loven står det:

” 8. Vorder noget letfærdigt Qvindfolk med Barn, og med sin Barnefødsel i Dølsmaal omgaar, og ikke bruger de ordentlige beskikkede Midler, som hende og Fosteret i saadant Tilfald kunde betiene, og samme Barn borte bliver, eller paaskydis at være dødt født, eller i andre Maader forkommet, da skal hun agtis saasom hun sit Foster med Villie hafde ombragt.”¹⁶⁴

Det var som nevnt ulovlig å skjule at man var gravid. Dersom barnet forsvant, var dødfødt eller døde på andre måter skulle moren bli anklaget for selv å ha drept sitt eget barn. Hvis et barn av en ugift kvinne ble funnet død, skulle presten si ifra til øvrigheten. Barnet skulle deretter sjekkes for skader. Hvis ”Barnet ikke er lovligen omgaaet eller handlet”, skulle saken tas opp på tinget. Moren til det døde barnet ville da bli anklaget for mord.¹⁶⁵ Karen Nielsdatter fra Nedre Telemark ble satt inn på tukthuset for å ha drept sitt foster. Hun ble dømt av tingsretten og benådet av kongen til livstid.¹⁶⁶ Hun er den eneste jeg har funnet som det står rett ut at hun har drept sitt barn. Omstendighetene rundt drapet vet jeg ikke. Karen endte sine dager på tukthuset etter å ha vært der i fire år.

Ikke alle gikk så langt som Karen for å bli kvitt barnet. Enkelte kvinner la barnet sitt på marken eller på veier for å komme unna problemet. Straffen for å legge barnet fra seg varierte etter hvor barnet hadde blitt lagt. Hvis barnet ble lagt i skogen, der man trodde ingen ville finne det, ble personen som hadde lagt fra seg barnet ansett som morder. Ble barnet lagt på ”alfar Vej” eller nær en by, slik at folk lett kunne finne det, var straffen pisking og brennmerking på kinnet. Ble barnet lagt ved hus eller by, der folk garantert ville finne det, var straffen kun pisking, ikke brennmerking.¹⁶⁷ Straffen for å legge fra seg et barn varierte etter

---

¹⁶³ Christian 5.s lov, 6-6-7

¹⁶⁴ Christian 5s lov, 6-6-8

¹⁶⁵ Christian 5s lov 6-6-9: ”Ingen letfærdige og besovede Qvindfolkis Børn, som uden Egteskab avlede ere, og døde findis, maa jordis førend Præsten derom advaret haver givet Øvrigheden det tilkiende, hvilken strax lovligen dertil skal lade Synsmænd opkræve, som den Døde skulle syne. Findis da nogen kiendelig Tegn til Haandgierning, eller til Mistanke billig Anledning, at med Barnet ikke er lovligen omgaaet eller handlet, da forfølgis Sagen lovlig til Ting af Husbonden som andet Drab.”

¹⁶⁶ Tukthusets fangeprotokoller 1775-1809, sak 4951, s. 304

¹⁶⁷ Christian 5.s lov 6-6-10: ”Dersom nogen kand betrædis, eller nøiagtig overbevisis enten sit eget, eller andens Barn paa vilde Mark, hvor Folk ikke ere, eller lettelig formodis at komme, at henlægge og forlade, da skal den agtis som Manddraber, og have sit Liv forbrut, om end skiønt Barnet ved Guds Forsyn kunde fimdis og i Live erholdis; Men læggis det i Marken paa alfar Vej, eller æaa nær ved Bye, at det Folk letteligen kand forrekomme, da straffis den, som sligt gjør, til Kagen, og brændis paa Kinden; Men læggis Barn i Huus, eller Bye, hvor det strax af Folk kand findis og reddis, da straffis den det giort haver til Kagen uden Brænde.”

hva som kunne være hensikten med handlingen. La man barnet fra seg med tanke på at det skulle dø, ble dette sett på som en større forbrytelse enn om barnet ble lagt et sted der hensikten var at det skulle finnes. Jeg har funnet en kvinne i tukthusprotokollene som hadde lagt fra seg barnet. Kvinnen het Ellen Jonsdatter og kom fra Aker sogn. Hun var dømt for ”mistænkelig Omgang Ved hendes Barne, da hun paa Marken hafde lagt Barnet fra sig og gaaet derfra uden at give sig tilkiende at Barnet var hende fra kommet”. Ellen hadde lagt fra seg barnet på marken og latet som det ikke var hennes. Siden hun ble dømt til åtte år for denne forbrytelsen, vil jeg anta at hun hadde lagt fra seg barnet et sted der det trolig ikke ville bli funnet, og dermed ble hun ansett som drapsmann.¹⁶⁸

Opprinnelig var det dødsstraff for fødsel i dølgsmål og drap, men i 1735 kom det en forordning som påla kongen å bekrefte alle dødsstraffer.¹⁶⁹ Dette førte til at de fleste dødsstraffer ble benådet til tukthus- eller fengselsstraff. Hvor mange kvinner ble satt inn på tukthuset for barnefødsel i dølgsmål i disse to periodene? Kan vi se en reduksjon i antall saker slik som vi så var tilfelle med leiermålssakene?

6.2 Fødsel i dølgsmål på Christiania Tukthus

Jeg har telt antall kvinner som satt inne på tukthuset for fødsel i dølgsmål. I de fleste tilfellene er kvinnene satt inn for fødsel i dølgsmål, men jeg har også tatt med kvinner som har lagt sitt barn på marken eller hatt mistenkeligheter rundt sin graviditet.

Tabell 6.1: Antall kvinner satt inn for barnefødsel i dølgsmål – 1775-1779

1775	1776	1777	1778	1779	Totalt
0	1	3	2	2	8

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783.

Tabell 6.2: Antall kvinner satt inn for barnefødsel i dølgsmål – 1795-1799

1795	1796	1797	1798	1799	Totalt
2	2	5	0	1	10

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809.

I perioden 1775-1779 var det totalt åtte kvinner som var satt inn for fødsel i dølgsmål. Det var en kvinne som hadde blitt satt inn for sitt tredje leiermål som hadde ”uordentlig omgang med

¹⁶⁸ Tukthusets fangeprotokoller 1763-1783, sak 2871, s. 495.

¹⁶⁹ Sandvik (1980): 99.

hendes sidste Barnefødsel”. Hun har jeg regnet som leiermålsforbryter, siden hun ble dømt til åtte år på tukthuset. Som nevnt tidligere, var dette en straff som var vanlig for tredje gangs leiermål. Jeg har derfor ikke telt henne med som en kvinne som har begått fødsel i dølgsmål, men ønsket å nevne henne.

I perioden 1795-1799 var det ti kvinner som hadde fått denne dommen. Antallet varierte litt fra år til år, men det var relativt få kvinner som ble satt inn på tukthuset for denne forbrytelse i forhold til andre sedelighetsforbrytelser. Marit Slyngstad har tatt for seg periodene 1741-1745 og 1758-1762 på tukthuset. I perioden 1741-1745 var det seks kvinner som ble satt inn for barnefødsel i dølgsmål. I den andre perioden 1758-1762 var det 17 kvinner som ble dømt for dette. Slyngstad foreslår at denne økningen kom av at det ble mer vanlig med benådning fra dødsstraff.¹⁷⁰ Ser vi på tallene for mine utvalgte perioder og tallene til Slyngstad, ser vi at det ikke var en økning i antall saker, men et jevnt tilløp av nye saker.

Ferdinand Linthoe Næshagen har laget en oversikt over den landsomfattende kriminalstatistikken i Norge mellom 1789 til 1799. Statistikken er basert på skjemaer det Danske kanselli sendte til norske amt i 1800 for å få et perspektiv på hvor mange som ble dømt til korporlig straff i Norge i perioden 1789-1799.¹⁷¹ I perioden 1795-1799 var det tre kvinner som ble henrettet for fødsel i dølgsmål og 34 kvinner som fikk formildet livsstraff.¹⁷² Ti av disse kvinnene havnet på Christiania tukthus. Trolig var det flere av kvinnene som ble sendt til tukthus andre steder i landet. I noen tilfeller ble de frikjent og ble ikke en del av statistikken.¹⁷³ Hvordan havnet kvinnene som var dømt for fødsel i dølgsmål på Christiania tukthus og hvor lenge skulle de sitte på tukthuset?

6.3 Straffen for fødsel i dølgsmål

Som nevnt tidligere, ble personer som var dømt til dødsstraff som regel benådet av kongen etter 1735, da alle dødsstraffer skulle bekreftes av ham. I hvilke domstoler ble kvinnene dømt og hvor høyt opp i systemet kom saken før de ble benådet?

---

¹⁷⁰ Slyngstad (1994): 78.

¹⁷¹ Næshagen, Ferdinand Linthoe (1998), *Norges kriminalstatistikk 1789-1799*, Samarbeid med Tingboksprosjektet, Politihøgskolen, Oslo, s. 5.

¹⁷² Op.cit. s. 14.

¹⁷³ Op.cit. s. 90-94.

Tabell 6.3: Hvilke domstoler fødsel i dølgsmål kom opp i for begge perioder.

	1775-1779	1795-1799	Totalt
Høyesterett	5	3	8
Lagtinget	1	4	5
Underretten	0	3	3
Kongelig resolusjon	2	0	2
Totalt	8	10	18

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783 og 1775-1809.

I 1775-1779 var det fem kvinner som dømt av høyesterett og ble benådet med ”kongelig allernådigste Resolution”. På to tilfeller står det ikke hvilken domstol de ble dømt av, men det står kun at de var benådet av kongen. En kvinne var dømt av lagtinget og benådet.

I perioden 1795-1799 fikk fire kvinner saken behandlet av lagtinget. Tre kvinner fikk saken behandlet av høyesteretten og tre fikk underrettsdom.

De fleste saker som omhandlet fødsel i dølgsmål havnet, i følge fangeprotokollene, som regel i høyesterett eller lagtinget. Deretter hadde de blitt benådet av kongen. Lengden på straffen varierte, men de fleste kvinnene ble dømt til livstid på tukthuset.

Tabell 6.4: Idømt straffetid på tukthuset for fødsel i dølgsmål for begge perioder.

	1775-1779	1795-1799	Totalt
Livstid	6	4	10
8 år	1	0	1
6 år	1	0	1
5 år	0	1	1
2 år	0	1	1
1 år	0	1	1
6 mnd	0	1	1
3 mnd	0	1	1
2 mnd	0	1	1
Totalt	8	10	18

Kilde: Tukthusets fangeprotokoller 1763-1783 og 1775-1809.

55 % av dem som ble dømt for fødsel i dølgsmål i disse to periodene ble dømt til livstid. De resterende hadde svært ulik straffetid. Tiden varierte fra to måneder til åtte år. Sammenlikner vi med periodene 1741-45 og 1758-62, ser vi at det var 17 av 23 kvinner som ble dømt til livstid (74 %).¹⁷⁴ Dette viser at det var blitt formildende omstendigheter rundt forbrytelsen, slik vi ser en tendens til på alle typer straffeutmålinger på slutten av 1700-tallet.

Videre kan vi se at kvinnene som ble dømt til livstid ikke satt hele livet ut på tukthuset. Tre av de ti livstidsdømte kvinnene døde etter å ha vært på tukthuset i fire til seks år. Ingen av de livstidsdømte kvinnene satt lengre enn 12 år og den som hadde kortest "livstidsstraff" satt ikke lenger enn tre år. Anna Andersdatter fra Aust-Augder fylke ble satt inn på tukthuset 6. juni 1777 på livstid for barnefødsel i dølgsmål. Etter 12 år slapp hun ut av tukthuset.¹⁷⁵ Marte Hansdatter fra Kongsvinger ble satt inn på tukthuset 21. januar 1779 med dom fra høyesterett og kongelig allernådigste resolusjon. Hun hadde blitt dømt til livstid og skulle sone straffen sin på tukthuset. 24. august 1788, ni og et halvt år etter at hun ble satt inn, bestemte hun seg for å rømme. I følge Anders Daae var det kun mulig å rømme fra arbeidslokalene, der sikringen var dårligere enn resten av tukthuset.¹⁷⁶ Marte hadde sannsynligvis arbeidet, da hun rømte. Friheten varte dog ikke lenge og hun ble satt inn igjen på tukthuset. 10. oktober 1788 bestemte tukthuskommisjonen at hun skulle befris fra straffen, og Marte var nå en fri kvinne.¹⁷⁷

6.4 Hvem og hvorfor?

Kvinnene som ble satt inn på tukthuset for fødsel i dølgsmål i disse to periodene kom fra Aker, Hedmark, Telemark, Akershus og Buskerud. En kom fra Christiansand Stift og en fra Risør. Folk fra distriktene ble sendt til Christiania Tukthus for å sone dommen. Det er dessverre ikke alle det står alder på, men ut fra det jeg kan se er de fra 26 til 32 år gamle. En av dem var gift. En av dem hadde sittet inne på tukthuset før for tyveri.

Spørsmålet er hvorfor kvinnene forsøkte å skjule sin graviditet. Hvordan havnet de i denne situasjonen? Hvem var kvinnene?

Kari Telste har forsket på kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal mellom 1652 og 1710. Hun har sett på en rekke saker som omhandler fødsel i dølgsmål. Telste deler kvinnene som begikk denne forbrytelsen i to grupper. Den første gruppen er unge jenter som skjuler sin graviditet, fordi de er redde for hva moren deres vil si, den offentlige ydmykelsen og deres

---

¹⁷⁴ Slyngstad (1994): 79.

¹⁷⁵ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2803, s. 478.

¹⁷⁶ Daae (1908): 129.

¹⁷⁷ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2959, s. 514.

fremtid. Telste skriver at de siste som fikk vite om døtrene var gravide var moren. Døtrene følte skammen over å ha blitt gravid utenfor ekteskap og forsøkte å skjule hva som hadde skjedd. Flere av de førstegangsfødende visste heller ikke at de var gravide. Et seksualliv var noe som angikk gifte kvinner og derfor visste ikke alltid de unge, ugifte kvinnene hvordan de hadde kommet i denne situasjonen. Fremtidsutsiktene for en kvinne som hadde født barn dølgsmål var ikke lyse, da de møtte en fordømmende holdning fra resten av samfunnet. Den andre gruppen var ugifte kvinner som allerede hadde født et barn utenfor ekteskap og ikke ønsket et til.¹⁷⁸ Jeg vil tro frykten for å bli straffet for leiermål, kan være en av årsakene til at kvinner skjulte sin graviditet. Kanskje hadde de ugifte kvinnene som hadde født et barn fra før vært dømt for leiermål og ønsket ikke å bli straffet igjen. Lovverket viste også tydelig at en ugift kvinne som fikk barn utenfor ekteskap var et "letfærdig Qvinfolk". Den allmenn preventive virkningen av leiermålsstraffer hadde trolig en innvirkning på antallet kvinner som ble dømt for fødsel i dølgsmål. Vi skal ikke se bort ifra at noen kvinner kanskje hadde fødselsdepresjoner, som førte til at de ikke ville ha noe med barna sine å gjøre. Men jeg tror hovedsakelig skammen rundt det å få barn utenfor ekteskap og straffen som medfulgte, gjorde at kvinner, i ren desperasjon, skjulte sin graviditet.

Telste tar hovedsakelig for seg ugifte mødre, men en av kvinnene som havnet på tukthuset for fødsel i dølgsmål var gift. Kirstie Pedersdatter Finstad fra Stange ble satt inn på tukthuset 9. desember 1797 for barnefødsel i dølgsmål. Saken hennes hadde havnet i høyesterett og hun ble benådet til å sone straffen sin på tukthuset. Det står ikke hvor lang straffen hennes skulle være, men 14. februar 1801 slapp hun ut.¹⁷⁹ I protokollen står det at hun var 32 år gammel og gift. Kirstie var ikke alene om å ha en mann utenfor tukthuset. Maren Nielsdatter fra Jarlsberg var 30 år og forlovet med svenske Bomback. Maren hadde tidligere sittet inne på tukthuset for tyveri. Hun skulle egentlig sitte inne på livstid, men kongen gjorde henne "ærlig" og benådet henne. Etter fem år hadde hun sonet straffen sin og slapp ut.¹⁸⁰ Også Torbør Talachsdatter fra Aker var forlovet, da hun ble satt inn på tukthuset 28. august 1777. Hun fikk livstid for fødsel i dølgsmål, men "udkom hun den 19de May 1780 effter at hun var ægte wiet med Anders Josephsen af Agger Sogn paa Grønland". Torbør fikk slippe ut av tukthuset etter at hun hadde giftet seg med Anders Josephsen.¹⁸¹ Dette viser at kvinnene kunne fortsette sine liv etter at de

---

¹⁷⁸ Telste (1993): 214-219

¹⁷⁹ Tukthusets fangeprotokoll 1775-1809, sak 5003, s. 315.

¹⁸⁰ Tukthusets fangeptotokoll 1775-1809, sak 4966, s. 307.

¹⁸¹ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2828, s. 485.

hadde vært på tukthuset og at forbrytelsen fødsel i dølgsmål ikke bare ble begått av ugifte kvinner.

6.5 Konklusjon

Det var totalt 18 kvinner som ble satt inn på tukthuset for barnefødsel i dølgsmål i periodene 1775-1779 og 1795-1799. Kvinnene kom fra Østlandet og Sørlandet og var mellom 25 og 35 år. Ti kvinner ble dømt til livstid på tukthuset. Tre døde etter noen år, resten av dem slapp ut innen 12 år. Jeg vil påstå at årsaken til at kvinnene skjulte sin graviditet og/eller drepte det da det ble født har tre årsaksforklaringer. For det første var det frykten for leiermålsstraff i form av tukthusstraff. Kvinnene ønsket ikke å havne på tukthuset og forsøkte å skjule hva som hadde skjedd med dem. Den andre årsaken kan være fødselsdepresjoner. Vi vet at kvinner med fødselsdepresjon ikke alltid vil ha noe med barnet sitt å gjøre. Siden depresjonen finnes i dag, skal vi ikke se bort i fra at det samme kunne skje med en kvinne på 1700-tallet. Endelig så var det skammen de følte ovenfor familie og samfunn ved å bli gravide utenfor ekteskap. Telste hevder at unge jenter som ble gravide ikke turte å fortelle det til sine mødre. Uansett hva årsaken var til at kvinnene fødte sine barn i dølgsmål, så ønsket myndighetene å ha en kontroll på barnefødsler.

Kapittel 7 – Hor, blodskam og ”omgjængelse mod naturen”

I tillegg til fødsel i dølgsmål var det tre andre sedelighetsforbrytelser det var dødsstraff for, nemlig hor, blodskam og homofili/bestialitet. Personene jeg fant i tukthusets fangeprotokoller var benådet eller hadde fått en mildere straff.

Hva sa lovene om forbrytelsene og hvordan ble straffeutmålingene?

7.1 Hor

Ekteskapet ble sett på som en ønsket institusjon på 1700-tallet. Dette kan vi se på lovgivningen ved at leiermål og hor var straffbart. Hor er samleie mellom en gift og en ugift person eller samleie mellom to personer som er gift med hver sin ektefelle. Christian 5.s lov slo hardt ned på det vi i dag kaller utroskap. For første gangs samleie mellom en gift og en ugift person skulle personene straffes med bøter. Gjentok forbrytelsen seg skulle de straffes med bøter nok en gang og landsforvises. For tredje gangs forseelse skulle mannen halshugges og kvinnen druknes.¹⁸² Straffen for samleie mellom to gifte personer som ikke var gift med hverandre var minst like hard. Dersom de ikke sluttet med sin ”aabenbarlig og Ubluelig Omgængelse” etter en advarsel, skulle mannen halshugges og kvinnen puttes i en sekk og druknes.¹⁸³ Utover på 1700-tallet ble horforbrytere dømt til tukthus eller festningsarbeid.

Det var kun en person som ble dømt til å sone på Christiania tukthus for hor i periodene 1775-1779 og 1795-1799. Hun het Anne Brynildsdatter og kom fra Fredrikshald. Anne ble satt inn på tukthuset 2.desember 1778 for å ha ”avlet 2de Børn i løsagtighed i hendes Mands fraværelse”. I fangeprotokollen er ikke ordet hor brukt, men ut ifra forbrytelsens beskrivelse kan vi fastslå at dette ikke dreier seg om leiermål. Anne hadde fått to barn med en annen mann, mens hennes ektemann hadde vært bortreist.¹⁸⁴ Ifølge Christian 5.s lov skulle andre gangs hor straffes med bøter og landsforvisning.¹⁸⁵ På 1700-tallet kom det en ny anordning som avskaffet landsforvisning som straff for en rekke forbrytelser. Ifølge tukthusanordningen av 1741 skulle kvinner som hadde begått ”Tyverie, Horerie og andre Forseelser” dømmes til tukthusstraff. Årsaken til at landsforvisning ble avskaffet var fordi ”at Landet ei skal vorde betyngtet med slige skadelige Folk, om de skulde komme tilbage”.¹⁸⁶ Tukthusstraff ble dermed en mer egnet straff for slike forbrytelser, siden hensikten med straffen var å forbedre menneskene og uskadeliggjøre dem.

---

¹⁸² Christian 5.s lov 6-13-25

¹⁸³ Christian 5.s lov 6-13-26

¹⁸⁴ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2950, s. 512.

¹⁸⁵ Christian 5.s lov 6-13-25

¹⁸⁶ Tukthusanordningen, kap 3, art.12

Anne ble dømt til to års tukthusstraff, men slapp ut etter 1,5 år fordi kongen hadde benådet henne.¹⁸⁷ Straffetiden til Anne var like lang som straffetiden til en rekke kvinner som hadde begått andre gangs leiermål. Hor ble ikke straffet hardere enn leiermål i dette tilfellet.

Hor var en forbrytelse som sjeldent ble straffet med tukthusstraff utover 1700-tallet. Slyngstad har registrert at det var 14 personer, ti kvinner og fire menn, som ble dømt for hor og sendt til Christiania tukthus i perioden 1741-1745. I perioden 1758-1762 ble fem personer, fire kvinner og en mann, satt inn på tukthuset for hor.¹⁸⁸ Antallet horforbrytere sank i løpet av tretten år. I perioden 1775-1779 var det bare Anne som ble dømt for hor og sendt til tukthuset, mens i perioden 1795-1799 var det ingen. Dette viser at mennesker ikke lenger ble straffet til Christiania tukthus for å ha begått hor. Ser vi på kriminalstatistikken for Norge i perioden 1795-1799 var det 130 personer som ble dømt for hor. I Trondheim stiftamt var det to personer som ble dømt for hor mellom 1795 og 1799. Den ene ble sendt til tukthuset i Trondheim og den andre måtte betale bøter.¹⁸⁹ I Akerhus stiftamt ble ni personer dømt for hor i perioden 1795-1799.¹⁹⁰ Jeg har ikke registrert disse hortilfellene i tukthusets fangeprotokoller. Trolig ble de fleste bøtelagt og ikke sendt til tukthus. Randi H. Hoff har registrert 16 hortilfeller i Kristiansund mellom 1742 og 1801. I disse hortilfellene ble forbryterne idømt bøter, ikke tukthusstraff.¹⁹¹ Dette forklarer hvorfor det var få personer som ble sendt til tukthus, da det ser ut til at bøter ble oftere benyttet som straff for hor.

7.2 Blodskam

Blodskam er datidens betegnelse for incest. Det var straffbart å gifte seg eller ha samleie med nær familie. Også samleie eller ekteskap med inngiftet familie var forbudt etter hvor nært de var giftet inn i familien. I Christian 5.s norske lov 6-13-14 står det:

De som sig i de forbudne Leed imod Guds Lov, enten i Blod, eller Svogerskab, forsee, straffis paa deris Liv, og derforuden, saa fremt samme Blodskam er begangen baade med Fader og Søn, eller baade med Moder og Daatter, eller af Fader med Daatter, eller af Søn med Moder, da skulle Kroppene, naar de halshugne ere, kastas paa en Ild og opbrændis.

Ble man funnet skyldig i blodskam skulle man halshugges, deretter skulle kroppen kastet på et bål og brennes opp. Straffen for samleie med nær slekt eller svogerfamilie var hard. Det var likevel mulighet til å gifte seg med søskenbarn eller svogerfamilie, som ikke var for nær, ved

---

¹⁸⁷ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2950, s. 512.

¹⁸⁸ Slyngstad (1994): 84.

¹⁸⁹ Næshagen (1998): 14, 69, 92.

¹⁹⁰ Op.cit. s. 42.

¹⁹¹ Hoff (1996): 128.

å sende en søknad til kongen om dette. Nær slekt, slik som for eksempel mor og sønn, var det ulovlig å gifte seg med, verken med eller uten søknad. I 1770 og tidlig 1771 kom det to forordninger som skulle gjøre det enklere for mennesker å gifte seg med blant annet søskenbarn. Årsaken til dette var ”at spare Vedkommende den Bekostning og Tiids-Spilde, som Bevillings Indløsning udfordrer”.¹⁹² Johann Friedrich Struensee sto trolig bak denne forordningen. Fire år senere, 14. desember 1775, ble forordningene opphevet. Igjen var det påkrevd å sende inn søknad om ekteskap mellom nær familie. Årsakene til at kravet om søknad ble innført igjen var for det første at den gamle forordningen hadde ”i saa lang Tid været uden nogen særdeles trykkende Byrde”. Den andre årsaken var at det skulle være enklere for folk å vite hva som var lov og hva som var forbudt ved å opprettholde den gamle loven.¹⁹³ Dersom man ønsket å søke om ekteskapstillatelse måtte man søke bevilgning i det danske kanselli. Med søknaden skulle det følge med en attest fra stedets sogneprest, samt et skjema hvor slektskapet var oppført.¹⁹⁴

7.2.1 Christiania tukthus – dømt for blodskam

Selv om det opprinnelig var dødsstraff for blodskam, var også dette en forbrytelse der de dødsdømte ble benådet til nærmeste tukthus. I 1775 ble to personer satt inn for blodskam på Christiania tukthus. Disse ble satt inn før forordningen av 1770 og 1771 ble opphevet. Anne Jahnsdatter fra Kongsvinger ble satt inn på tukthuset 3. juni 1775 med høyesterettsdom. Hun var mistenkt for å ha fått barn med sin onkel (morbror). Anne ble dømt til fire år på tukthuset og satt hele tiden ut.¹⁹⁵

11. desember 1775 ble Anne Johnsdatter fra Landsværd satt inn på tukthuset for å ha begått leiermål med sin halvbror Thomas Johnsen Bierg. Det står ingenting om hva som skjedde med Thomas, men Anne ble benådet til livstid på tukthuset. 29. juli 1788, 13 år etter at hun ble satt inn, slapp hun ut.¹⁹⁶

Begge kvinnene hadde begått blodskam med nær slekt. Det står ingenting om at kvinnene skulle gifte seg med onkelen eller halvbroren sin. Uansett ville de ikke fått godkjenning til dette verken før eller etter forordningene av 1770 og 1771. Hvor mange ble satt inn for blodskam på tukthuset?

---

¹⁹² Schous forordning av 27.12.1770, *Del V*, s. 122

¹⁹³ Schous forordning av 14.12. 1775.

¹⁹⁴ Ibid

¹⁹⁵ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2533, s. 408.

¹⁹⁶ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2576, s. 421.

Det var fem kvinner som ble satt inn for blodskam i perioden 1775-79, mens det var ingen i perioden 1795-99.

Tabell 7.1: Innsatt for blodskam i perioden 1775-1779.

1775	1776	1777	1778	1779	Totalt
2	0	2	0	1	5

Kilde: Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783.

Tabellen viser at det ikke ble satt inn mennesker årlig for blodskam, men annet hvert år. Marit Slyngstad har telt antall personer som satt inne for blodskam i tidligere perioder enn de jeg har tatt for meg. I perioden 1741-1745 var det 10 kvinner som satt inne for blodskam. I perioden 1758-1762 var det seks kvinner og en mann, til sammen syv personer, som satt inne for denne forbrytelsen.¹⁹⁷ Ut i fra disse tallene ser det ut til at blodskamforbrytere sjeldnere ble satt inn på tukthuset utover 1700-tallet. Av dem som ble satt inn var det hovedsakelig kvinner. Jeg vil anta at mennene også ble straffet, men ble mest sannsynlig satt på Akershus festning som slaver. Dødsdom ble sjeldent eksekvert, men benådet. I tilfeller der dødsdommen ble benådet til tukthusstraff skulle personen arbeide resten av sitt liv på denne anstalten. Hvor lenge skulle kvinnene i perioden 1775-1779 sitte på tukthuset? Hvor lenge ble de sittende?

Som jeg har nevnt tidligere ble Anne Jahnsdatter dømt til fire år og satt ut hele tiden. Anne Johnsdatter ble dømt til livstid, men ble sluppet ut etter 13 år. I 1777 ble to kvinner satt inn for blodskam. Maria Olsdatter ble dømt til livstid for å ha begått leiermål med sin stefar. Hun slapp ut etter syv år.¹⁹⁸ Marie Nielsdatter Brønder hadde fått barn med sin avdøde manns bror, som var en gift mann. For dette fikk hun to år, men døde året etter.¹⁹⁹ I 1779 var Dorthe Hansdatter den eneste som ble satt inn for blodskam. Dorthe hadde fått et barn med hennes ”Faders halv Søskende Barn”. Dette fikk hun to år for og satt disse to årene fullt ut.²⁰⁰ Fire av fem kvinner hadde begge begått blodskam i verste grad. Det var strengt forbudt å gifte seg med sin stefar og det var også forbudt med ekteskap mellom hel- og halvbrors enke.²⁰¹

¹⁹⁷ Slyngstad (1994): 84.

¹⁹⁸ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2767, s. 471

¹⁹⁹ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 2816, s. 482-483

²⁰⁰ Tukthusets fangeprotokoll 1763-1783, sak 3028, s. 530

²⁰¹ Schous forordning av 14.12.1775: ” Tillige bestemmes udtrykkelig, hvilke af slige Egteskaber skal være aldeles forbudne, og hvilke ikke uden foregaaende Tilladelse maa indgaaes, nemlig: I.) Al Egteskab skal herefter være forbudt: 1.) I Henseende til Slægtskab: a. mellem Forældre og Børn samt Børne-Børn, og saa fremdeles ned ad. b.) Broder og Syster, enten de ere Heel- eller Halv-Søskende. c.) Med

Det er interessant å se at det er kun to av de fem kvinnene som ble dømt til livstid. De satt heller ikke hele sitt liv, men slapp ut etter syv og tretten år. Hvor lenge de satt hadde ikke noe å si med hvor nær beslektet de var med den andre parten.

Anne Jahnsdatter var, som nevnt tidligere, mistenkt for å ha fått barn med sin onkel. Dette var så nær slekt at de ikke ville fått bevilgning om eventuelt ekteskap. Kanskje ble straffen til Anne kun fire år, siden det var en mistanke? Eller var Anne utsatt for overgrep? Hans Eivind Næss skrev i artikkelen "Forbrytelse og straff" at: "Kvinnene var åpenbart da som nå et offer for mannlig brutalitet, for så å bli slaktoffer for samfunnets bibelske livsanskuelse."²⁰² Med dette mener han at kvinnene ble straffet for forbrytelser de ikke hadde ment å utføre. De var ofre da den ulovlige handlingen ble påført dem. Jeg kan ikke si sikkert om Anne hadde blitt utsatt for overgrep, men det er ikke umulig siden hun fikk en relativt kort straff for samleie med en person som var såpass nært beslektet.

7.3 Omgjængelse med naturen

I Christian 5.s norske lov 6-13-15 står det: "Omgængelse, som er imod Naturen, straffis med Baal og Brand"²⁰³ Dette innebærer at personen gjør noe som strider mot naturen ifølge datidens syn, for eksempel homoseksuelt samleie eller samleie med dyr (bestialitet). Hagen Olsen Glomsta fra Østerdalen ble sendt på Christiania Tukthus 28.januar 1795 etter å ha hatt "omgjængelse med naturen". Han ble dømt til arbeid for livstid, noe som er en klar formildning fra "Baal og Brand". Hagen ble benådet etter 3 år (1798).²⁰⁴ Hagen er den eneste personen jeg har funnet som ble satt inn for denne forbrytelsen. I en liste over dømte forbrytere i Østerdalens Sorenskriveri dukker Hagen opp. Han er riktignok plassert under rubrikken hor. Om Hagen står det:"den 3de juni 1794 er Haagen Olsen af Aamodt for begaaet crimen bestialitatis dømt at settes paa et baal og opbrændes."²⁰⁵ Hagen ble dømt til bålet for bestialitet, men endte opp på tukthuset der han sonet en relativt kort straff.

Øystein Viskum har skrevet hovedoppgave i historie om rettsforfølgelsen av bestialitet i Norge. Viskum registrerte 80 bestialitetssaker i perioden 1687 til 1842. Det var flest saker i årene 1720-1760 og 1815-1842, mens i årene mellom var det svært få saker. Så mange som i

---

Faster og Moster og saa videre op ad.

2.) I Henseende til Svogerskab a.) Mellem Sted-Forældre og Sted-Børn; Sviger-Forældre og Sviger-Børn, og fremdeles ned ad. b.) Med Heel- og Halv-Broders Enke. c.) Farbroders eller Morbroders Enke, og saa videre ned ad. d.) Afdøde Kones Faster eller Moster og saa videre op ad."

²⁰² Næss (1990): 38.

²⁰³ Christian 5.s lov 6-13-15

²⁰⁴ Tukthusprotokoll 1775-1809, sak 4746

²⁰⁵ Næshagen (1998): 83.

fire av fem saker som havnet i retten ble utfallet dødsdom. 20 av de 80 bestialitetsdømte ble henrettet.²⁰⁶ Hagen inngår i statistikken til Viskum og var en av dem som ble benådet av kongen. Sjansen for at Hagens dødsdom skulle blitt eksekvert var relativt liten, siden den siste dødsdommen for bestialitet i Norge ble eksekvert i 1757. Etter dette ble de fleste bestialitetsforbryterne sendt til tukthus/fengsel for noen få år.²⁰⁷

Marit Slyngstad har registrert en mann som var satt inn på tukthuset for sodomi i perioden 1758-1762. Hun har regnet med han under antall personer som ble satt inn for usedelig livsførsel, men ikke skrevet noe om han utover det.²⁰⁸ Slyngstad og mitt funn viser at Christiania tukthus ble brukt som straffeanstalt for personer som var homofile eller begikk bestialitetsforbrytelser. Forbudet mot homoseksualitet/bestialitat ble ikke fjernet før i 1972.²⁰⁹

7.4 Konklusjon

En kvinne ble satt inn på tukthuset for hor i de to periodene jeg har gått gjennom. Slyngstad registrerte flere personer som var satt inn på tukthuset for hor enn det jeg gjorde. Antall hortilfeller på tukthuset sank på lik linje med antall leiermålssaker. I perioden 1795-1799 var det ingen som ble satt inn for denne forbrytelsen, selv om ni personer ble dømt for hor i Akerhus stiftamt i samme periode. Trolig ble de fleste idømt bøter, slik som Hoff registrerte i Kristiansund. Jeg vil konkludere med at forbrytelsen hor ikke ble viktig for myndighetene å forfølge med tukthusstraff.

Fem kvinner ble satt inn for blodskam. To ble dømt til livstid, men de slapp ut etter noen år. De tre andre ble dømt til å være på tukthuset i noen få år. Myndighetene var opptatt av å beholde lovene slik de hadde vært i mange år, slik at folk skulle vite hva som var lov og ikke lov. Den plutselige endringen i loven rundt Struensees tid er interessant. Årsaken til endringen var at personer som ønsket å gifte seg med nær familie skulle slippe å styre med papirarbeid. To av personene som ble satt inn mens lovene var endret ble ikke påvirket av endringen, da de hadde begått blodskam med for nær familie.

Næss' kommentar om at blodskamsaker kanskje egentlig var en ufrivillig forbrytelse, gjør at jeg stiller spørsmål ved hvorfor disse kvinnene ble satt inn. Hadde de vært med på dette frivillig eller var de ofre for incest, som de igjen måtte sone en straff for på tukthus? Står vi ovenfor et overgrep fra myndighetenes side av kvinner som i utgangspunktet var ofre? Ble

---

²⁰⁶ Viskum, Øystein (2002), *Fortielse og straff – Rettsforfølgelsen av crimen bestialitatis i Norge 1687-1842*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, Oslo, s. 105-106.

²⁰⁷ Ibid

²⁰⁸ Slyngstad (1994): 84.

²⁰⁹ "Homofili": <http://www.snl.no/homofili>, hentet 05.03.2010

mennene straffet? Og hvor var de sendt? Jeg føler at jeg stiller flere spørsmål rundt disse sakene enn jeg kan svare på. Videre forskning på dette feltet hadde vært svært interessant.

Det var kun en person som ble satt inn på tukthuset for bestialitet. Han ble dømt til livstid på tukthuset, men slapp ut etter tre år. Det er lite utfyllt i tukthusets fangeprotokoll om denne saken. Forbrytelsen var såpass alvorlig, i datidens øyne, at han fikk livstid på tukthuset. På den andre siden slapp han ut tidligere med benådning, så kongen kan ikke ha sett så alvorlig på forbrytelsen.

Kapittel 8 – Konklusjon

Christiania tukthus var en av mange forbedringsanstalter som ble opprettet på 1700-tallet etter kongens befaling. Bakgrunnen for opprettelsene var et behov for en anstalt der man kunne sende tiggere til forbedring og arbeid. Gjennom arbeid skulle de lære seg et yrke, få arbeidserfaring, lære god arbeidsmoral og til slutt komme ut av tukthuset som et forbedret menneske. Imidlertid fungerte ikke tukthuset kun som en forbedringsanstalt for tiggere, men også som en straffeanstalt der tyver, sedelighetsforbrytere og andre forbrytere kunne sone sin straff. Utover 1700-tallet ble flere dødsdømte personer benådet til tukthusstraff av kongen og tukthusets betydning som straffanstalt økte. Jeg har konsentrert meg om sedelighetsforbrytelser. Ved å gå gjennom tukthusets fangeprotokoller for 1775-1779 og 1795-1799 har jeg registrert 164 personer som ble satt inn for leiermål, løsaktighet, barnefødsel i dølgsmål, hor, bestialitet og blodskam. Mange av disse menneskene hadde sittet på tukthuset flere ganger før de ankom.

8.1 Christiania tukthus

Tukthuset som ble opprettet i 1741 var en storslagen bygning, men skulle vise seg å bli rammen om mange elendige liv. I perioden 1775-1779 var det 703 personer som ble satt inn på tukthuset. I 1795-1799 var antallet sunket til 508. Likevel var tukthuset overfylt med fanger. Tukthuset hadde ikke kapasitet eller plass til å ha så mange mennesker boende der. Fangenes hverdag bestod i arbeid, undervisning i maks to timer daglig, måltider med jevne mellomrom og til slutt ble de stengt inne på sovelokalene. Sovelokalene var trange og svært uhygieniske.

Det var mange mennesker som døde på tukthuset. I perioden 1775-1779 døde 33 av de 131 menneskene som ble satt inn for sedelighetsforbrytelser. Dette tilsier at 25 % av sedelighetsforbryterne døde på tukthuset i denne perioden. Jeg har ikke registrert hvor mange dødsfall det var blant fangene som var satt inn for andre forbrytelser. De 33 sedelighetsforbryterne som døde utgjorde 4,7 % av det totale fangeantallet. I perioden 1795-1799 var det to av 22 sedelighetsdømte som døde. Dessverre står det ikke hva fangene døde av i tukthusets fangeprotokoll. Jeg har registrert et tilfelle der en av kvinnene var satt inn med venerisk svakhet (syfilis). Kvinnen døde ikke på tukthuset, men syfilis var en dødelig og utbredt sykdom på 1700-tallet. Syfilis var svært vanskelig og dyrt å behandle inntil penicillin ble oppfunnet. Trolig døde flere mennesker på tukthuset av denne sykdommen. Videre hadde dårlig hygiene, epidemier og annen sykdom innvirkning på antall døde. I 1809 døde 118

personer av epidemier, ifølge overinspektør Blix.²¹⁰ Jeg har påpekt flere metodiske problem med å registrere dødsfall. Det er blant annet nødvendig å følge personer fra protokoll til protokoll. Fangeprotokollene er overlappende. Jeg oppdaget at noen personer som ble registrert i fangeprotokollen fra 1763-1783 ble videre innskrevet i fangeprotokollen fra 1775-1809. Dette gjaldt for noen av kvinnene som var dømt til å sitte mange år på tukthuset. I protokollene fra 1763-1783 stod det ingenting om deres død, men i den overlappende protokollen var deres dødsfall registrert. Dersom man kun hadde sett på en av protokollene ville denne informasjonen ikke vært tilgjengelig.

Ideen om at tukthuset skulle være en forbedringsanstalt fungerte ikke, siden veldig mange mennesker hadde problemer med å få arbeid etter endt soning. Mine funn viser at det var enkelte fanger som hadde vært på tukthuset både to og tre ganger tidligere. I periodene 1775-1779 og 1795-1799 var det 12 av 164 sedelighetsdømte som hadde vært på tukthuset før. Antallet er i seg selv ikke stort. Det hadde antakelig blitt høyere, hvis jeg hadde studert lengre sammenhengende perioder. Ifølge Bergkvist innså tukthuskommisjonen i 1791 at enkelte hadde problemer med å få jobb etter endt soning. Folk ville rett og slett ikke ta mennesker som hadde vært på tukthuset i tjeneste.²¹¹

8.2 Leiermål

Det var 89 personer, 76 kvinner og 13 menn, som ble satt inn på tukthuset for leiermål i disse to periodene. I 1775-1779 ble 84 personer satt inn for leiermål. I 1795-1799 sank tallet ned til fem personer. Som vi kan se var antallet leiermålsforbrytere langt høyere i 1775-1779 enn i 1795-1799. Hvor lenge leiermålsforbrytere ble dømt til å arbeide på tukthuset varierte etter hvor mange leiermål de hadde begått og om de hadde et dårlig rykte. Dersom de hadde et dårlig rykte kunne straffetiden bli opptil seks måneder lengre. I perioden 1775-1779 var det 19 personer som ble dømt til seks måneder straffarbeid. Dette var hovedsakelig personer som hadde begått første gangs leiermål. 16 personer ble dømt til seks år for tredje gangs leiermål. 14 personer ble dømt til å sone to år. Ti ble dømt til åtte år og ti ble dømt til ett års soning. Videre varierte straffetiden mye. 21 av de 84 leiermålsforbryterne i første periode slapp ut tidligere enn først bestemt.

---

²¹⁰ A. Blix' rapport

²¹¹ Bergkvist (2008): 115.

Gjennom århundret ble lovene endret og det kom nye forordninger som omhandlet leiermål. I 1745 kom det en forordning som medførte at en rekke ungdommer ble satt på tukthuset fordi de hadde begått leiermål som ukonfirmerte eller med en ukonfirmert. Dette var statens måte å straffe mennesker som ikke oppførte seg etter ønskede normer og gi dem en mulighet til å forbedre seg på tukthuset. Ungdommene skulle ikke slippe ut før de var konfirmert og blitt lært opp til å bli siviliserte mennesker. I perioden 1775-1779 var 30 % av sedelighetsforbryterne ikke konfirmert og/ eller hadde begått leiermål med en som var ukonfirmert. Noen personer ble idømt konfirmasjonsundervisning og slapp ut av tukthuset så fort de var konfirmert. Det ser ikke ut til at forordningen av 1745 har hatt innvirkning på antall leiermålssaker i stor grad, siden tallet er relativt jevnt sammenliknet med tidligere perioder.

I 1755 kom en forordning som skulle gjøre det enklere for kvinner som fikk tre barn utenfor ekteskap å få seg jobb etter endt soning. I stedet for at de skulle piskes offentlig skulle de sitte på tukthuset i åtte år. Ingen av de ti kvinnene som ble dømt til åtte år på tukthuset for tredje gangs leiermål overlevde straffen. Ti av 16 kvinner som ble dømt til seks år for tredje gangs leiermål døde. Som nevnt tidligere førte de elendige forholdene på tukthuset og de stadige epidemiene til mange dødsfall årlig. Totalt døde 27 personer som var dømt for leiermål. 20 av disse var dømt for å ha fått tre barn uten for ekteskap. Tukthusstraff var ingen formildende straff for kvinnene som ble dømt for tredje gangs leiermål.

På slutten av 1700-tallet sank antall leiermålsforbrytere på tukthuset og straffene ble kortere. I 1795-1799 fikk de fem kvinnene som ble dømt i siste periode ikke lengre straff enn seks måneder, noe som tyder på myndighetenes interesse for å straffe leiermål nærmest hadde forsvunnet. Myndighetene fortsatte å straffe mennesker som hadde begått leiermål, men kun et fåtall ble sendt på tukthus.

I 1795-1799 ble to menn satt inn på tukthuset for ikke å ha betalt barnebidrag/fyrsteløv til sine uekte barn. Allerede i 1763 kom det en forordning som krevde at menn skulle betale halvparten av utgiftene til barnets oppdragelse frem til det var ti år. Barnefedrene fulgte ikke opp dette og i 1790 kom det en forordning som påla ikkebetalende barnefedre tukthusstraff. De to mennene som ble dømt til tukthusstraff for manglende betaling fikk ulik lenge på straffen. En ble dømt til 144 dager og den andre ble dømt til 26 dager. Lengden på straffen kom trolig an på hvor mange penger barnefaren skyldte barnemoren.

8.3 Løsaktighet

Berhold Grünfeld har hevdet at myndighetene ikke viste interesse for prostitusjon eller usedelig oppførsel på gatene før etter 1840-tallet. Mine funn viser at myndighetene satte personer inn på tukthuset for løsaktighet, lettferdig rykte og andre usedelige handlinger allerede på 1700-tallet. Prostitusjon er et av verdens eldste ”yrker” og prostituerte fantes i gatene da som nå. I perioden 1775-1779 var det 34 personer, 32 kvinner og to menn, som ble satt inn for løsaktighet. I perioden 1795-1799 var det 15 kvinner som ble dømt for denne forbrytelsen. Det er vanskelig å kartlegge hvor mange som faktisk ble satt inn for løsaktighet, fordi mange egentlig ble arrestert for løsgjengeri. Personene jeg har tatt med i beregningen ble som oftest satt inn både for løsgjengeri og løsaktighet. I 1775 og 1776 ble flere mennesker satt inn på tukthuset samme dag med samme saksnummer på politiets bestemmelser. Flere av disse var beryktede kvinner som hadde vært på tukthuset flere ganger før. En av kvinnene hadde oppholdt seg i et beryktet hus og en annen hadde oppholdt seg i et ”Spil- og Dansehuus”. Politiet har ingen eksisterende forhørsprotokoller fra årene før 18.09.1776. Jeg har forsøkt å lete etter personene i tingbøker og politiets forhandlingsprotokoller, men uten å finne noe informasjon. Likevel er det stor sannsynlighet for at disse kvinnene var prostituerte og at de ble arrestert på et bordell.

Staten viste tydelig at slik oppførsel ønsket de ikke ved at kvinner og menn ble bøtelagt eller arrestert og sendt på tukthuset til forbedring. Dessverre ble det for disse fangene, på samme måte som med leiermålsforbrytere, vanskelig å få jobb etter oppholdet på tukthuset. De falt derfor gjerne tilbake til sine gamle ”uvaner”, og ble arrestert igjen. Johanne Bergkvist trakk frem Ellen Truelsdatter som hadde blitt arrestert hele syv ganger for samme forbrytelse.

De fleste av dem som kom inn på tukthuset var fattige. Da de kom ut fra tukthuset var det ingen som ville ta dem i tjeneste og de endte opp med å gjenta handlingene som i utgangspunktet fikk dem arrestert. Som nevnt tidligere hadde mange av dem som ble arrestert for løsaktighet sittet på tukthuset opptil flere ganger tidligere. Tukthuset fungerte ikke etter intensjonen om å være en forbedringsanstalt. Tvert imot førte statens inngrep i menneskers privat- og seksuelliv til at livene deres ble vanskeligere, og sjansen for at de begikk nye forbrytelser økte ettersom de fikk problemer med å få arbeid etter endt soning.

8.4 Fødsel i dølgsmål

Det var 18 kvinner som ble satt inn på tukthuset for fødsel i dølgsmål i de to periodene jeg tok for meg. Ti av dem fikk livstid på tukthuset, men de fleste slapp ut etter noen år. Det fremkommer ikke i fangeprotokollene hvorfor de slapp ut tidligere. Det var som regel ugifte kvinner som ble arrestert for fødsel i dølgsmål, men en av kvinnene som ble satt inn på slutten av 1700-tallet var gift. Flere av dem var forlovet. At fødsel i dølgsmål var en forbrytelse viser hvor opptatt staten var av kontrollere menneskers privat- og seksualliv. Kvinnene måtte si ifra at de var gravide, og gjorde de ikke det ble de straffet. Gjennom tukthusets fangeprotokoller ser vi at staten grep inn.

I motsetning til forbrytelsen leiermål holdt antall fødsel i dølgsmålssaker seg jevnt i begge perioder. Det kan se ut til at det var en mildere straffeutmåling, siden enkelte kun fikk noen få måneder på tukthus. I 1775-1779 var den korteste straffetiden 6 år. I perioden 1795-99 var den korteste straffetiden på to måneder. Straffeutmålingen var dermed ikke like hard på slutten av 1700-tallet.

8.5 Hor

Jeg har registrert én kvinne som ble satt inn for hor i 1778. Dette er det eneste hertilfellet jeg registrerte i de to periodene. Anne Brynildsdatter hadde fått to barn i sin manns fravær og ble dømt til to år på tukthus. Hun slapp ut etter 1,5 år med kongens nåde. Straffen for andre gangs hor var ifølge Christian 5.s lov bøter og landsforvisning. Med tukthusanordningen av 1741 gikk man bort fra denne type straff og innførte tukthusstraff i stedet. Myndighetene mente at å landsforvise en person ikke var like effektivt som å sette han/henne på tukthus. En landsforvist person kunne komme tilbake til landet og bli en byrde for samfunnet. I stedet ønsket myndighetene at slike personer skulle bli forbedret på tukthuset.

Ved tukthusets opprettelse var det 14 personer som ble dømt for hor.²¹² Utover 1700-tallet var det sjeldent hor ble straffet med arbeid på tukthus. Samme tendens kan vi se i Ålesund. Der ble hor straffet med bøter. I perioden 1795-1799 var det 130 personer som ble dømt for hor i Norge. Ingen av disse havnet på Christiania tukthus. Dette viser at personer som ble dømt for hor på Østlandet ikke fikk tukthusstraff.

---

²¹² Slyngstad (1994): 84.

8.6 Blodskam

Blodskam var en forbrytelse få personer ble satt inn for. Fem kvinner ble satt inn for blodskam i 1775-1779. To av kvinnene ble dømt til livstid på tukthuset, men slapp ut etter noen år. To andre kvinner ble dømt til to års tukthusstraff, og den siste ble dømt til fire år. En av dem som ble dømt til to år på tukthuset døde etter kort tid. I perioden 1795-1799 var det ingen som ble dømt for blodskam. Dette viser at tukthuset etter hvert ikke ble brukt som straffealternativ for slike forbrytelser.

Det var ingen menn som ble satt inn på tukthuset for denne forbrytelsen. Det er mulig mennene ble sendt til arbeid på Akershus festning i stedet for tukthuset. Hvor mange menn som ble dømt for slike forbrytelser og sendt til festningsarbeid er ikke blitt forsket på.

8.7 Homoseksualitet/bestialitet

Jeg har kun funnet én person som ble satt inn for å ha gjort noe mot naturen. Det står ikke hva han har gjort i tukthusets fangeprotokoll, men andre kilder viser at han var dømt for bestialitet. Mannen ble dømt til livstid på tukthuset, men slapp ut etter tre år. Som nevnt tidligere ble menn som oftest sendt til festningsarbeid for sedelighetsforbrytelser og det kan være en av årsakene til at det finnes så få slike saker på tukthuset. Viskum registrerte 80 bestialitetssaker i Norge i perioden 1687-1842. 20 av disse ble henrettet. Den eneste personen jeg fant i protokollene satt ikke lenge på tukthuset fordi han ble benådet. Forbudet mot homoseksualitet og bestialitet ble ikke fjernet før i 1972.

8.8 Konklusjon

Jeg har ved å gå gjennom Christiania tukthus' fangeprotokoller i periodene 1775-79 og 1795-1799 fått et innblikk i hvordan myndighetene grep inn i menneskers privat- og seksualliv. Tukthuset skulle fungere som forbedringsanstalt og straffanstalt. Mange mennesker døde på tukthuset. Spesielt leiermålsforbrytere var en gruppe der dødeligheten var høy. Ti av ti kvinner som ble dømt for tredje gangs leiermål døde. Dette viser at tukthuset ikke fungerte som forbedringsanstalt for kvinner som hadde født flere barn.

Leiermål var den mest utbredte forbrytelsen av sedelighetsforbrytelsene. Antall leiermålssaker sank drastisk fra første til siste periode. Myndighetene viste ikke lenger like stor interesse for denne typen forbrytelse, noe som i sin tur førte til at tukthuset mistet sin rolle som straffeanstalt for slike forbrytelser.

En annen årsak til at færre mennesker ble sendt på tukthus for sedelighetsforbrytelser var den nye tyverianordningen av 1789. Tyver skulle sendes til nærmeste tukthus i stedet for

dødsstraff, pisking og brennmerking. Vi ser en markant økning av tyver i tukthuset fangeprotokoller. Ifølge Daae var 2/3 av tukthuset fylt opp med tyver fra 1790-1810. Tyverianordningen hadde også en annen innvirkning. Frem til ca. 1790 var det en jevn kjønnsfordeling blant fangene på tukthuset. Etter dette økte antall mannlige fanger betraktelig. Rundt 1800 var det dobbelt så mange menn som kvinner på tukthuset.²¹³ Tukthuset mistet sitt bruksområde som straffe- og forbedringsanstalt for leiermål på slutten av 1700-tallet fordi tukthuset ikke hadde kapasitet til å huse leiermålsforbryterne. Heller ikke for hor ble tukthusstraff benyttet som straffemetode på slutten av 1700-tallet. Det kan derfor se ut til at da leiermål og hor sjeldnere ble straffet med tukthusstraff, så gikk antall kvinnelige fanger betraktelig ned.

Løsaktighet var den sedelighetsforbrytelsen som nest etter leiermål var den mest utbredte. Politiet i Christiania pågrep flere prostituerte og var opptatt av at kvinnene skulle oppføre seg etter ønskede normer. Mange av disse kvinnene havnet på tukthuset, men det er også mange som aldri ble arrestert. Det hadde vært interessant og sett mer på politiavhør og domsprotokoller for å kunne kartlegge prostitusjonen i Christiania på 1700-tallet.

Myndighetene grep inn i menneskers hverdag på en helt annen måte enn vi er vant med i dag. Myndighetene ønsket å kontrollere seksuallivet til mennesker. De som ikke oppførte seg etter den ønskede normen ble tiltalt, dømt, bøtelagt eller sendt til nærmeste tukthus. Innen perioden jeg har undersøkt skjedde det en endring. Mens innsatte for forbrytelsene leiermål, hor og blodskam sank i antall, holdt fødsel i dølgsmål og prostitusjon seg jevnt på slutten av 1700-tallet. Tukthuset ble fortsatt brukt som straffeanstalt for fødsel i dølgsmål og prostitusjon, men siden mange ble satt inn flere ganger for sistnevnte forbrytelse, og tydelig viste at de hadde problemer med å skaffe seg arbeid etter det første oppholdet på anstalten, er det klart at tukthuset ikke fungerte etter hensikten om å være en forbedringsanstalt.

---

²¹³ Daae (1908): 142.

Kilder

Utrykte kilder

Statsarkivet i Oslo

Christiania tukthus

Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 2, 1763-1783, Hyllenummer 3C05124 (Tukthusprotokoll 1763-1783)

Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809, Hyllenummer 3C05124 (Tukthusprotokoll 1775-1809)

Fanger, Rekke VI, Fangeprotokoll, Diverse fangeprotokoller, Nr. 3 1796-1803, Hyllenummer 3C05131 (Tukthusprotokoll 1796-1803)

Christiania tukthusrett

AS-11543, Christiania byfogd, tingbok, 20.04.1775-15.01.1778

AS-11543, Christiania byfogd, tingbok, 11.07.1793-06.01.1796

Publiserte kilder

Lover og forordninger

Overskriftene angir andre gangs referanse i fotnoter.

Christian 5.s norske lov av 1687

”Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687 med Kongeloven 1665”, Universitetsforlaget 1982.

Publisert av Prosjekt for nettbaserte hovedfagstudenter (PNH). Faksimileutgave lagt ut av Lest på: <http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html>

Tukthusanordningen av 1741

”Anordningen om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de Fattiges forflegning i Agershuus Stift” av 2. desember 1741, i Smith, P.H (1823). *Kongelige Forordninger samt andre trykte Anordninger m.m. som for Aar 1670 og til 1814 ere udkomne og vedkomne Kongeriket Norges Lovgivning, i tidsfølgende Orden og udtogviis udgivne og forsynede med alphabetisk Register. Første Deel, indeholdende Aarene fra 1670 til 1754 inclusive*, Christiania, s. 520-546.

<http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/forskningsprosjekter/tingbok/tukthusanordningen.pdf>

Jacob Henric Schous' samling av forordninger

Schous, J. H., Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, som fra Aar 1670-1775 Aars Udgang ere udkomne, tiligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu gjeldende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge,

Forordning om ekteskap mellom forbudne ledd

”Fr. Ang. almindelig Tilladelse at indgaae Egteskab i visse af de ved Loven forbudne Leed. Cfr. 3-16 N. 18-9 § 3,4,5”, av 27. desember 1770, i Schou, J. H., s. 122.

”Fr. Ang. at alle de Ægteskabe iblant Blods og Svogerskabs Forvandte, hvilke ikke i Guds Lov udtrykkelig ere forbudne, maa herefter uden Dispensation være tilladte.”, av 3. april 1771, i Schou, J. H., s. 134.

”Fr. At til Egteskaber i forbudne Leed skal herefter, ligesom forhen, søges Bevilling, cfr Bon 27 Sept. 1775.”, av 14. desember 1775, i Schou, J. H., s. 391-393.

Løsaktighed

Kronologisk oversikt over løsaktighetslovgivning, Schou, J. H., *Alfabetisk Register [...]*s. 214-215.

Forordning om tredje gangs leiermål

”Fr. At alle Rettens Betienere, som noget Dommer-Embede i Danmark, saavel i Kiøbstæderne som paa Landet, er betroet, skal, isteden for den i L. 6-13-9 dicterede Straf til Kagen for de Qvindes Personer, der 3de Gange have avlet Børn i Løsagtighed, herefter hendømme dem i 6 a 8 Aar efter Forseelsens Beskaffenhed til de nu værende nærmeste Tugthuse”, av 19. mars 1751, i Schou, J. H., s. 213.

”Fr. At de Qvindes-Personer (i Norge), som 3de Gange have avlet Børn i Løsagtighed, skal, isteden for den i Loven (6-13-9) befalede Straf at kagstryges, hendømmes til nærmeste Tugthuus.”, av 26 april 1755, i Schou, J. H., s. 411.

Avskaffelse av offentlig skrifte

”Fr. Ang. det i Loven for Leiermaal anordnede aabenbare Skriftemaal herefter at skal være ophævet. cfr. Berord. 8 Jun. 1767 og Plac. 27 Febr. 1772.”, Schou, J. H., *Del V, København, 1777.*

Litteratur

Andersen, Arvid Evjen (2005), *Problembarn 1741-1771 – En undersøkelse av de ulydige barna på Christiania tukthus og forholdet mellom stat og hushold i relasjon til hustukten*, Hovedoppgave i historie, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, Oslo.

Aune, Anne (1994), *Avkriminaliseringen av leiermål – Ein studie av lov og rettspraksis i leiermålssaker i Nedre Telemark sorenskriveri 1727-1797*, Hovedoppgave i historie, Tingbokprosjektet, Oslo.

Bergkvist, Johanne (2008), *”en Haard og Dyr Tid” – Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802*, Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, Oslo.

Brøgger Sr, Jan (2004), *Epidemier – En natur- og kulturhistorie*, N.W. Damm & Søn AS, Oslo.

Cronberg, Marie Lindstedt (1997), *Synd och skam – Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*, Lunds Universitet, Lund.

Daae, Anders (1908), *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*, Nielsen & Lydiche, København.

Dyrvik, Ståle (1999), *Norsk Historie 1625-1814*, Det Norske Samlaget, Oslo.

Granrud, Bente (1998), *Folkelig bykultur i Christiania – En analyse av ordenssaker i politiretten 1745-1800*, Hovedoppgave i kulturhistorie, Tingbokprosjektet, Oslo.

Grünfeld, Berthold (1980), ”Dobbeltmoral og prostitusjon” i *Norges Kulturhistorie – Brytningsår – blomstringstid – bind 5*, H. Aschehoug og Co, Oslo.

Hansen, Torleif (1981), ”Straff og skjebne. Ugifte mødre i Sogn 1711-1727”, *Bot eller bryllup – Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*, Eliassen, Jørgen og Sogner, Sølvi red., Universitetsforlaget, Oslo.

Hauge, Ragnar (1996), *Straffens begrunnelser*, Universitetsforlaget, Oslo.

Hoff, Randi Holden (1996), *Avlet i synd og ondskap – En sosial- og rettshistorisk undersøkelse av fødsler utenfor ekteskap i Kristiansund 1742-1801*, Hovedoppgave i historie, Tingbokprosjektet, Oslo.

Midré, Georges (1990), *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*, Universitetsforlaget, Oslo.

Næshagen, Ferdinand Linthoe (1998), *Norges kriminalstatistikk 1789-1799*, Samarbeid med Tingboksprosjektet, Politihøgskolen, Oslo.

Næss, Hans Eivind & Österberg, Eva (2000), ”Ch. Sanctions, Agreements, Sufferings”, *People Meet the Law: control and conflict-handling in the courts: the Nordic countries in the post-Reformation and the pre-industrial period*, Österberg, Eva og Sogner, Sølvi red., Universitetsforlaget, Oslo.

Næss, Hans Eivind (1990), ”Forbrytelse og straff”, *Tingboka som kilde. En seminarrapport*, (Red.) Marthinsen, L., Norsk Lokalhistorisk Institutt, Oslo.

Risa, Lisbet (1981), ”Mann og kvinne framfor loven. Rettspraksis i saker mot ugifte mødre. En granskning av rettsmateriale frå Stavanger amt. 1721-1741”, *Bot eller bryllup – Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*, Eliassen, Jørgen og Sogner, Sølvi red., Universitetsforlaget, Oslo.

Sandvik, Gudmund (1980), ”Lov, dom og straff”, *Norges Kulturhistorie – Brytningsår – Blomstringstid – Bind 5*, H. Aschehoug & Co, Oslo.

Smith, Peter Scharff (2003), *Moralske hospitaler – det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*, Forum, København.

Slyngstad, Marita (1994), *Ulydighet og straff – Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tukthus i perioden 1741-6*, Hovedoppgave i historie, Tingbokprosjektet, Oslo.

Telste, Kari (1993), *Mellom liv og lov – Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710*, Tingbokprosjektet, Oslo.

Viskum, Øystein (2002), *Fortielse og straff – Rettsforfølgelsen av crimen bestialitatis i Norge 1687-1842*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, Oslo.

Nettsider

Overinspektør A. Blix' rapport om Christiania tukthus, hentet 24.04.10:

<http://www.arkivverket.no/webfelles/manedens/sept2009/rapport.html>

Det Store Norske Leksikon "Conradine Dunker", hentet 25.03.09.:

http://www.snl.no/.nbl_biografi/Conradine_Dunker/utdypning

Dunker, Conradine, *Gamle Dage*, Første Afdeling XIII, hentet 24.04.10:

<http://www.dokpro.uio.no/litteratur/dunker/>

Lokalhistoriewiki, "Leiermål", hentet 24.04.10:

<http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Leierm%C3%A5l>